

Роднае слова

2015/8

(332)

жнівень

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч
 доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў

доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар культуралогіі А. Павільч
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамазяў, У. Каяла, В. Лемцогова,
 Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Рагаўцоў, В. Русілка, У. Сенькавец,
 А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
 Т. Тамашэвіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
 А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў,
 А. Панфіленка, Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт*: Актуальная тэма, Настаўнік прапануе, Дыдактычны матэрыял, Школьны музей, На кніжную паліцу; *Калі закончыўся ўрок*: Да Дня ведаў, Цікава ведаць, У дапамогу педагогу, Настаўнік прапануе, Да Дня пісьменства),
Крысціна Пучынская (*Літаратура і час*: Класікі зблізку, З архіваў часу, Асобы, Творчы лёс, Майстэрства творцы, Перазовы; *Календар памятных датаў і юбілейных дзён*; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя*: Малады даследчык прапануе, Мова мастацкіх твораў, Асоба ў беларускай лінгвістыцы, Самабытнае слова, Культура мовы, Жывая мова, Нашы прозвішчы),
Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура*: З гісторыі выяўленчага мастацтва, Спадчына, На скрыжаванні культур, Да Дня горада),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

**Марыя Кныш,
 Вольга Барздова,
 Ларыса Сагановіч,
 Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
 Канстанцін Лісецкі,
 Валянціна Ракіцкая.**

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 "САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 "Беларуская мова
 і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Падліпская Зоя. З верай у супрацоўніцтва	3
Арцем'еў Віктар, Карамзаў Віктар. Янка Брыль – чытач	4
Жыбуль Віктар. “Не разумею вясёласці хмельнай...”: Лёс і творчасць Уладзіслава Прыбыткоўскага.	8
Мікуліч Мікола. Мерыдыяны таленту: Штрыхі да партрэта Уладзіміра Гніламёдава	13
Шматкова Ірына. “Письменніцкія лаўры на галаву не прымярала...”: Гутарка з Галінай Каржанеўскай.	17
Трафімчык Анатоль. Казкі дзядулі Аўласенкі: літаратурны партрэт дзіцячага драматурга	20
Калядзіч Вольга. Творчасць Антона Францішка Брыля ў кантэксце неаміфалагічнай плыні ў сучаснай літаратуры	23

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Півавар Кацярына. Рэпрэзентацыя канцэпту <i>радзіма</i> ў мове беларускай літаратуры.	26
Юнаш Марына. Структурна-семантычныя пераўтварэнні саматычных фразеалагізмаў: На матэрыяле п'ес Кандрата Крапівы, Кастуся Губарэвіча і Андрэя Макаёнка	30
Дзятко Дзмітрый. Сцяпан Бархудары: Асоба ў беларускай лінгвістыцы	33
Лобань Наталля, Пархоменка Яўгенія. Канатацыйныя ўрбанонімы Мінска	35
Шакун Надзея. Да праблемы ўжывання дзеясловаў <i>падабацца – спадабацца</i>	39
Каўрус Алесь. Словы, людзі, час. <i>Працяг</i>	41
Сцяцко Павел. Антрапонімы Беларусі: Паводле беларускамоўнага друку. <i>Працяг</i>	46

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Мароз Валянціна. Беларуская мова ў вышэйшых навучальных установах	49
Бурвін Людміла. Правапіс вялікай і малой літар: Урок беларускай мовы (XI клас)	54
Лойша Таццяна. Тэматычныя групы сказаў: Лес. <i>Працяг</i>	57
Саўко Алена. Не пагарджаць святым сваім мінулым: Школьны музей	58

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Квецень Валянціна. Урачыстая лінейка: Да Дня ведаў	61
Петрашкевіч Марына. Свята беларускага пісьменства: Гульня (X – XI класы)	65
Данілішына Алена. Вытокі беларускага пісьменства: Інтэлектуальны аўкцыён	69
Ярмашук Людміла. Беларуская мазаіка: Інтэрактыўная гульня (X – XI класы)	73

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Нікіфарэнка Ала. Гісторыя аднаго беларускага шэдэўра: “Панегірык братоў Скарульскіх” Тамаша Макоўскага	74
Коўрык Аксана. Асаблівасці арганізацыі масавага жылга інтэр'еру на беларускіх землях у канцы XIX – першай палове XX ст.	76
Трус Мікола. “Славацкімі шляхамі Янкі Купалы”: Брацкіслава	81
Сурмачэўскі Ігар. Мінскія пацеры. Пасля вайны.	86
Луцзяа Хань. Трансфармацыя філасофіі тай-цзы ў жывапісе XX – пачатку XXI стагоддзя	90

Паэтычная старонка. Прыбыткоўскі У. “Часамі поўніцца істота музыкай...”, “Ціха сыплецца сьнег...”, “...не разумею вясёласці хмельнай...”, “Літаратура ў прыгоне...” (11), Драма мамы (12). **Бічэль Д.** Натхняльніца (55), Малітва (70), Першае падарожжа (72).

Крытыка і бібліяграфія. Лук'янюк Ю., Пяткевіч В. Беларуская мова па-наватарску: Рэцэнзія на вучэбна-метадычны дапаможнік “Слова – тэкст – камунікацыя” Г. Басавай, Л. Сіньковай, В. Барысенкі (59).

Цікава ведаць. Дзень ведаў: гісторыя (64).

Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2015 год. Кастрычнік (29, 53).

Да ўвагі аўтараў. (80).

Крыжаванка. Рубінчык В. (96).

Часопіс уключаны ў Пэралік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак.

Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

З ВЕРАЙ У СУПРАЦОЎНІЦТВА

Паважаныя калегі! Вось і яшчэ адно лета мінула, пакінуўшы светлыя ўспаміны пра настаўніцкі адпачынак і вясёлыя школьныя канікулы. Наперадзе новы 2015/2016 навучальны год. “Роднае слова”, як заўсёды, будзе жыць вашымі клопатамі, выконваць запыты і абавязкова прапаноўваюць на сваіх старонках найлепшыя артыкулы вядомых вучоных, даследчыкаў, вопытных педагогаў.

Адпаведна Інструктыўна-метадычнаму пісьму Міністэрства адукацыі для арганізацыі дзейнасці метадычных фарміраванняў настаўнікаў беларускай мовы і літаратуры ў гэтым навучальным годзе прапанавана адзіная тэма “Рэалізацыя прынцыпаў дыферэнцыраванага навучання беларускай мове і літаратуры ва ўмовах пераходу на профільнае навучанне”, у сувязі з чым запрашаем навукоўцаў, кіраўнікоў метадычных аб’яднанняў, настаўнікаў абмяркоўваць актуальныя пытанні і дзяліцца вопытам з калегамі.

У хуткім часе мы назавём пераможцаў сярод тых педагогаў, чые публікацыі на працягу года былі актыўна прадстаўлены на старонках “Роднага слова” і ўзбагацілі яго метадычную скарбонку.

Звяртаем увагу, паважаныя калегі, на матэрыялы, што будуць змешчаны ў часопісе ў гэтым навучальным годзе. У раздзеле “Літаратура і час” Дзмітрый Лебядзевіч разгледзіць антычныя традыцыі ў старабеларускай літаратуры, Вераніка Карлюкевіч – сувязі беларускай і кітайскай літаратур. Цыкл матэрыялаў пра вядомага пісьменніка і літаратуразнаўцу Уладзіміра Гніламёдава падрыхтаваны Мікалаем Мікулічам. Віктар Жыбуль працягне апавед пра яркія, але часта трагічныя лёсы творцаў 1920 – 1930-х гадоў. Плануем змясціць матэрыялы да юбілейных дат Кандрата Крапівы, Івана Мележа, Івана Шамякіна, Уладзіміра Караткевіча, Янкі Сіпакова.

У раздзеле “Мовы рысы непаўторныя” да юбілею вядомага даследчыка Еўдакіма Раманава будзе надрукаваны артыкул “Працаваў, каб адкрыць свету душу беларуса” Дзмітрыя Паўлаўца. Валянціна Лемцюгова прапануе ўвазе чытачоў матэрыял «Слоўнік мовы “Нашай Нівы” ў кантэксце беларускага нацыянальнага адраджэння», Мікалай Даніловіч – “Вялікая літара ў фразеалогіі”. Прадоўжыцца публікацыя моўна-педагагічных эцюдаў “Словы, людзі, час” Алеся Каўруса, нататак пра паходжанне беларускіх прозвішчаў Паўла Сцяцко, цыкла “Асоба ў беларускай лінгвістыцы” Дзмітрыя Дзятко.

Плануюцца разнастайныя па тэматыцы мовазнаўчыя артыкулы: “Беларускія лексічныя запазычаныя ў складзе рускай тэрміналогіі права” Марыны Антанюк, “Камп’ютарная лексіка: класіфікацыя і адаптацыя” Кацярыны Шчаснай,

“Метафара ў паэтычным дыскурсе Уладзіміра Караткевіча” Вольгі Барысенкі. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы прыцягнуў увагу адроздзю дзвюх маладых даследчыц: Анастасія Марозава разглядае зафіксаваныя ў ім лексічныя варыянтны, а Ганна Спорыш – абласныя словы.

У межах падрыхтоўкі да алімпіяды па беларускай мове і літаратуры ў раздзеле “Методыка і вопыт” Святлана Мароз і Марына Ржавуцкая прапануюць тэматычныя трэніровачныя практыкаванні па беларускай мове. Матэрыяламі з вопыту работы па сістэме актыўнай ацэнкі падзеліцца настаўнік вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі Алена Данілішына. У рубрыцы “ВНУ – школе” мы прапануем рознаўзроўневыя тэставыя заданні па марфалогіі, падрыхтаваныя Таццянай Старасценкай.

Раздзел “Нацыянальная і сусветная культура” парадуе чытача шэрагам публікацый, прымеркаваных да 250-годдзя Міхала Клеафаса Агінскага. Доктар філалагічных навук Эмануіл Іофе прапануе матэрыял пра шматгранную асобу Алеся Бурбіса, грамадскага і тэатральнага дзеяча.

Верым, што кожны з матэрыялаў нашага часопіса будзе карысны вам як ва ўрочнай, так і ў пазаўрочнай дзейнасці. У сваю чаргу, паважаныя калегі, шчыра спадзяёмся, што вы як сябры і аднадумцы нашага выдання паклапоціцеся пра тое, каб у новым навучальным годзе хаця б па адным экзэмпляры часопіса “Роднае слова” можна было ўбачыць у вашых школьных бібліятэках.

Напярэдадні Дня ведаў, мы, роднасловаўцы, шчыра жадаем усім плённых вучэбных дзён і поспехаў! Заставайцеся разам з намі!

З павагай **Зоя ПАДЛІПСКАЯ.**

ЯНКА БРЫЛЬ – ЧЫТАЧ

ДАМАШНЯЯ БІБЛІЯТЭКА ПІСЬМЕННІКА

Выдатны беларускі прэзаік Янка Брыль меў багатую дамашнюю бібліятэку, быў уважлівым, неабыякавым чытачом, дзяліўся ўражаннем ад кніг ва ўласных допісах. Як прафесійны бібліятэкар-кнігазнаўца я пачаў рабіць выпіскі з кніг пісьменніка і з яго публікацый у газетах і часопісах.

А гадоў дваццаць таму я пачаў збіраць матэрыялы ў кнігу “Вянок Аляксею Пысіну”. Тэкстаў Янкі Брыля было некалькі. І ў 2000 г. я звярнуўся з лістом па параду да самога аўтара, што з іх выбраць, а заадно спытаў і пра яго дамашнюю бібліятэку. “Што да маёй бібліятэкі. Яна была б вялікай ды па-свойму цікавай – на мовах роднай, рускай, украінскай, польскай – каб усе кнігі былі сабраны ў адным месцы. Аднак я лічу, што кніга, перш за ўсё, **павінна працаваць** (вылучыў Я. Брыль. – В. А.), чытацца. Значную колькасць кніг на польскай і ўкраінскай мовах я... падара-

ваў у бібліятэку Скарынаўскага фонду, частку падараваў бібліятэцы Саюза пісьменнікаў, многа кніг пакінуў сыну і ўнукам, калі мы з жонкай адсяліліся ад іх... многа кніг з аўтографамі перадаў я ў дзяржаўны архіў-музей і ў навуковую бібліятэку Акадэміі навук, у іх ёсць спецыяльныя фонды, дзе такія кнігі захоўваюцца. Сябе ў нашу з жонкай двухпакаёўку я ўзяў самыя дарагія, любімыя і неабходныя для выкарыстання ў працы”.

Янка Брыль чытаў кнігі ўдумліва, наталяючы смагу набыцця новых ведаў, уражанняў. Пры чытанні ў яго ўзнікалі канкрэтныя думкі, якія ён занатоўваў і потым абразкамі-перлінкамі ўключаў у апавяданні і нататкі. Сведкам, як чытаў кнігі пісьменнік, стаў яго сябар, выдатны беларускі прэзаік Віктар Карамзаў. На маю просьбу ён даслаў згадкі, і яны друкуюцца ўпершыню.

Віктар АРЦЕМ’ЕЎ

ЯНКА БРЫЛЬ ЯК ЧЫТАЧ

Што я ведаю, што думаю пра тое, якім чытачом быў наш выдатны пісьменнік? Што чытаў і як чытаў?

Адразу, пачуўшы да сябе гэтае пытанне, бачу Брыля ў прасторы свайго рабочага пакоя за пісьмовым сталом: рукі на стале, буйныя, спрацаванасцю падобныя на рукі селяніна, аратага ці лесаруба, у руках – кніга. Чую і голас Брыля ў адказ на думку знаёмага літоўскага паэта – ехаць, адышоўшы ад службовай пасады, на дачу і там сталярыць, каб не страціць ад беспрацоўя розум: “Я адыходжу не ў сталярку, а зноў ды зноў у добрую кнігу, у працу літаратурную, якая ў мяне не які-небудзь адыходны промысел ці славуае хобі, але адзіная справа жыцця”. Сказаў шчыра, упеўнена, годна.

Брыль за сваім сталом. Вось ён адрывае вочы ад кнігі, глядзіць перад сабой у акно, далёка некуды, не заўважаючы насупраць высозныя дамы, праз іх, за імі бачыць, усміхаючыся, штосьці знаёмае, тое, магчыма, што бачыў

калісьці і забыў, згубіў у памяці за ліхаманкай дзён, гадоў, цяпер успомніў з чужою кнігай у руках. Алоўкам падкрэсліў прачытанае ў кнізе, на белым полі ў ёй паставіў птушачку і слоўка з кнігі выпісаў у блакнот, які таксама пад рукой, на службе.

А я стаю ў яго за спінай каля прыадчыненых у пакой дзвярэй разгублены: як мог прыйсці без папярэдняга званка, калі пісьменнік за сталом, працуе?

Ён раптам адкінуўся плячыма да спінкі крэсла і зарагатаў непрымусова, вольна, нібы ў радасці, яму падараванай кнігаю. З ёю ў руцэ падняўся з-за стала, заўважыў мяне – кажа:

– Вось... ты паслухай, што піша гэты чалавек...

Чытаў Брыль шмат. Найперш ці не ўсё беларускае, на роднай мове, класіку і не класіку, сяброў па літаратуры і незнаёмых аўтараў, маладых і пачаткоўцаў, не толькі мастацкае, але і гістарычнае, краязнаўчае, выдатна ведаў еўрапейскія літаратуры. Калі паспяваў? Ды

проста ні дня не мог пражыць без кнігі цікавай і карыснай. Здзіўляла, што на ўсё прачытанае меў свой водгук, які пакідаў у бланках, дзённіках, выказваў у лістах да аўтараў, у тэлефонных размовах з сябрамі па літаратуры. Многае з прачытанага трымаў у памяці: вобразы, дэталі, свежыя думкі, словы. Жыў кнігаю і выпрацаваў у сяброўстве з ёю выдатную культуру чытання. Пра гэта, што і як чытаў, Брыль шмат сказаў у сваіх кнігах “Пішу як жыву”, “З людзьмі і сам-насам”, у шчырых дзённіках.

Вось раскрываем яго кнігу, не выбіраючы, што цікавей, чытаем:

«Славак Дамінік Татарка. Па-польску.

Тры ўзоры сапраўднай прозы, асабліва апавяданне “Пеўнік у агоні”, сведчаць пра значнасць гэтага, як ён кажа сам пра сябе, “карпацкага пастуха, які абагаўляе ўсё, што праўдзівае”, пра яшчэ адно для мяне радаснае адкрыццё.

А яшчэ прыемна было на прыкладзе гэтага славака думаць, як гэта важна – клопат пра родную мову.

І блізка нам тое, што ён гаворыць французу Наэлю:

“Гэта страшна – спісванне ў страты малых народаў. Для каго ён небяспечны, такі малы народ, у якога свая культура, свае традыцыі і памкненні? Вы ведаеце, гэта сапраўды драматычна”.

Гэтак ад прачытанага ў славака, заўважым, па-польску (Брыль выдатна ведаў польскую мову), наш пісьменнік паглыбляецца ў заклапочаны роздум пра лёс свайго народа, пра лёс сваёй мовы. Тут і яго роздум пра славакаў, і трывога за беларусаў: што з намі будзе?

Далей – тры зорчкі. Пад зорчкімі – новае захапленне:

«“Байкал” Валянціна Распуціна. Учора пачаў, толькі што закончыў. Увесь час адчуваю розніцу паміж рускім і “рускамоўным”. І не “расавасць” тут, як крычаць з-за мяжы і дома іхнія паднявалы, а законная арганічнасць. Яна адчуваецца, калі гаворыць пра рускіх, апроч Распуціна, у Казакова, Бялова, Астаф’ева...»

І следам: *«...такая думка ішла: гэта ж не выхад – перакантоўвацца ў тую, гатовенькую літаратуру, як гэта робяць некаторыя нашы “рускамоўнікі”, спадзеючыся, што ад гэтага і яны будуць значна большыя самі».*

Вунь куды сягае заклапочанасць Брыля, які чытае Распуціна. У надзвычай сур’ёзную для нас, беларусаў, праблему арганічнасці слова ва ўжытку, у мастацкім творы, адсутнасці такой

арганічнасці ў рускамоўных творах, напісаных беларусамі, адарванымі ад расійскага ладу жыцця.

Далей – зноў тры зорчкі, на той самай старонцы дзённіка – ужо новая кніга на сталі ў Брыля:

«Чытаю “Вороненка” Юры Тууліка, падарунак з аўтографам. Зноў прыемнае адкрыццё, зноў сапраўднае слова... законнае ішчасце быць самім сабою?..

Як жа гэтага не хапае нам, беларусам!..»

Той самы клопат пра ўласнае, беларускае, пра святое права нашай літаратуры быць арганічнай, самабытнай, ні на якую іншую, нават і самую багатую, не падобнай, кожным словам сцвярджаць сябе, сваё.

Далей – пра Гогаля:

“Нехта напіша: увайшоў чалавек, і не верыцца, а Гогаль напіша: увайшоў чорт – і верым”.

І далей:

«Разгарнуў пад вечар таміну “Жизнь животных. Птицы”, трапілася на жаваранка, пачаў чытаць пра яго, і стала так добра, журботна на душы.

Колькі ўсяго непазналага, і не пазнаеш як след, пакуль прыйдзеца ўсё пакінуць...»

Як прагнуў пісьменнік ведаць пра свет, як быў удзячны кнізе, якое шчасце было яму жыць з кнігай кожны дзень і як тужліва было яму ад таго, што шчасце гэтае не вечнае.

Тут дарэчы згадаць, што Брыль не вучыўся ні ў якіх інстытутах, універсітэтах, акадэміях, жыццё дало магчымасць павучыцца ўсяго тры гадкі хлапчуком у вясковай школьцы, а што чалавекам вялікіх ведаў, вялікай культуры, выдатным пісьменнікам яго зрабіла кніга.

Як Брыль любіў кнігу, як з ёю жыў, як чытаў, пра гэта ён шмат сказаў у дзённіках, эсэ, бланкотных запісах, разважаннях сам-насам і для ўсіх, хто хоча вырасці і жыць чалавекам годным, разумным, культурным, шчасліва, далучаным да выпрацанавага светам і нашым родным краем багатага жыццёвага вопыту і духоўнай красы. Ён любіў свой народ, верыў у яго светлую будучыню і таму, у гэтай любові і веры, бачыў сваіх нашчадкаў у сяброўстве з разумнай кнігай – вечнай крыніцай не толькі духоўных, але і матэрыяльных, праз духоўнае, набыткаў. Усім багатым жыццёвым вопытам ён ведаў, што чалавек, адлучаны ад кнігі, мала на што здольны і мала каму цікавы.

Віктар КАРАМАЗАЎ.

Прыгледзімся да занатовак з кніг Янкі Брыля і яго допісаў у часопісы і газеты. У іх пра сябе як пра чытача Іван Антонавіч гаворыць сам. Іх змест – пацверджанне народнай мудрасці: “Хто чытае, той думае”, а яшчэ таго факта, што самаадукацыя – а яна немагчымая без кнігі – гэта галоўная крыніца ведаў.

Янка БРЫЛЬ

У добрай кнізе І. Б. Канапацкага і А. І. Смолкіна “Гісторыя і культура беларускіх татар” цікава было сустрэць і такое: «Агульнавядома, што першае ўказанне, якое было дадзена Усявышнім Алахам Прароку Мухамеду (Мір Яму і Міласць Усявышняга) адным словам – “Чытай”».

У гэтым сэнсе і я даволі магаметаністы вернік.

<...> Над старонкамі серба Міларада Павіча яго аповесці “Пейзаж, нарисованный чаем” думалася, што, чытаючы добрую кнігу, і сам, здаецца, робішся разумнейшым, таленавіцейшым.

А чытаючы рускага Юрыя Палякова, аповесці ў томе “Сто дней до приказа”, думаю, як гэта добра – быць самому вясёлым і весяліць сваім словам другіх!..

Жменька

(Літаратура і мастацтва. 2001. 5 студз.)

Як бы я ні ўзброіўся жыццёвым вопытам, якім бы ні стаў падрыхтаваным чытачом, усё роўна са светлай журбой успамінаю сваё маладое чытанне. Скажам, “Братоў Карамазавых”. Вясной трыццаць сёмага года, калі я араў, баранаваў і ад яснага рання не мог дачакацца вечара, дакладней кажучы – ночы, каб чытаць далей...

Толькі са ічасцем, пакутліва чыстым ічасцем першай закаханасці чытанне тое і параўнаеш. Нават больш там было, бо іншая закаханасць, бывае, праходзіць, а гэтая – не. Іменна з першага позірку і назаўсёды.

Яшчэ адна радасць чытання – ведаць, што старонкі, якімі ты захапляешся, радалі і тых, што чыталі гэта да цябе, што над імі плакаў ад смеху Пушкін, задумваўся Талстой...

«Нам трэба літаратурная мова. Як у рускіх – “великий, могучий, правдивый и свободный русский язык”! Пішам. Хто адкуль сюды, у цэнтр нашай зямлі, прыйшоў, прынёс сваю мову, мову родных мясцін. Куды і цяпер ён часта вяртаецца да мовы. У прозе – па добраму прыкладу Івана Мележа. Узбагачайма яе, нашу літаратурную мову, голлем, лісцем, кветкамі, пладамі, насеннем мясцовых гаворак, але ж памятайце, дбайма і пра ствол і пра карэнне дрэва нашай роднай літаратурнай мовы».

<...> “Днямі зноў думалася пра крыніцу – матчыну мову, якой служу і буду служыць як першааснове выхаду ў агульналюдскае. І не таму, што без гэтага мяне не будзе, а таму, што толькі так, толькі кожны ад свайго, ад сыноўнай любасці, ад мудрай пашаны да свае крыніцы, да свайго карэння па-сапраўднаму выходзяць да ўсіх людзей”.

Толькі бліжэй

(Літаратура і мастацтва. 1985. 4 студз.)

Адчуванне меры Талстой, што я нядаўна перачытаў у запісах Макавіцкага, лічыў для літаратара першаступенным абавязкам.

Можна дадаць: ва ўспамінах – таксама.

Нават на юбілеях і паніхідах.

<...> А чаму мне трэба чытаць усё падрад, якая ў гэтым добрасумленнасць, перад чым ды перад кім? Асабліва, калі ведаеш літаратурныя магчымасці таго ці іншага маэстра, які вось зноў надрукаваўся, тоўста ці крыху танчэй. Няўжо так многа вольнага часу, а ў перспектыве – дзён, гадоў жыцця?

Сёння пачаў дзень з Разанава (успаміны яго дачкі ў “Літаратурной газете”) і Дзюрэнмата (“Аварыя” ў “Крыніцы”, у выдатнай Сёмухавай падачы), падумалася так, згадаўшы часопісную прозу тых, каго лепш не называць.

<...> Паэзію Пушкіна я любіў заўсёды. Вось перачытваю “Анегіна”, у прыкуску два пераклады, Куляшова і Тувіма, час ад часу заглядаючы ў арыгінал. І адчуваецца – не перачытваю, а чытаю зноў я новае, з дакорам самому сабе, што не так, як належыцца, чытаў гэта, хоць і неаднойчы, але не ўчытваўся ў глыбіню.

<...> ...Плачу ад Танінай закаханасці, ужо з дарослай унучкай, з яе чыстай красою параўноўваючы тую, душой паэта народжаную барышню, якая сутыкаецца юнай душой з суровай ды глыбокай, мудрай пяшчотнасцю нянінай народна-жаночай душы, якую Пушкін даваў нам, напэўна ж, бачачы сваю Арыну Радзівонаўну. Недзе чытаў я, што Радзівонаўна была беларускай, што зусім верагодна ў тым этнічным паграніччы. А памятаючы яшчэ і пра эфіопскае паходжанне А. С., чытаючы цяпер яго на трох мовах адразу, хараша адчуваецца агульналюдскае...

<...> Гэтымі днямі перачытваў “Крейцерову сонату” і “Казкі жыцця”.

У Коласа, дзе розум сэрца, там найлепш. Шчасце любавання роднай прыродай, якая натуральна наводзіць аўтара на высокія, вечныя думкі. Адхіленні ў палітыку і літаратурнасьць, якіх – на ішчасце – мала, пагоды не робяць. А паэзіі ў гэтай прозе больш, чым у натужным ці распрэжаным рыфмаванні апошніх паэм і вершаў. Мова, дзе яна – пераважна – не “га-радская”, не “вучоная”, а па-народнаму, па-сялянску простая, чыстая, дакладная, з жывінкамі гумару, там чытаецца, можна сказаць, з асалодай.

Над Талстым – зноў здзіўленне сілай і дакладнасьцю падачы слова... Аўтар – такі заўсёды самастойны – тут як бы хрысціянца, то на каленях, то пластом, і адхрысціянца не можа, бо позна. А іншыя рэчы, у тым самым томе, “Смерць Івана Ильича”, “Хозяин и работник”, “Отец Сергей”, не менш глыбока значныя, да якіх можна было б падабраць святыя эпіграфы, абыходзіцца без іх. А яшчэ недаўменне, што да балюча-палкай “Крейцеровой сонаты” патрэбна растлумачальнае пасляслоўе, перачытваць якое не захацелася.

<...> Калі чытаеш цікавую, таленавітую рэч, дык і жыццё мае разумны сэнс.

Як у мяне цяпер, чытаючы ў “Крыніцы” незнаёмага дасюль немца Зюскінда – “Басэты”.

<...> Тупіковыя моманты, калі становіцца ясна, што ты не ўсё прачытаў, што варта прачытаць, што можа быць цікавым і патрэбным у пажыццёвай вучобе, абавязковай для літаратара.

Так я, каб не пакутаваць ад пустаты душы, успомніў прывезеныя Хрысціян Лялько экзэмпляры яе часопіса “Наша вера”, уступна ды павярхоўна прагледжаныя ў тых дні, калі ў мяне сабралася многа чаго чытаць, і пастаўленыя на паліцы, на “крыху пазней”. Успомніў перш за ўсё артыкул Уладзіміра Конана пра ксяндза Адама Станкевіча. З цікавасцю прачытаў яго, успамінаючы Валянціна Таўлая.

Бывае і так, што нешта ў часопісе або ў газеце апускаеш таму, што здаецца неабавязковым для прачытання. Так з двух апошніх “ЛіМаў”, прывезеных разам, я прачытаў артыкул Гардзэя, а цяпер, апынуўшыся ў даўно знаёмым стане чытацкага тупіка, пачаў і гэта чытаць, а ўчытаўшыся, і задумаўся пра Віктара, сёе-тое прыгадаўшы. Скажам, тое, як я, чытаючы ў Калеснікаў, па Валодзевай рэкамендацыі чытаў Гардзеевы вершы.

Раніца мая нечакана запоўнілася цікавым чытаннем, з якога вартым светлай памяці ўбачы-

ліся святар і паэт у адным выпадку і два паэты ў другім.

Пішу, чытаю, жыву

(З лірычных запісаў. Дзевяноста дзвятыя. Польшча. 2000. № 1).

...Сёння, ідучы сюды [на Беларускае радыё], узяў чырвоны двухтомнік Аляксея, падараваны мне з сяброўскім надпісам, і паглядзеў вершы. Ёсць такія звычай, чытаючы, у іншым месцы, дзе асабліва нешта ўразіць, падабаецца, акрэсліць ці нават паставіць клічнікі. Сёння я аглядаў гэтыя клічнікі. Праз пятнаццаць гадоў пасля першага чытання.

Пысін... будзе заўсёды, пакуль будзе Беларусь. І чым далей – будуць пазнаваць яго сапраўдныя знаўцы... Можа, не тое слова: “знаўцы”, бо калі малады чалавек, хлопец ці дзяўчына, з чыстай душой захоплена чытае паэзію, то гэта яшчэ не знаўца, гэта душэўны кантакт. Гэты кантакт заўсёды будзе адчувацца ў нашым народзе, і ўсе, хто мае права сказаць: “Я ведаю беларускую паэзію”, – будуць мець сапраўдную асалоду ад сустрэч з яго словам, словам Аляксея Пысіна.

Радыёўспамін (1995).

Прачнуўся я з вершам Сурначова “У стоптаным жыце”. Ад Колі Аўрамчыка пачуў, калі і дзе напісаны гэты верш, – у сорак першым, у дні трагічнага адступлення, але чамусьці не з Колям гэта спалучалася, а з Пысіным.

<...> Перачытаў яго, устаўшы, аднак не адразу ў арыгінале, а ў перакладах Дзімы Кавалёва і Твардоўскага.

Тады яшчэ ў Твардоўскага перачытаў “Я знаю, нікакой мой вины...” Ягонае “но всё же, всё же, всё же...” часта апошнімі днямі абуджаецца ў душы. Калі гляджу фільмы з дакументальнымі кадрамі, калі чытаю, слухаю праўду вайны, усё болей уяўляючы яе маштабы.

А тут узнагароды тым, што засталіся, каму пашэнціла выжыць, дажыць, высокія ўзнагароды – навалам...

<...> Прыгожае, высокае, глыбокае – тое, што не вельмі дакладна завецца класікай – успрымалася мною на пачатку жыцця з выключнай сілай свежасці. Чытанне чаргавалася з сялянскай, хлебнай працай, краса слова, што ўражала мяне, – з красой прыроды, у якой я жыў. І гэта ачышчала душу высакародствам. На свежую галаву, на чыстае сэрца.

Старонкі чытацкага дзённіка

(Выбраныя творы: у 3 т. – Мінск: Маст. літ. – 1993. – Т. 3).

Віктар ЖЫБУЛЬ

“НЕ РАЗУМЕЮ ВЯСЁЛАСЦІ ХМЕЛЬНОЙ...”

ЛЁС І ТВОРЧАСЦЬ УЛАДЗІСЛАВА ПРЫБЫТКОЎСКАГА

Пра гэтага паэта ў біябібліяграфічным даведніку – усяго некалькі сказаў, першы з якіх – “Біяграфічныя звесткі пра У. Прыбыткоўскага не захаваліся” [15, с. 656]. Спробы запоўніць прабел рабілі Леанід Маракоў [6, с. 12] і Уладзімір Ліўшыц [5, с. 39 – 42], а таксама аўтар гэтага артыкула [3, с. 177 – 187]. Сёння пра творцу вядома ўжо болей, хоць па-ранейшаму ў яго біяграфіі шмат белых плямаў.

Пачнем з таго, што літаратара звалі не Уладзімір, як пазначаецца ў многіх сучасных публікацыях. Блытаніна з імем узнікла з-за таго, што сябры называлі паэта *Уладысь* і не ўсе ведалі ягонае поўнае імя. Сапраўднае ж імя творцы – Уладзіслаў Уладзіслававіч Прыбыткоўскі. Нарадзіўся ён у 1905 г. у Мінску. У 2-й палове 1920-х гг. вучыўся ў Горы-Горацкай сельскагаспадарчай акадэміі. Разам з іншымі аднакурснікамі (а сярод іх былі, напрыклад, Алесь Вечар і Юрка Гаўрук) уваходзіў у Аршанскую філію “Маладняка”, вершы і рэцэнзіі публікаваў у часопісах “Аршанскі маладняк”, “Росквіт”, “Маладняк” (некаторыя – пад псеўданімам *Лад Прыбытак*). Пасля заканчэння акадэміі нейкі час жыў у Маскве, дзе ў студзені 1931 г. – разам з З. Бандарынай, М. Гольдбергам, К. Губарэвічам і П. Шукайлам – увайшоў у беларускую секцыю Маскоўскай асацыяцыі пралетарскіх пісьменнікаў (МАПП). Пры гэтым наведваў Беларусь, выступаў на творчых вечарынах як крытык, аднак неўзабаве ягонае імя зусім знікла са старонак літаратурных выданняў (ёсць меркаванне, што паэт не пазбегнуў рэпрэсій і пабываў у высылцы [15, с. 656]).

У канцы 1930 – пачатку 1940-х гг. У. Прыбыткоўскі, у адпаведнасці са сваёй сельскагаспадарчай адукацыяй, працаваў навуковым работнікам Беларускай рэспубліканскай даследчай станцыі па жывёлагадоўлі, разам з будучым вядомым вучоным Андрэем Гайко (1914 – 1985) выдаў брашуру пад назвай «Племянная ферма ардэнанагна саўгаса “Крынкі”» (1940). Згаданы саўгас знаходзіцца ў Лёзненскім раёне на Віцебшчыне (цяпер гэта аграгарадок).

Там, на Віцебшчыне, У. Прыбыткоўскі працягваў працаваць да самай вайны, пакуль не быў прызваны на фронт Дрысенскім РВК По-

лацкай вобласці 22 чэрвеня 1941 г. Як сведчыць Юрка Гаўрук, “цудоўны паэт... загінуў у пачатку вайны, здаецца, недзе на Брэстчыне...” [2, с. 147]. Паводле афіцыйнай інфармацыі, пачынаючы з кастрычніка 1944 г. малодшы камандзір, сяржант У. Прыбыткоўскі афіцыйна лічыўся зніклым без вестак. У пасляваенным Мінску заставалася жыць яго жонка Кацярына Ігнатаўна Журбік [3, с. 183 – 185].

Уладзіслаў Прыбыткоўскі пакінуў невялікую, але цікавую літаратурную спадчыну, у ёй сканцэнтраваліся авангардысцкія пошукі беларускай паэзіі 1920-х гг. Большасць яго вершаў, што дайшлі да нас, маюць характар маніфестаў – у тым ліку і твор “Сёньня – дысонанс” [13, с. 41 – 42], з якім паэт дэбютаваў у друку. Заявай “буду гукі выдзіраць з галавы” ён прымушае звярнуць увагу на рацыяналістычны пачатак творчасці, на яе тэхнічны бок. Па сутнасці, верш і ўяўляе з сябе дэманстрацыю паэтычных прыёмаў, з дапамогай якіх аўтар вырашыў славіць паравоз – нездарма кампазіцыя твора мае тры часткі: першая напісана акцэнтным вершам з выкарыстаннем “лесвічкі”; другая – двухнаціскным танічным вершам, што нагадвае рытм колаў цягніка; трэцяя, фінальная – пераважна чатырохстопным анапестам. У змесце прысутнічаюць і наўмысная таўталогія (“*Раніца кастрычніка крывавая акрывавіла пялёнкі мае крывёю*”), і аманімія («*Тугу туга / сажмі ў кулак. / “Кулак” скрыгай / зубамі аб гляк*»), і ўвядзенне размоўных лексіка-стылістычных канструкцый (“*Паравоз, ты ж ня гадкулак, не падліза-нэпман*”), і выкарыстанне антыэстэтычнай вобразнасці (“*мазгі працоўных лізали зброю*”, “*Я ў чэрапе сажу прывёз, / бо ў ім паравозных думак / прытон*”, “*Жалю мейсца – выграбныя ямы*” і інш.), уласцівыя паэзіі такіх кірункаў і плыняў, як экспрэсіянізм, футурызм, сюррэалізм, імажынізм.

У далейшым фармальны эксперымент заняў у творчасці У. Прыбыткоўскага прыкметнае месца. Пераймаючы творчую манеру У. Маякоўскага, ён актыўна карыстаўся “лесвічкай”, ужываў рэдкія для тагачаснай беларускай паэзіі віды рыфмоўкі. Напрыклад, аснову верша “Часамі поўніцца істота музыкай...” складаюць пераважна кансанансныя рыфмы: *ласкі* – з *ка-*

лыскі, вераю – выраю, зурны – горны, рызыкай – музыкай.

Выклікаць эпатаж, здзіўленне, а часам і шок у чытача У. Прыбыткоўскі імкнуўся не толькі формай, але і зместам. Скандальную вядомасць набыў яго верш “Паскуднікам”, успрыняты як выклік літаратурнаму грамадству. Твор адрасаваны “вясковым паэтам”, паслядоўнікам С. Ясеніна і прадстаўнікам так званай літаратурнай багемы, якіх аўтар спрабуе “перавыхаваць”, заклікаючы: “вам кажу / трэба сьвет / біць / на мордзе / і без ваганьня / прыстаўляць / наган к віску”. І толькі сцвярджанне “трэба ўмець змагацца без вайны” намякае на тое, што агрэсія мае чыста эстэтычны характар і скіравана на руйнаванне пэўных літаратурных шаблонаў, што мелі месца ў 1920-я гг. І гэты верш, і папярэдні напоўненыя вобразамі цытатнага характару (часам ён бярэ адпаведныя словы ў двукоссі) – адсылкамі да непрымальнай для У. Прыбыткоўскага вобразнай сістэмы, у рэчышчы якой пісалі Язэп Пушча, Валеры Маракі, Тодар Кляшторны і інш. Гэта – “аўсяная ціша”, “шчарная вішня”, “трапыханьне асін”, “бярозы выціць”, “кляновае лісьце”, “плач асенні”. Такую паэзію (“упадніцкую”) У. Прыбыткоўскі называе “сьлязьмі дзедаўскімі”, “нюнямі”, вершамі “пад катарынку”, а іх стваральнікаў – “балванамі” (на пісьме аўтар падкрэсліваў грэблівае вымаўленне гэтага слова: “бал...ваны”) і “паскуднікамі”. Сябе аўтар вылучае з агульнай літаратурнай масы шляхам самаўсхвалення, уласцівага паэтам эгафутурыстам, якія ў творчасці спавядалі культ уласнай асобы: «Але ведайце / “я” самы чулы / ад такіх, як вы! / поэтаў / і ўзьнёсься вышай / ад усіх вас / духам» [12, с. 6].

Эстэтычная агрэсія У. Прыбыткоўскага была скіраваная не толькі на сялянскіх паэтаў і “ўпаднікаў”, але і ў дыяметральна супрацьлеглы бок – на “бурапеннікаў”, якія культывавалі весялоць, радасна-бадзёры настрой і мажорны лад. “...не разумею вясёласьці хмельнай, / не разумею” [14, с. 22], – пісаў ён у адным з вершаў, выказваючы жаданне вырвацца “з пеннага гвалту марскога” і зведаць “дзікасьці сьвятасьць”. Згадаем, што паэтаў, якія не належалі ні да якіх літаратурных суполак, у той час называлі менавіта “дзікімі” [4, с. 299; 8, с. 36]. Самога У. Прыбыткоўскага гэта фармальна не датычылася – ён быў сябрам “Маладняка”, а пазней БелАППа, але ідэя творчай незалежнасці яму імпанавала. Як альтэрнатыву і ўпадніцтва, і “вясёласьці хмельнай” ён прапанаваў “суровую радасьць” – своеасаблівы імунітэт супраць імклівых і “жудасных” гістарычных зменаў, што пануюць навокал. Гэтым самым ён фактычна адмаўляў ці прынамсі

зводзіў да мінімуму пачуццёвы пачатак у паэзіі, што не менш яскрава выявілася ў палемічным вершы “Літаратура ў прыгоне...”, апублікаваным у часопісе “Росквіт”. Аўтар разглядае літаратуру як ахвяру лірычнага “прыгону” і “заганаў”, а слова “каханьне” бярэ ў двукоссе, падкрэсліваючы грэблівае стаўленне да высокага пачуцця, шматкроць апетага іншымі паэтамі. Лірыцы каханьня аўтар супрацьпастаўляе больш актуальную, на яго погляд, “песьню пра акт запладненьня”, якая стымулюе “росквіт вытворчы” і дапамагае “пралетарскую армію множыць”. Падобна, што вытворчасць У. Прыбыткоўскі ставіў вышэй за творчасць і бачыў у ёй нават крыніцу для творчасці.

Падкрэслена нігілістычнае стаўленне да чалавечых пачуццяў і ў вершы “Часамі поўніцца істота музыкай...”, дзе лірычны герой прызначае: “Часамі шукаеш / дзясловае ласкі, / жалюбуеш, што маці / ня ведаў з калыскі. / А што мне маці, альбо дзяўчына? / сонцавай ласкі, а ня лучыннай!” [14, с. 21]. Любоў і каханне не ёсць для яго штосьці абсалютнае і неаспрэчнае: па-над імі ў сістэме каштоўнасцяў У. Прыбыткоўскага ёсць нейкі вышэйшы ідэал, перад якім паэт адчувае амаль рэлігійнае пакланенне (“Часамі бурнаю / іскрышыся вераю”), называючы яго “сонцавай ласкай”. Але сам сімвал сонца набывае ў вобразнай сістэме У. Прыбыткоўскага нечаканую інтэрпрэтацыю. Калі лірычны герой ягонага сучасніка Андрэя Александровіча ішоў “з сонцам на нажы” [1, с. 9] (сонца разумеецца і як супернік, і як хаўруснік), то герой У. Прыбыткоўскага прэтэндуе на ролю не інакш як яго стваральніка (“а ты будуй / чырвонае сонца”). Ён абсалютызуе ўласную ролю ў перабудове свету – як эстэтычнай, так і грамадска-палітычнай, пра што сведчыць эпітэт “чырвонае” – колер савецкага сцяга. “...Пад сьцягам чырвоным – няма недасяжнага” [9, с. 55], – прызначае герой у іншым вершы.

Але нават ідэал, увасоблены ў вобразе сонца, для паэта не найвышэйшы, бо ў вершы “Ціха сыплецца сьнег...” лірычны герой сцвярджае: “Бліскачае заўтра / іскрысьцей / ад сонца” [12, с. 21]. Аднак каб яго дасягнуць, трэба пераадолець шматлікія перашкоды: “заслону разьвеяць”, “разьвеяць, ударыць нагамі ў хмары”, стаптаць “і сьнег, і драпежныя мары”. Падобную думку паэт выказвае і ў згаданым ужо вершы “Часамі поўніцца істота музыкай...”: “А ўбачыць-бы інакшы сьвет / скрозь барыкадны сьвіст завей” [14, с. 21].

Стаўленне У. Прыбыткоўскага да літаратурнай класікі было неадназначным. У вершы “Пралетарскай інтэлігенцы” знаходзім алюзію

на верш “Слуцкія ткачыхі” Максіма Багдановіча: “*Бясспрэчна, / сьмешна жылі людзі: / адвеку / ткалі залатыя паясы*” [10, с. 96]. Праўда, іранізуе аўтар не так з паэзіі М. Багдановіча, як з мінулай рэчаіснасці, якую той перадаваў у творах. А вось да Якуба Коласа У. Прыбыткоўскі ставіўся з павагаю, пра што кажа верш “Ліхой ноччу ля Нёману ўзрос каласок...”, прысвечаны вядомаму пісьменніку і надрукаваны да 20-годдзя яго творчай дзейнасці. Прычына прыхільнага стаўлення паэта-авангардыста да майстра рэалістычнага метаду тлумачыцца тым, што той таксама па-свойму апяваў “жаданую вясну”. “*Наш Якуб Колас па профэсіі – настайнік, і толькі дзякуючы гэтаму, ён так дасканала перадаў у сваіх творах дзіцячую псыхіку і, жывучы ў атачэнні новага, маладога пакалення, ён не адстае ад сучаснасці і правільна падае нам будаванне новага, маладога жыцця*” [11, с. 86], – пісаў У. Прыбыткоўскі ў артыкуле “Індывідуальнасць і сучасная літаратура”, акцэнтуючы ўвагу менавіта на сувязі Я. Коласа з новым пакаленнем, з будучыняй. Калі меркаваць па апошніх радках верша, коласаўская традыцыя была нават блізкая У. Прыбыткоўскаму: “*узвіў высока голас / жытнёвы колас, / на тым полі сьпявалі / і мы – каласкі*” [14, с. 36]. Зноў звяртаючыся да творчасці М. Багдановіча, прыгадаем сімвалічную апазіцыю *каласы – васількі*, выведзеную ў прыпавесці “Апокрыф”, дзе васількі ўвасабляюць духоўны, мастацкі пачатак, а каласы – матэрыяльны, практычны. У. Прыбыткоўскаму бліжэй менавіта другі з іх, і адпаведна да коласаўскай традыцыі ён ставіўся больш лаяльна, чым да багдановічаўскай.

Калі ў больш ранніх паэтычных творах У. Прыбыткоўскі заклікаў да зменаў у эстэтычнай прасторы, то ў пазнейшых (з 1927 г.) пачаў звяртаць больш увагі на сацыяльны пераўтварэнні: “*Ты хочаш паэтам зрабіцца? / Рабіся хутчэй чалавекам!*” Аўтар заклікаў “*нагнаць гісторыі прастой*”, развіваць калектыўную гаспадарку (“*Хай жа ярчэе калгас у цэле!*”), збіраць ураджай, здзіўляць народы “крокам ударніцкім”. Прадметная канкрэтыка ў такіх вершах спалучалася з касмічнымі вобразамі: так, у вершы “Марш калектывізацыі” “*дарога калгасная*” атаясамліваецца з “*дарогай зорнай*”. Індывідуалістычнае “я” лірычнага героя ў вершах 1930 г. змянілася на калектыўнае “мы”: “*мы разам сталі на работу*”, “*з упартасцю трактараў / мы ня прыстанем*”.

Творчасць Уладзіслава Прыбыткоўскага вылучалася на агульным фоне паэзіі “Маладняка” і БелАППа. Ён уласцівыя эстэтычны радыкалізм, ваяўнічы індывідуалізм, адмаўлен-

не пачуццёвага пачатку ў паэзіі, нігілістычнае стаўленне да традыцыйных паэтычных вобразаў, атаясамліванне чалавека з тэхнікай і тэхнікі з чалавекам, апяванне вытворчасці. Усё гэта збліжае паэзію У. Прыбыткоўскага з тэорыяй і практыкай італьянскага футурызму, заснавальнік якога Філіпа Тамаза Марынэці абвясчаў культ агрэсіі, стыхіі, хуткасці, тэхнікі, пагарду да любоўных пачуццяў [7, с. 32 – 33]. Дакладна невядома, аднак, ці быў знаёмы беларускі паэт з маніфестам Ф. Т. Марынэці. Значна лягчэй патлумачыць відавочны ўплыў Уладзіміра Маякоўскага, які таксама заўважны ў вершах У. Прыбыткоўскага. Такім чынам, творчасць беларускага паэта выглядае не зусім звыклай для айчыннай літаратуры, але цалкам упісваецца ў тэндэнцыі развіцця еўрапейскай авангарднай паэзіі 1-й трэці ХХ ст.

Спіс літаратуры

1. **Александровіч, А.** Лепш ня сунься... : [Верш] / А. Александровіч // Радавая рунь. – 1924. – № 1.
2. **Гаўрук, Ю.** Ступень адказнасці : літаратурна-крытычныя артыкулы, эсэ / Ю. Гаўрук. – Мінск : Маст. літ., 1986.
3. **Жыбуль, В.** Асоба і творчасць Якуба Коласа ва ўспрыманні Уладзіслава Прыбыткоўскага / В. Жыбуль // Каласавіны. Якуб Колас. Чалавек. Эпоха. Час : мат. XXVII навук. канф., прысвечанай 130-годдзю з дня нараджэння Якуба Коласа. 2 – 3 ліст. 2012 г., Мінск / склад. З. М. Камароўская, Г. С. Спорыш. – Мінск : Ковчег, 2013.
4. **Крушына, Р.** Выбраныя творы / Р. Крушына. – Мінск : Беларус. кнігазбор, 2005.
5. **Ліўшыц, У.** “Рабіся хутчэй чалавекам...” // Распопкі вакол горацкага “Парнаса” / У. Ліўшыц. – Горкі, 2002.
6. **Маракоў, Л.** Не стаяў на раздарожжы : Штрыхі да лёсу Прыбыткоўскага / Л. Маракоў // ЛіМ. – 1999. – 23 крас.
7. **Маринетти, [Ф. Т.]** Первый манифест футуризма / Маринетти; пер. с итал. М. Энгельгардта // Футуризм – радикальная революция. Италия – Россия : К 100-летию художественного движения. – М. : Изд-во. “Красная площадь”, 2008.
8. **Мікуліч, Б.** Аповесць для сябе / Б. Мікуліч. – Мінск : Маст. літ., 1993.
9. **Прыбытак Лад.** Марш калектывізацыі : [Верш] / Лад Прыбытак // Маладняк. – 1930. – № 8-9.
10. **Прыбытак Лад.** Пролетарскай інтэлігенцыі : [Верш] / Лад Прыбытак // Маладняк. – 1930. – № 1.
11. **Прыбыткоўскі, У.** Індывідуальнасць і сучасная літаратура / У. Прыбыткоўскі // Аршанскі маладняк. – 1928. – № 8.
12. **Прыбыткоўскі, [У.]** Паскуднікам; “Ціха сыплецца сьнег...”; “Дзядунечка любы...”; “Ліхой ноччу ля Нёмана ўзрос каласок...” : [Вершы] / Прыбыткоўскі // Аршанскі маладняк. – 1926. – № 3.
13. **Прыбыткоўскі, У.** Сёння – дысонанс : [Верш] / У. Прыбыткоўскі // Аршанскі маладняк. – 1926. – № 2.
14. **Прыбыткоўскі, У.** “Часамі поўніцца істота музыкая...”; “...не разумею вясёласці хмельнай, не разумею...”; Драма мамы : [Вершы] / У. Прыбыткоўскі // Аршанскі маладняк. – 1928. – № 7.
15. **Савік, Л. С.** Прыбыткоўскі Уладзімір / Л. С. Савік, В. М. Грышкевіч // Беларускія пісьменнікі : Біябібліяграф. даведнік : у 6 т. – Мінск : БелСЭ, 1995. – Т. 6.

Уладзіслаў ПРЫБЫТКОЎСКИ

* * *

Часамі поўніцца
істота музыкай,
а часам жыламі
пральецца рызыка.
І ход сусьветных завірух
прывёў-бы у шыбчэйшы рух.
Часамі шукаеш
дзявочае ласкі,
жальбуеш, што маці
ня ведаў з калыскі.
А што мне маці, альбо дзяўчына?
сонцавай ласкі, а ня лучыннай!
Часамі бурнаю
іскрышыся вераю,
часамі золкасьцю –
дажынкі выраю.
А ўбачыць-бы інакшы сьвет
скрозь барыкадны сьвіст завей.
Гора, а часам
і радасьць праз зурны
авечкам і небу
пастух выльле горны.
Часамі задумны, суровы, бы камень –
я рызыкаю буйна часамі.
І ведай, моладасьць,
разумнай рызыкай
аздобіш дзіўнаю
сьвет яснай музыкай.

1926 г.

* * *

Ціха сыплецца сьнег,
ой... як ціха сыплецца сьнег.
А рукі
рвуцца
у буру-заваю,
рукі
рвуцца
заслону
разьвеяць.
Разьвеяць,
ударыць,
нагамі у хмары,
хай зваліцца
сьнег
на галовы,
мы стопчам
і сьнег,
і драпежныя мары,
і ўзьняўшыся
глянем на неба
сурова.
Яснае неба
ніхто
не заслониць,
ніхто не схавае
зоры
вясёлку.
Бліскачае заўтра

іскрысьцей
ад сонца:

ты, сьнег,
не загасіш
пажар
на пасёлках.

[1926]

* * *

...не разумею вясёласьці хмельнай,
не разумею.
Жудасьць завісла над людам.
Крышыць стыхія стыхію...
і ў зьменах
жудасьць.
Вырваны з пеннага гвалту марскога
зьведае дзікасьці сьвятасьць!
...стыне ў жылах...
донны,
каменны,
жудасны скрогат...
і радасьць.
...і дарога не ў лілеях у новае,
а праз шэрую кроў.
І шэрасць
не скаланула-б
суровую
скронь.
Ды і ў сьветлым
ад хмельнасьці бурнай
чыста:
нават рух шасьцярні
па загаду сусьветнае рады!
І запануе скрозь урачыста
суровая радасьць.

1927 г.

* * *

Літаратура
ў прыгоне,
літаратура
ў загоне,
нявольнікам стала
“каханьне”
за выключэньнем
маіх ды Вашых
тонаў.
Я стаўлю пытаньне рубам,
і стаўлю пытаньне груба,
і стаўлю пытаньне проста,
бо ростань...
перад намі-ж
ростань.
Ты хочаш паэтам зрабіцца? –
Рабіся хутчэй чалавекам:
пакінеш мяшчанства драбніцы,
насыплеш добра ў засеці.
З памылак ты сьйдзеш,
як певень з мякіны,
узьнімешся,
ледзь разьвіднее,

у чорную глебу
дабро з табой кінеш
і вырасьце песня
пра акт запладнення.

*

Росквіт вытворчы
дае нам падмогу
пралетарскую армію
множыць;
чым вышай вытворчасць –
спрытней ідуць ногі
шляхам касьмічным,
прыгожым.

[1927]

ДРАМА МАМЫ

“Ну, сыночак,
спаць пара”.
Дровы ў грубцы гараць.
У коміне завеі...
плюшчацца векі.
“а-а-а... а-а-а... лю-лі...
ўсе ка-ты па-сну-лі” –
а з-за вуліц цесных
рабочыя песні:
“рраз-два...
друж-на...
рраз-два...
ра-зам...
ма-лой-чы-кі – рраз...
кра-саў-чы-кі – два...
рраз-два...
друж-на...
рраз-два...
сіль-на...”
“Ну, сыночак, спаць!
пайду грубку даглядаць”.
Ма-мач-ка
ці-хань-ка
хустку на плечы.
Бацькаў гадзіннік
згрэбла ў кулак.
Дзе-ж яна
гора залечыць?! –
Спрытнай рукой
знаёмых дзьверы
і ў шэры
кабак!
У коміне завеі...

сплю-шчы-лі-ся векі.
Сон...
зара... дзень –
бон-дар і-дзе.
“Бон-дар,
бон-дар
я!..”
...сонца!
Іскры на вокан лёдзе,
сястра іграе пальчыкам на шыбах.
Я ня жыў з сястрой у лагодзе,
але да сонца імкнуўся
шыбка.
“Дзе мама і папа” –
пытаюся,
калупаючы ў носе,
а пад носам чорненькі грыб.
“Мама ў кабаке,
а папа ў паравосе”.
і пальчык па шыбе:
скрып...
А з-за вуліц цесных
рабочыя песні:
“ма-лой-чы-кі – рраз...
кра-саў-чы-кі – два...”
А на вуліцы сьнег,
чужыя дзеці
ў башмаках,
дзьверы сумнеюць
супроць замка.
...холадна... сумна...
мамачка!
я цяпер ня плачу,
я твой сын
цьвярозы
разумны
запрагаю ў плуг
сталёную клячу.
Я ня плачу...
Ты мяне
гадавала
ў долі ды горы.
Гэты скарб дарагі
ніколі ня страчу:
ні на сьцежцы бяз сьледу,
ні на дарозе прасторнай.
1928 г.

Мікола МІКУЛІЧ

МЕРЫДЫЯНЫ ТАЛЕНТУ

ШТРЫХІ ДА ПАРТРЭТА УЛАДЗІМІРА ГНІЛАМЁДАВА

Уладзімір Васільевіч Гніламёдаў – выдатны беларускі літаратуразнаўца, крытык, пісьменнік і мой настаўнік. Падумаю пра яго – і ажывае мінулае, перад вачамі паўстаюць доўгія гады натхнёнай сумеснай працы, абмеркаванні складаных навуковых праблем, грамадска-сацыяльных працэсаў, творчасці таго ці іншага пісьменніка і г. д.

Нарадзіўся У. Гніламёдаў 26 снежня 1937 г. у вёсцы Кругель (цяпер Камянецкі раён Брэсцкай вобласці) у сялянскай сям’і. У 1954 г. закончыў Кругельскую сярэднюю школу і паступіў на філалагічны факультэт Брэсцкага дзяржаўнага педагагічнага інстытута. Пасля заканчэння педінстытута працаваў намеснікам дырэктара па выхаваўчай працы Тамашоўскага дзіцячага дома і адначасова настаўнікам беларускай і рускай мовы і літаратуры Тамашоўскай сямігодкі Брэсцкага раёна. Служыў у Савецкай арміі (1959 – 1961), некаторы час настаўнічаў у Камароўскай сярэдняй школе на Брэстчыне, вучыўся ў аспірантуры пры Інстытуце літаратуры АН БССР (1962 – 1965). У 1966 г. паспяхова абараніў кандыдацкую дысертацыю, прысвечаную даследаванню праблемы традыцый і наватарства ў беларускай літаратуры 1950 – 1960-х гг., у 1987 г. – доктарскую дысертацыю на тэму “Сучасная беларуская паэзія: творчая індывідуальнасць і літаратурны працэс”.

Магутнай паставай, каларытнай натураю, адмысловай самавітасцю Уладзімір Гніламёдаў нагадвае знакаміты Камянецкі стоўп. Ёсць нешта манументальна-скульптурнае ў яго мажнай постаці, на якую нельга не звярнуць увагі ў варунках грамадскага асяроддзя. Гэта магутны стоўп-асілак, асоба першай велічыні ў сучаснай беларускай гуманітарыстыцы і культуры. Выдатны тэарэтык і гісторык літаратуры, доктар філалагічных навук, прафесар, акадэмік Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі і выдатны мастак-практык, пісьменнік-раманіст. Класік сучаснага беларускага літаратуразнаўства, патрыярх айчыннага слоўнага мастацтва. Тое, што У. Гніламёдаў стварае ў нацыянальнай культуры, вядома далёка за яе межамі. Я ведаю, яго кнігі чыталі і чытаюць не толькі ў Расіі і ва Украіне, але і ў Польшчы, Балгарыі, Чэхіі. Аднак вы не прыкмеціце ў асобе Уладзіміра Васільевіча нават намёку на фанабэрылінасць або выбранасць, на знешнюю афектацыю. У яго фактурнай постаці

за вонкавай стрыманасцю, а часам і суровасцю каларытнай натуры прытоена вялікае сэрца і чулая, трапяткая душа тонкага летуценніка і высакароднага рамантыка.

Ад яго зыходзіць веліч духу і волі, гістарычны спакой вякоў і самадастатковасць. Ён увесць поўніцца беларускай народнай сілай і праўдай. Гэта чалавек светлага розуму, маштабнага мыслення, высокай унутранай культуры і ў той жа час сціплы, сумленны, разважлівы.

Яго мажную, але рухавую постаць вы можаце сустрэць і ў калідорах Дзяржаўнай навуковай установы “Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі”, дзе ён працуе галоўным навуковым супрацоўнікам і старшынёй савета па абароне дысертацый, і ва ўстанове «Выдавецкі дом “Звязда”», дзе ён з’яўляецца старшынёй рэдакцыйнага савета часопіса “Польмя”, і ў грамадскім аб’яднанні “Саюз пісьменнікаў Беларусі”, дзе ён член праўлення, на розных навуковых канферэнцыях, літаратурных вечарынах, прэзентацыях кніг і інш.

Уладзімір Гніламёдаў – асоба, якая, з аднаго боку, заўсёды прытрымліваецца ўзважаных і прынцыповых перакананняў і ацэнак, а з другога – пластычная і рухомая ў душэўна-псіхалагічным плане. Некалі юбілейны артыкул з нагоды 50-годдзя Уладзіміра Васільевіча Г. Шупенька ўдала назваў “Талент дабрыні”. Якая складаная праблема з яго ўдзелам ні вырашалася б, У. Гніламёдаў абавязкова шукае дабротворнага выніку, узаемаразумення і згоды. Па ўсім відаць, яму блізкая думка, выказаная ў далёкія часы адным з рымскіх гісторыкаў: “Пры яднанні і малое расце, а пры разладзе і сварках і найвялікшае апынецца ў заняпадзе”.

Ён заўсёды верны сабе, сваім адчуванням і ўяўленням, і ў той жа час ніколі не ідзе на канфлікт. Наадварот, усё робіць дзеля таго, каб пазбегнуць абвастрэння супярэчнасцей і ўзнікнення напружанасці. Мне сёння здаецца – гэта вялікі прыродны душэўна-чалавечы дар. Што ні адбылося б, як ні разгортваліся б падзеі, У. Гніламёдаў заўсёды паразумеецца з чалавекам, які па розных прычынах прытрымліваецца іншых, адрозных ад яго, думак і меркаванняў, знойдзе з ім агульную мову, наладзіць сяброўскія адносіны.

Думаецца, якраз гэтыя ўнікальныя асобасныя якасці, а таксама несумненныя арганізатар-

Мікалаі Уладзіміравіч Мікуліч – літаратуразнаўца, крытык. Кандыдат філалагічных навук (1990), дацэнт (1997). Загадчык аддзела ўзаемасувязей літаратур Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Працаваў у Рачэнскай сярэдняй школе Любанскага раёна (1982), Гродзенскім дзяржаўным універсітэце імя Янкі Купалы (1987 – 2005). Аўтар кнігі і брашур “Максім Танк і сучасная беларуская лірыка” (1994), “На злome часу” (1995), “Пошук вядзе ў глыбіню” (1998), “Максім Танк: на скразняках стагоддзя” (1999), “Паззія рэчаіснасці” (2001), “Міхась Васілёк: паззія давераснёўскага перыяду” (2005), “Паззія Казіміра Свяяка” (2005), “Міхась Машара: паззія заходнебеларускага перыяду” (2010) і інш.

скія ці, як сёння казалі б, менеджарскія здольнасці, пачуццё адказнасці за даручаную справу абумовілі той факт, што У. Гніламёдаў фактычна ўсё жыццё займаў адказныя кіраўнічыя пасады. Ён 22 гады (з 1977 да 1999 г.) працаваў загадчыкам аддзела тэорыі літаратуры Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН Беларусі, 21 год (з 1976 да 1997 г.) – намеснікам дырэктара гэтага інстытута па навуковай рабоце і амаль 10 гадоў (з 1997 да 2006 г.) – яго дырэктарам. А да гэтага, як вядома, было сем гадоў (з 1969 да 1976 г.) службы ў ЦК КПБ на пасадах інструктара і загадчыка сектара мастацкай літаратуры, калі яму даводзілася адказваць за работу Саюза пісьменнікаў Беларусі, курыраваць усё літаратурна-мастацкае жыццё рэспублікі.

Намеснікам дырэктара Інстытута літаратуры Уладзімір Васільевіч быў тады, калі яго ўзначальвалі такія вядомыя і аўтарытэтныя ў нашай навуцы і культуры асобы, як акадэмікі і пісьменнікі І. Навуменка і В. Каваленка. Працуючы дырэктарам, ён паспяхова прадоўжыў традыцыі выдатных папярэднікаў, забяспечыў далейшае развіццё ўстановаў, актывізацыю пошукаў акадэмічнага літаратуразнаўства па ўсіх актуальных навуковых напрамках. Надзвычай высока яго дзейнасць на пасадзе дырэктара ацэньваюць непасрэдня калегі ў былым Інстытуце літаратуры. “Уладзімір Васільевіч – вельмі таварыскі чалавек, уважлівы да іншых, умее выслухаць і трапна падказаць, разумна і мэтазгодна, – разважаў, адказваючы на пытанні Т. Сівец з нагоды 70-годдзя У. Гніламёдава былы шматгадовы загадчык аддзела выданняў і тэксталогіі, член-карэспандэнт НАН Беларусі, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі М. Мушынскі. – Доўгі час ён быў дырэктарам. Праўду кажуць, як маем – не шануем, а як страцім – плачам! Мінуў час, і мы бачым, што гэта было разумнае, чалавеказнаўчае кіраванне. Уладзімір Васільевіч добра разумеў, што мы навукоўцы і дробная апека над намі – шкодная, непатрэбная, ён ведаў, што кожны чалавек прыходзіў у інстытут, каб штосьці сваё сказаць у літаратуры, знайсці ўласную нішу ў

літаратуразнаўстве. Трэба давяраць чалавеку, бо чалавек, якому давяраюць, якога цэняць, адпаведна і працуе! Я з задавальненнем гляджу на наш інстытут і цвёрда ўпэўнены, што тая традыцыя паважлівага стаўлення да супрацоўнікаў, уменне выпрацаваць стратэгічную лінію развіцця беларускага літаратуразнаўства – таксама вялікая заслуга Уладзіміра Васільевіча. За час яго кіравання вельмі шмат было зроблена для нашай літаратуры!” [2, с. 493].

І далей: “Як кажуць, крытыка – гэта крытыкі, а літаратура – гэта пісьменнікі. Уладзімір Васільевіч заўсёды меў разуменне таго, што літаратура – з’ява эстэтычная, ён адчуваў, што разам з вызначэннем перыядызацыі і агульнага значэння літаратуры трэба абавязкова раскрываць шматграннасць творчых індывідуальнасцей” [2, с. 494].

Разважанні М. Мушынскага своеасабліва дапаўняе і развівае былы загадчык аддзела даўняй і новай беларускай літаратуры, лаўрэат Дзяржаўнай прэміі Беларусі В. Чамярыцкі: «Уладзімір Васільевіч Гніламёдаў – чалавек выдатнай дабрыні, зайздроснай мудрасці, шырокай адукаванасці. Дарэчы, дырэктарам ён быў прызначаны ў свой час яшчэ і таму, што яго інтарэсы ахопліваюць ледзь не ўсе перыяды нашай літаратуры. Ён заўсёды чытаў не проста па абавязку кіраўніка, каб паставіць подпіс пад выкананай працай, а дзеля ўласнага ўзбагачэння. Ён – разважлівы і няспешны. Перш чым штосьці сказаць, прыняць адказнае рашэнне, ён абавязкова ўсё абдумае, узважыць, таму нам з ім вельмі лёгка працавалася. Да дырэктара Гніламёдава хацелася ісці, бо кожны ведаў, што гэты чалавек заўсёды выслухае, знойдзе кампраміс, дапаможа вырашыць праблему.

Гады, калі дырэктарам быў Уладзімір Гніламёдаў, можна назваць “залатым часам” у жыцці Інстытута літаратуры. Тады ўвесь калектыў быў паяднаны незвычайнай цеплынёй гэтага чалавека. І ўстанова развівалася, і кадры папаўняліся, і кнігі выдаваліся. Працу нашу вельмі высока цанілі. Не дзіва, што наш інстытут, ледзь не пер-

шы ў СССР, атрымаў ордэн Дружбы народаў!» [2, с. 495 – 496].

Сапраўды, у тыя гады ў Інстытуце літаратуры імя Янкі Купалы панавала атмасфера даверу і павагі да асобы навуковага работніка, натхнёнай творчай працы і адказнасці за яе вынікі, дабратворнай навуковай канкурэнцыі і самацвярджэння. Пад кіраўніцтвам У. Гніламёдава і пры яго непасрэдным удзеле ажыццяўляліся, дарэчы, на аснове новых тэарэтыка-метадалагічных прынцыпаў і каштоўнасцей і з улікам усяго магчымага спектру факталагічных дадзеных такія фундаментальныя праекты, як “Гісторыя беларускай літаратуры ХХ стагоддзя” (у 4 т., 5 кн.), “Гісторыя беларускай літаратуры XI – XIX стагоддзяў” (у 2 т.), “Анталогія даўняй беларускай літаратуры: XI – першая палова XVIII стагоддзя”, вялася распрацоўка Збору твораў Якуба Коласа ў 20 тамах, Збору твораў Максіма Танка ў 13 тамах, шматлікіх манаграфічных выданняў і інш.

Увогуле, гады працы У. Гніламёдава ў кіраўніцтве Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы – сёння тое асабліва даляглядна відаць – былі найлепшымі ў развіцці не толькі акадэмічнага, але і ўсяго айчыннага літаратуразнаўства і літаратурнай крытыкі. Тады на поўную сілу заявілі пра сябе такія яркія і неардынарныя асобы, як Міхась Мушынскі, Мікола Арочка, Адам Мальдзіс, Васіль Жураўлёў, Павел Дзюбайла, Уладзімір Калеснік, Дзмітрый Бугаёў, Сцяпан Лаўшук, Алесь Яскевіч, Мікола Мішчанчук, Вячаслаў Чамярыцкі, Вячаслаў Рагойша, Таццяна Шамякіна, Міхась Тычына, Іван Чарота, Іван Штэйнер, Пятро Васючэнка і іншыя, некаторыя літаратуразнаўцы сталі лаўрэатамі Дзяржаўнай прэміі Беларусі. У той перыяд буйныя манаграфічныя даследаванні апублікаваў і сам Уладзімір Васільевіч. Яго кнігі “Сучасная беларуская паэзія: творчая індывідуальнасць і літаратурны працэс” (1983), “Ля аднаго вогнішча” (1984), “Іван Мележ: нарыс жыцця і творчасці” (1984), “Класікі і сучаснікі” (1987), “Праўда зерня: творчы партрэт Васіля Зуёнка” (1992), “Ад даўніны да сучаснасці: нарыс пра беларускую паэзію” (2001), “Янка Купала: жыццё і творчасць” (2002) і іншыя прысвечаны вывучэнню самых складаных і актуальных праблем гісторыі беларускай нацыянальнай літаратуры. Яны ўражваюць багаццем факталагічнага зместу, смеласцю і арыгінальнасцю тэарэтыка-метадалагічнага мыслення, аналітычным асэнсаваннем ідэйна-мастацкіх з’яў, падкрэсленай важкасцю ацэнак і заключэнняў. Варта заўважыць тую акалічнасць, што ўсе буйныя літаратуразнаўчыя даследаванні У. Гніламёдава адразу па іх выхадзе атрымлівалі высокую ацэнку

навуковай грамадскасці. Пра многае гавораць нам адны толькі назвы некаторых рэцэнзій на манаграфіі Уладзіміра Васільевіча, напрыклад, І. Сачанкі на кнігу “Як само жыццё” – “Каштоўны скарб”, Л. Гарэлік на даследаванне “Сучасная беларуская паэзія: творчая індывідуальнасць і літаратурны працэс” – “Талент – быць асобай”, А. Марціновіча на працу “Ад даўніны да сучаснасці: нарыс пра беларускую паэзію” – “З энцыклапедычным падыходам” і інш. Шмат у чым паказальная ацэнка манаграфіі “Ад даўніны да сучаснасці: нарыс пра беларускую паэзію” такога заўсёды да прыдзірлівасці прынцыповага крытыка, як прафесар Д. Бугаёў, які ў сваёй рэцэнзіі пад назвай “Кароткая гісторыя паэзіі” адзначыў наступнае: «Новая кніга даследчыка мае сціплы падзагаловак “Нарыс пра беларускую паэзію”. Па сутнасці ж, У. Гніламёдаў напісаў кароткую гісторыю нашай паэзіі, пачынаючы ад яе старажытных вытокаў...

Напісана кніга ўмелай і вопытнай рукой. Важкасць абагульненняў у ёй спалучаецца з тонкасцю аналізу канкрэтных твораў. І адно, і другое зроблена, як правіла, з добрым веданнем справы, з улікам гістарычных рэалій той пары, калі пісаліся творы, і тых даляглядаў, якія высвечвае сучаснасць, наша цяперашняе разуменне жыцця і літаратуры.

Па-сучаснаму гаворыць У. Гніламёдаў, напрыклад, пра біблейскія матывы ў творчасці Купалы, якія ў савецкія часы змарк абміналіся літаратуразнаўствам, вымушаным трымацца афіцыйнай атэістычнай пазіцыі. Гніламёдаў жа заўважыў сувязь з біблейскай паэтыкай і ў такіх купалаўскіх творах, дзе яна не кідаецца ў вочы, скажам, у вершах “А хто там ідзе?”, “Ворагам Беларускай”, “Я не для вас...”» [1, с. 124, 125].

І далей Д. Бугаёў падкрэсліў: “Шырокае выкарыстанне мініпартрэтаў можна лічыць характэрнай прыкметай і вызначальнай структурнай асаблівасцю гніламёдаўскай кнігі. Звязана гэта з імкненнем крытыка паказаць адметнасць, непаўторную своеасаблівасць многіх паэтаў, багачце іх індывідуальных стыляў. Каб у гэтым мностве не збіцца на хаатычнае награвашчванне паэтычных імёнаў, даследчык вылучае вызначальныя стылёвыя плыні ў нашай паэзіі і пераважна другой паловы ХХ стагоддзя. Іх у яго набралася роўна шэсць: лірыка-апавядальная, рамантычная, публіцыстычная, філасофска-аналітычная, мастацка-сінкрэтычная і ўніверсальна-інтэлектуальная.

Падзел, як і ўсе класіфікацыі такога кшталту, даволі ўмоўны, прынамсі суб’ектыўны, бо рэдка які з нашых значных, арыгінальных творцаў цалкам укладваецца ў адведзенае яму стылёва-

выяўленчае рэчышча. Крытык пры канкрэтным аналізе і сам у шэрагу выпадкаў агаворвае гэта. Пры ўсіх такіх агаворках яму ўдалося ў межах сваёй класіфікацыі даць па неабходнасці сціслую, але сутнасна змястоўную характарыстыку некаторых граняў творчага вобліку А. Куляшова і М. Танка, П. Панчанкі і А. Пысіна, У. Караткевіча і Р. Барадуліна, Н. Гілевіча і Г. Бураўкіна, А. Вярцінскага і П. Макаля, В. Зуёнкі і М. Арочкі, Я. Янішчыц і А. Разанава. І не толькі іх” [1, с. 127].

Высокая ацэнка літаратуразнаўчых даследаванняў Уладзіміра Васільевіча ў розныя часы гучала з вуснаў такіх знакамітых вучоных і спецыялістаў, як В. Каваленка, А. Лойка, М. Мушынскі, Р. Бярозкін, У. Юрэвіч, У. Конан, М. Мішчанчук, А. Яскевіч, Т. Шамякіна, І. Чарота, І. Штэйнер, З. Мельнікава і інш.

Усяго акадэміку У. Гніламёдаву належыць больш за 600 навуковых работ, у тым ліку каля 30 кніжных выданняў.

Уладзімір Гніламёдаў – галоўны тэарэтык і філосаф у сучаснай беларускай навуцы пра літаратуру, галоўны знаўца творчасці Я. Купалы, І. Мележа, М. Танка, А. Куляшова, П. Панчанкі, Р. Барадуліна, В. Зуёнкі, без перабольшання – усёй сучаснай беларускай паэзіі, а таксама літаратуры беларускага замежжа, у прыватнасці беларускай літаратуры ў Польшчы і інш. Гэта ён, Уладзімір Васільевіч, вучыў мяне асновам спасціжэння філасофіі творчасці Максіма Танка, аналізу спецыфікі ідэйна-вобразнага свету і мастацкага стылю народнага паэта Беларусі.

Яшчэ працуючы ва ўніверсітэце і падтрымліваючы з Уладзімірам Васільевічам цесныя сувязі, я неаднойчы лавіў сябе на думцы, што ён разумее і ведае літаратуру нашмат лепш за самых вопытных і падрыхтаваных выкладчыкаў. Ён надзвычай тонка адчувае саму прыроду мастацкага слова, яго вобразна-асацыятыўныя магчымасці, надзвычай глыбока пранікае ў змест індывідуальна-аўтарскага мыслення пісьменніка. Пры жаданні У. Гніламёдаў мог бы паспяхова выкладаць курсы беларускай літаратуры пачатку ХХ ст., 1920 – 1930-х гг., не кажучы ўжо пра сучасны перыяд, дзе яму знаёма, здаецца, усё да драбніц. А якія цікавыя і пазнавальныя былі б спецыяльныя курсы, прапанаваныя Уладзімірам Васільевічам студэнтам: “Янка Купала і беларуская літаратура”, “Традыцыі і наватарства ў беларускай літаратуры”, “Творчая індывідуальнасць і літаратурны працэс”, “Іван Мележ і сучасны беларускі раман”, “Сучасная беларуская лірыка” і іншыя.

Мяне заўсёды ўражвалі шырыня навуковых інтарэсаў У. Гніламёдава, яго філасофска-мета-

далагічная заангажаванасць, глыбіня пазнанняў. Даследаванні Уладзіміра Васільевіча вызначаюцца падкрэсленым багаццем і разнастайнасцю праблемна-тэматычнага зместу. Вось ён іша пра слабую дыферэнцаванасць сацыяльна-эстэтычных поглядаў і мастацкага мыслення большасці беларускіх пісьменнікаў ХІХ ст., пра тое, што ў лірызме паэтаў пераважала агульнае і знешняе, адзначае, што Я. Купала “паглыбіў сацыяльнасць беларускай літаратуры, узняў яе ад народазнаўства да народатворчасці”. А гэта падкрэслівае сінкрэтызм лірызму і грамадзянскасці, драматычны напал пачуццяў у творчасці П. Панчанкі, аб’ектыўнасць апавадальнай манеры і пластычнасць І. Чыгрынава, майстэрства пісьменніка маляваць чалавечы характар у яго аб’ёмнасці і супярэчлівай цэласнасці. У нядаўняй цікавай манаграфічнай працы “На рубежы времен: русскоязычная поэзия Беларуси”, упершыню ў айчынным літаратуразнаўстве прысвечанай раскрыццю сістэмна-модульных асноў развіцця сучаснай рускамоўнай паэзіі Беларусі, даследчык прасочвае схільнасць да філасофска-медытатыўнага ладу мыслення, міфалагізацыі рэчаіснасці, інтравертнага характару мастацкай свядомасці такога самабытнага паэта, як А. Жданаў, выяўляе ўменне А. Аўруціна збіраць верш з малазначных дэталей, ледзь не з “бытавога смецця”, здабываць вобраз “непасрэдна з рэчаіснасці”, гаворыць пра натуральнасць светаадчування, інтымна-чалавечы пачатак, гэтак званы “суб’ектыўна-біяграфічны рэалізм” (Б. Пастарнак) у творчасці А. Казанцавай і інш. Назіранні і абагульненні Уладзіміра Васільевіча, як правіла, гучаць пранікнёна, важка і пераканаўча, бо забяспечаны глыбокім прафесіяналізмам аўтара, яго багатым і разнастайным навукова-даследчым вопытам. Яны прасякнуты тонкім адчуваннем матэрыі мастацкага слова, яго духоўна-сацыяльнага зместу і вобразна-асацыятыўных магчымасцей, усведамленнем складанай узаемаабумоўленасці дыялектыкі творчага акта і характару гісторыка-літаратурнага працэсу.

Спіс літаратуры

1. Бугаёў, Д. Кароткая гісторыя паэзіі : роздум над кнігай Уладзіміра Гніламёдава “Ад даўніны да сучаснасці” / Д. Бугаёў // Уладзімір Гніламёдаў : “Заставацца сабой...” : зб. арт. – Мінск : Выд-ва “Четыре четверти”, 2012. – С. 124 – 132.
2. Сівец, Т. Пра ўсё гаварыць з людзьмі... / Т. Сівец // Уладзімір Гніламёдаў : “Заставацца сабой...” : зб. арт. – Мінск : Выд-ва “Четыре четверти”, 2012. – С. 485 – 497.

“ПІСЬМЕННІЦКІЯ ЛАЎРЫ НА ГАЛАВУ НЕ ПРЫМЯРАЛА...”

ГУТАРКА З ГАЛІНАЙ КАРЖАНЕЎСКОЙ

– Ваша пакаленне ў беларускай літаратуры часта называюць пакаленнем “сямідзясятнікаў”, яно прыйшло следам за выдатнымі паэтамі А. Куляшовым, М. Танкам, П. Панчанкам, А. Вярцінскім, іншымі. Сёння, напярэдадні святочнай даты (65-годдзя), як Вы ацэньваеце той час? Ці лёгка Вам было прабіцца праз гэтую “сцяну” з масцітых імёнаў?

– Такой неабходнасці – прабівацца – у 1970-я гг., на шчасце, не існавала. Дзверы для маладых талентаў былі шырока расчынены. Сістэма працы з творчай зменай уключала рэспубліканскія семінары па лініі Саюза пісьменнікаў БССР, наладжаную працэдуру прыёму ў суполку, шэраг літаратурных выданняў, конкурсы, выдавецкую серыю “Першая кніга” і многае іншае. Усё гэта магло б застацца фармальнасцю, калі б не “чалавечы фактар”: выбраць было з каго, у саюз траплялі пісьменнікі аўтарытэтныя і выключна прыстойныя. Прыёмную камісію, калі мяне прымалі, узначальваў, напрыклад, І. Мележ. Старшынёй саюза доўгі час быў М. Танк, а першым сакратаром – І. Шамякін.

Нагадаю, што статус пісьменніка быў у грамадстве вельмі высокім. Членства ў саюзе давала сацыяльныя льготы: пісьменнікі мелі магчымасць адпачываць (з невялікай даплатай) у мясцовым і ўсесаюзных Дамах творчасці. Атрымлівалі кватэры і меддапамогу, зараблялі на выступленнях, якія аплачваў Літфонд. (Літфонд быў нябеднай арганізацыяй, тыпу прафсаюза, з цэнтрам у Маскве і рэспубліканскімі адгалінаваннямі.) Так што ад кіраўнікоў саюза шмат што залежала і ў матэрыяльным плане. Без спрыяння з боку старшыні Дзяржтэлерадыё Г. Бураўкіна і старшыні СП М. Танка не адбыўся б мой пераезд у Мінск, які, несумненна, адкрыў новыя творчыя перспектывы і магчымасці для развіцця.

Нават пачаткоўкай я не адчувала складанасці з друкаваннем вершаў: у “Малодасці” загадваў аддзелам паэзіі адкрыты душой Мікола Аўрамчык. Дома дасюль захоўваецца шкатулка, падарунак ад часопіса за ўдзел у конкурсе 1974 г. М. Аўрамчыку пра паэтку-школьніцу сказаў рэдактар лагойскай раёнкі Барыс Сасноўскі. Студэнткай мяне падтрымлівалі выкладчыкі: А. Лойка, Н. Гілевіч, В. Рагойша, М. Яфімава. Першымі сказалі добрае слова крытыкі В. Бечык і Т. Чабан.

Магчыма, у іншых усё адбывалася інакш. Але што важна: без усялякай пратэкцыі, захадаў, падыходаў малады літаратар, які падаваў надзею,

мог пайсці са сваёй праблемай у галоўны кабінет на Фрунзэ, 5 – і атрымаць рэальную дапамогу.

– Вядома, што ў маладосці мары сягаюць аблокаў. Ці ўзніклі ў Вас тады думкі, што Вы станеце вядомай беларускай паэтэсай?

– З марамі ў мяне змолдаў неяк не ладзілася. Як і з амбіцыямі. Я і думаць не думала, пісьменніцкія лаўры на галаву не прымярала. Проста займалася любімай справай – тым, што атрымлівалася і што натхняла. Для кожнага чалавека надзвычай важна – знайсці такую справу. Тады ўсё спарыцца, патрэбныя дзверы – адчыняюцца, уменні – дасканаляцца, а вынік прыносіць сапраўдную радасць.

Прыроджаны талент можа, аднак, застацца нераскрытым, нерэалізаваным, калі чалавек не навучыцца элементарнаму: захоўваць і набіраць творы, складаць і структураваць рукапісы, дамаўляцца з выдаўцамі і г. д. Гэта значыць, калі яму не хапае самадyscyпліны і здольнасці самаарганізавацца. Ведаю патэнцыяльных творцаў, няздольных давесці напісанае да ладу.

Існуе і такая практыка, калі аўтар выдае кніжкі за свой кошт ды яшчэ сам і распаўсюджвае. Напладзілася мноства слабых, недапрацаваных кніжак, бо прыватныя выдаўцы эканомяць на рэдактарах: выправяць граматычныя памылкі і ўсё, высыпанае як з каша, выпускаюць у вокладках. А маючы на руках кніжку, можна пісаць заяву ў Саюз пісьменнікаў (цяпер іх два). Самае ж горшае – выкладваць тэксты ў інтэрнэце. Тады аба-

вязкова пойдучь захопленыя водгукі і аўтар перастане сябе ацэньваць адэкватна. Ён можа застацца вечным аматарам без магчымасці расці і дасканаліцца. Чым, дарэчы, адрозніваецца графаман ад прафесіянала? Графаман не хоча вучыцца!

– **У адным газетным эсэ Вы цёпла ўспамінаеце калег па пярэ, словы Г. Далідовіча “Адыходзіць наша пакаленне” сталі першым радком Вашага верша, які кранае да глыбіні душы... Але ўнікае заканамернае пытанне: у пераліку прадстаўнікоў пакалення адны жанчыны. Што гэта было – “жаночае брацтва”?**

– Наша паэтычнае пакаленне паходзіць з пасляваеннага “бэбі-буму” і з’яўляецца на дзіва цэльным, сфармаваным менавіта як пакаленне. Сёння я ацэньваю яго як зорнае, бо кожны адбыўся, сцвердзіўся і заняў сталае месца ў гісторыі беларускай літаратуры. Акрамя таго, некаторыя развілі свой духоўны патэнцыял і служаць грамадству не толькі ў сферы культуры.

Чаму я больш пішу пра каляжанак-паэтак? Ні да нас, ні пасля нас не прыходзіла ў беларускую літаратуру адначасова столькі таленавітых жанчын. Аднак нам не даводзілася штурхацца локцямі – і з прычыны сказанага вышэй, і таму, што не ўсе знаходзіліся ў літаратурным эпіцэнтры. Ніна Мацяш, Зіна Дудзюк, Ніна Шклярава жылі ў абласцях і раёнах, я – у маленькіх Пleshчаніцах (Лагойскі раён). У 1971 г. маскоўскі Літаратурны інстытут скончыла Рая Баравікова. На той час са Львова, дзе вучылася, прыехала Валя Коўтун. Праз год у Мінск вярнуліся з Чэхаславакіі Янішчыц з Панізнікамі (Сяргей там служыў). Вольга Іпатава пераехала з Гродна, Тася Бондар – з Малдавіі. Так склалася ядро нашай жаночай нефармальнай суполкі. Я да яго далучылася толькі з пачатку 1980-х, калі мяне ўзялі рэдактарам на тэлебачанне.

З цягам часу мінскія занялі немалыя пасады: Вольга ўзначальвала Саюз пісьменнікаў, Тася – лімаўскі холдынг, Рая – часопіс “Алеся”, а потым “Маладосць”. На той час мы ўсе ўжо разбегліся – і па ўзросце, і па ідэалагічных прыхільнасцях. А раней – сустракаліся, былі ў кантакце, падтрымлівалі адна адну. Мне, пакуль жыла ў правінцыі, не раз даводзілася спыняцца ў Раі на плошчы Якуба Коласа, а ў Жэні на Ульянаўскай – начаваць. Нас аб’ядноўвалі і жаночыя інтарэсы, бо мы гадавалі дзяцей, былі гаспадынямі. Але ж, па шчырасці кажучы, я ніколі не была кампанейскай і заўжды знаходзілася крыху збоку.

Ранняя, трагічная смерць Жэні Янішчыц стала для ўсіх цяжкім ударам. “Птушка Палесся” ў нашым пакаленні займала асаблівае месца. У афіцыйнай іерархіі – пераліку імён – яна ішла першай. Калі яе зрабілі членам прэзідыума, мы, яе аднагодкі, былі ў лёгкім шоку. Прэзідыум – гэта

ж аксакалы, небажыхары!.. Толькі пазней я пачала разумець, што такім чынам я адарвалі ад сябровак, ад асяроддзя, і вакуум ускладніў і без таго цяжкі душэўны стан ранімай жанчыны.

– **Значыць, рэўнасць існавала ў вашым коле?**

– А дзе яе няма? Калі ў аднаго мастака купляюць карціны, а ў другога – не, хіба абыдзецца без рэўнасці? Так і ў нас. Хтосьці зайздросціў дзяржаўным і камсамольскім прэміям (іх атрымлівалі адзінкі). Хтосьці – павышанай увазе з боку вярхоў. А некаторыя, як я, – паездкам.

Ва ўсе часы існавала градыцыя, што самыя прэстыжныя, выгадныя паездкі разбіралі тыя, хто іх размяркоўваў: сакратары і кансультанты саюза. Па ўсім СССР адбываліся святыя паэзіі, юбілеі класікаў, семінары моладзі, іншыя разнастайныя мерапрыемствы. Усё не ахопіш, і часам шанцавала “простым” пісьменнікам. Мне, напрыклад, выпала рэдкая магчымасць пабываць у Туве (цяпер – Тыва), Ташкенце, Тбілісі, Кіеве, Кішыніёве, Яраслаўлі. А ў Піцундзе і ў Дубултах я адпачывала з сям’ёй. Новыя краявіды, новыя людзі, новыя ўражанні... Вось чаму мне падабаліся далёкія паездкі. У Алеся Пісьмянкова быў любімы жарт: “Я з Каржанеўскай у адным моры купаўся...” А Мікола Мятліцкі падчас сумеснага пералёту ў самалёце прыдумаў пародыю на мой верш пра галалёдзіцу: “Галя – лёд, Галя – лёд, Галя – лёдзіца”. На сёння – як, бадай, і раней – найбольш агульнага адчуваю з Райкай Баравіковай (так усе яе завуць). Мы гадзінамі можам успамінаць даўнейшае, дзяліцца асабістым. Нездарма ўвесну я арганізавала паэтычную вечарыну са знакавай назвай “Настальгія”. Мы, хто застаўся, сапраўды з настальгіяй успамінаем маладыя гады: каханне, сяброўства, еднасць памкненняў...

– **Як Вы ацэньваеце з вышыні часу ўласны літаратурны лёс?**

– Мой літаратурны лёс лічу шчаслівейшым, чым чалавечы. (Не падумайце, што скарджуся! Проста канстатацыя.) Значную частку жыцця заняла праца ў літаратурным выданні – тыднёвіку “Літаратура і мастацтва”. Перш была карэспандэнтам, потым мяне прызначылі загадчыкам аддзела крытыкі, пазней займела пасаду аглядальніка. Пры мне памянлася пяць галоўных рэдактараў – ад А. Жука да А. Пісьмянкова, каму я ўрэшце і падала заяву на звальненне. Атмасфера ў калектыве была таварыскай, побач працавалі цікавыя людзі: Ю. Свірка, У. Крук, М. Гіль, А. Вярцінскі, Б. Пятровіч і многія іншыя. Здараліся канфлікты. Мушу прызнацца, што па характары я крытык: магла на лятучцы сказаць тое, пра што іншыя не асмельваюцца.

– **І не на шкоду была Вам такая якасць?**

– А я не пралічвала, як мне адгукнецца мая прамата. Проста не разумела: мала бачыць неда-

хопы і хібы ў працы рэдакцыі ці аддзела, трэба ўмець сказаць пра іх карэктна, не ранячы чужога самалюбства. Натуральна, праз сваё “выкрывальніцтва” нажывала недругаў. Пасрэднасць не вінаватая, што яна пасрэднасць, а згоднікі – баязлівыя і траўмаваныя ў дзяцінстве людзі. Нават з начальствам сварылася, калі справа тычылася прынцыповых момантаў. Але сыходзіла мірна і сапраўды па ўласным жаданні: значны перыяд жыцця быў завершаны, а хадзіць па крузе не бачыла сэнсу.

Праца ў выданні была карыснай тым, што давала магчымасць асвойваць разнастайныя журналісцкія жанры, сустракацца з літаратарамі, а таксама падтрымліваць самародкаў з абласцей. Надзвычай любіла я працу з поштай і вывуджвала ў ёй цікавыя чытацкія водгукі, творы і матэрыялы. Дасюль мне дзякуюць пры сустрэчы былыя аўтары “ЛіМа”, тэксты якіх я адстойвала і даводзіла да друку. Не так даўно адазваўся аўтар з Магілёва, урач Васіль Аўраменка: запрашаў на прэзентацыю кнігі. Пісаў своеасаблівыя, запамінальныя эсэ...

– Адзін час Вы шмат увагі аддавалі драматургічнай працы. Як цяпер?

– Цяпер і самой драматургіі амаль не стала. Жанр згасае, не паспеешы расквітнець. А пачыналася ўсё з простага: рэжысёрам (а па сутнасці ўласнікам тэатраў) далі многа волі. Яны ўзялі за звычку самі пісаць сцэнарыі па прозе або пераробліваць сусветных класікаў. Іх можна зразумець: праца творчая, плюс матэрыяльнае ўзнагароджанне. Мясцовых драматургаў у нас не прызнавалі, акрамя самых уплывовых. Выдатныя п’есы Андрэя Макаёнка перасталі ставіць, як толькі ён памёр.

Працуючы ў Цэнтры беларускай драматургіі, я рыхтавала да друку біяграфіі беларускіх драматургаў. Спіс налічваў больш за дваццаць імён. Ні Г. Аўласенка, ні М. Шэлехаў, ні Г. Марчук не трапілі на вялікую сцэну. Нават звышсучасны А. Курэйчык не прыняты ні тэатральным, ні кіношным асяроддзем. Аказалася, што лягчэй свае планы ўвасобіць за мяжою, чым дома. Што ўжо казаць пра мяне!

– У Ваших словах чуецца крыўда...

– Крыўдаваць бесэнсоўна... Незапатрабаванасць не наша асабістая праблема. Такі стан рэчаў у сучасным тэатры – з’ява нездаровая і шкодная для беларускай культуры. Што ж да мяне, то мне вельмі падабаюцца мае п’есы для дзяцей, у тым ліку вершаваныя. Яны напісаны жыва і з гумарам. Міні-п’есы лічу сваім творчым дасягненнем, яны незаменныя для вучнёўскіх калектываў і мастацкай самадзейнасці. І паколькі “напісанае застаецца”, то некалі... можа быць... мае сцэнічныя творы праچытаюць больш зацікаўленыя людзі.

– Наколькі я ведаю, Вы пішаце новую дакументальную кнігу, прысвечаную тэме вайны...

– Вы маеце на ўвазе нататкі пра былое месца жыхарства – Янушкавічы? Там пачалося не з вайны, а з успамінаў школьнага таварыша. Пра школу, настаўнікаў, побыт 1960-х, гаспадарку... У саўгас на Лагойшчыне бацька быў пераведзены дырэктарам у 1964 г., мы жылі там да 1972-га. Там пачала пісаць вершы, скончыла дзесяцігодку, нарадзіла дачку... Непрацяглы, але значны перыяд жыцця, калі адбывалася станаўленне асобы.

Тое-сёе прыпомніла сама. Шмат запісала ад мужа-аднакласніка пра ягоную вёску Якубавічы Гаравыя, распытала землякоў – Ларысу і Алеся Лявончыкаў. Ад настаўніцы Л. Курто запісала ўспаміны пра былога дырэктара школы Рыбчыка, пра школьны калектыв. Ванда Канстанцінаўна Шымчонак, настаўніца матэматыкі, перажыла спаленне вёскі, угон у Германію. Былая суседка Вера Міхайлаўна Васюкевіч распавяла ў падрабязнасцях пра час акупацыі. Знайшліся старажылы з прылеглых вёсак. І такія некранутыя пайшлі пласты, такія трагічныя старонкі з жыццяў!.. Кожны суразмоўца выводзіў на кагосьці іншага, рукапіс пачаў разрастацца і пухнуць, дадаваліся ўсё новыя раздзелы. Я выйшла на мінскую падпольшчыцу, якая ведала яшчэ аднаго нашага настаўніка – У. Сароку, партызанскага сувязнога. І вось стаю я перад сямейнымі магіламі, дзе на крыжах пазначаны толькі імёны і дата: 1943 год. І не разумею, чаму ў школе так мала распавядалі пра вайну, пра дзве фашысцкія блакаты, падчас якіх гінулі цэлыя вёскі, а жанчыны з дзецьмі і старыя хаваліся ў балотах. А якая была б экскурсія, калі б нас, вучняў, гісторык завёў на мясцовыя клады, на гэтыя магілы!..

Не распавядалі нам і пра тое, што зусім недалёка праходзіла былая савецка-польская мяжа, што тут размяшчаліся пагранатрады, умацаваныя “точкі”, што дзеці імчалі дадому, пабачыўшы “варанка”, а мужчын забіралі выключна як “польскіх шпіёнаў”.

Вайна на мяне абрынулася, як цунамі – з лабарантамі і спаленымі школамі, з гісторыямі франтавікоў і пасляваеннай нястачай, калі дзяцей кармілі шайморамі – блінамі з мерзлай бульбы. Адным словам, працы ў мяне наперадзе яшчэ шмат. Праўда, няма вопыту працы з аб’ёмнымі тэкстамі: увесь час баюся, каб што не сцерлася, блытаюся ў копіях. Бедныя прэзаікі! Як яны спраўляюцца, пішучы таміны! Не думала, што папярэдняя мая біяграфічная кніга “Што варта радасці і слёз...” знойдзе такі нечаканы працяг.

Гутарыла Ірына ШМАТКОВА.

КАЗКІ ДЗЯДУЛІ АЎЛАСЕНКІ: ЛІТАРАТУРНЫ ПАРТРЭТ ДЗІЦЯЧАГА ДРАМАТУРГА

Літаратурныя сцэжкі-дарожкі, як і жыццёвыя, у кожнага свае. Тым не менш назіраюцца і агульныя тэндэнцыі для пэўных пакаленняў. Адсюль і ўзнікаюць паняцці, якія злучаюць розных асобаў, напрыклад “шасцідзясятнікі”. Аднак бываюць і творцы, якіх немагчыма размясціць у нейкую часавую сістэму каардынатаў. Адзін з іх, на наш погляд, – Генадзь Аўласенка.

Нарадзіўся пісьменнік 16 жніўня 1955 г. у в. Ліпавец Ушацкага раёна, стаўшы земляком ажно тром народным – П. Броўку, В. Быкаву, Р. Бардуліну. Шлях Г. Аўласенкі нетыповы для творцаў сярэдзіны ХХ ст.: замест філфака і прафесійнага кшталтавання пярэ – падарожжы і праца ў суровай Сібіры, а потым шматгадовае настаўніцтва ў правінцыйнай школе на радзіме.

Але да літаратуры, самавыяўлення Г. Аўласенку цягнула заўсёды. Спачатку былі вершы – рускамоўныя, потым – на роднай мове. Менавіта пераход на мову продкаў стаў паваротным для таго, каб творца раскрыўся і рэалізаваўся ў некалькіх пісьменніцкіх іпастасях.

Вынікам паэтычных перажыванняў Г. Аўласенкі сталі шматлікія публікацыі з канца 1980-х гг. у рэспубліканскіх перыёдыках і зборніках паэзіі. У 2003 г. убачыла свет першая кніга – зборнік вершаў “Час збіраць камяні”. Пярэ творцы з поспехам асвойвала іншыя літаратурныя фарматы. Неўзабаве на абедзвюх дзяржаўных мовах выйшлі кнігі прозы: “Гісторыя замест матэматыкі” (2008, 2013), “Дзікія кошкі Барсума” (2009), “Палоннікі чорнага лесу” (2011), “Дазвольце стаць вашым слугой” (2014), “Ключ, які нічога не адмыкае” (2014) і інш. У іх выяўляецца творчая цяга аўтара, па-першае, да літаратуры, спароджанай перадусім асабістай фантазіяй, па-другое, да пэўнай белетрызаванасці мастацкіх тэкстаў з разлікам на шырокае чытацкае кола.

Найбольшую вядомасць Г. Аўласенку прынесла творчасць для дзяцей. З разлікам на маладое пакаленне ён плённа працаваў ва ўсіх трох літаратурных родах. Паспехам карыстаюцца рускамоўныя гісторыі пра Ветрыка з Вентылятара (пра яго прыгоды выйшлі ўжо чатыры арыгінальныя выданні – у 2009, 2010, 2012 і 2014 гг.), кнігі на беларускай мове “Вася Лайдачкін у краіне Шкодных Звычай” (2009), “Казкі дзядулі Дняпра” (2013), “Дашачка і чароўныя акуллары” (2014).

Пэўнае прызнанне, неаднаразова адзначанае ўзнагародамі на конкурсах, і попыт у чытачоў,

радыёслухачоў і тэатральных калектываў (што праўда, часта аматарскіх) атрымала дзіцячая драматургія Г. Аўласенкі. Галоўная адметнасць яе – у спалучэнні традыцыйных падыходаў да творчасці, закладзеных яшчэ ў фальклоры, з постмадэрнісцкімі элементамі.

Цыкл драматургічных казак Г. Аўласенкі пабудаваны на сцэнках жыцця жыхароў беларускага лесу. Умоўна творы можна падзяліць на выкананыя праявічай мовай і зарыфмаваныя.

У п’есах “Здарэнне ў лесе” (1997), “Снегавік і вясна” (першапачатковая назва – “Першая пралеска”, 1997), “Малпачка” (без года выдання) дзейныя асобы маюць стэрэатыпныя, прадказальныя характары. Так, Лісіца хітрая, Воўк – злы і тупаваты. Але драматург знаходзіць і свежыя фарбы. Напрыклад, заяц Таўстун – баязлівы, затое дабрэйшы, чым яго сябар Даўгавух. А Воўк мае абмежаваны слоўнікавы запас і ўвесь час толькі і паўтарае ў розных варыяцыях “Ага” або “Ого!”.

Канфліктныя сітуацыі зразумелыя і займальныя для рэцыпіента дашкольнага і малодшага школьнага ўзросту (драматург галоўным чынам арыентуецца на іх). У п’есе “Здарэнне ў лесе” звяры сабраліся сустракаць Новы год і чакаюць Дзеда Мароза, але сварачца міжсобку, што з поспехам выкарыстоўваюць зламыснікі – Лісіца і Воўк. Аднак раскладка ў супрацьстаянні кардынальна змяняецца, калі ў здрадніка Даўгавуха прачынаецца сумленне: “Хоць я і казаў, што адзін пражыву, але ж... Ну, не магу я вось так спакойна глядзець, як сяброў маіх... ну, калі і не зусім сяброў, але ўсё ж родзічаў... як іх Лісіца з Ваўком есці будуць” [3, с. 9]. Зайцы, падманам завабленыя ў мех, вызвалены. Аўтар не мінае пытання, як жа цяпер ставіцца да нядаўняга таварыша, праз якога ўсе ледзь не загінулі. Ініцыятыву выказвае Таўстун: “У гэтым жа і справа, што потым уратаваў! Ён, можна сказаць, выпраўляцца пачаў, а вы яго так пакрыўдзілі!” [3, с. 9]. Як відаць, у п’есе, адрасаванай малодшым школьнікам, прысутнічае і пэўны псіхалагізм, і характарная эвалюцыя – рысы, якіх многія дзіцячыя драматургі стараюцца калі не пазбягаць, дык не заглыбляць. Вядома, у кожным выпадку важна знайсці адэкватную ступень этычна-псіхалагічных ускладненняў мастацкага твора. Думаецца, Г. Аўласенка з гэтым спраўляецца. Умела і камічна абстаўляецца і пакаранне зламыснікаў: Ваўка разыгралі і прымуслі самога ад

страху залезці ў мех, які пасля Лісіца “*праз увесь лес валакла*”. Але ў выніку і яны атрымалі дараванне. Таму адбылося свята: для дзейных асоб – Новага года, для чытачоў – дабрыні.

Разгорнутыя калізій, у ходзе якіх уздымаюцца ізноў-такі праблемы сяброўства, гарманічнага суіснавання, знаходзім таксама ў п’есе “**Снегавік і вясна**”. Асноўны канфлікт – супрацьстаянне Зімы блізкай Вясне – ускладняецца драпежніцкімі адносінамі Лісіцы і Ваўка да зайцоў Даўгавуха і Таўстуна, хоць усе звяры разам вельмі чакаюць Вясну. Разблытаць сітуацыю пакліканы дабрадушны і наіўны Снегавік, які ўсім імкнецца дапамагчы, але яшчэ не абазнаны ў жыццёвых каштоўнасцях. Перад злепленым са снегу героем паўстае не раўнуючы экзістэнцыйная праблема: каму аддаць чароўны першы падснежнік. Калі аддасць Вясне – загіне ён сам, калі Зіме – прападуць звяры, з якімі завязалася сяброўства.

Снегавік самаахвярна аддае першую пралеску Вясне. Але і сам дзякуючы сваёй дабрыні выратоўваецца – пакідае лес разам з Зімой, каб потым ізноў вярнуцца. Усё вырашаецца арганічна і прымальна нават для адмоўных персанажаў. Разам з тым нельга сказаць, што ў імкненні да гуманістычнага пафасу аўтар ураўноўвае носьбітаў як станоўчых, так і адмоўных якасцей, што было б несправядліва.

Па-мастацку выдатным характарам надзелена галоўная гераіня п’есы “**Малпачка**”. У капрызнай і самаўлюбёнай малпе дзецці могуць пазнаць уласныя хібы. Шчырыя зайцы імкнуцца дапамагчы экзатычнай госці. У той жа час Лісіца і Воўк хочучь выкарыстаць яе ў паляванні. Жыццёвыя акалічнасці, аднак, прымушаюць малпачку задумацца пра свае паводзіны і характар, стаўленне да іншых і выводзяць на шлях сапраўдных вартасцей. У выніку яна вызваляе Даўгавуха, які трапіў у лапы хцівай Лісіцы: “*Я толькі што зразумела адну важную рэч! <...> ...Гаварыць праўду куды прыемней, чым ілгаць! А яшчэ я зразумела, што рабіць добрыя справы куды прыемней, чым кепскія!*” [4]. Памылкі, якія маглі стаць непапраўнымі, выпраўленыя, бо на дапамогу прыходзіць Мядзведзь.

Разгледжаныя п’есы характарызуюцца складанымі, але празрыстымі для адрасатаў псіхалагічнымі партрэтамі. Без належнай характараграфіі не змог бы па-мастацку рэалізавацца канфлікт, найвастрэйшыя супярэчнасці. Менавіта характар “ператварае сітуацыю ў канфлікт, г. зн. вызначае *заканмернае разгортванне аднаго-адзінага сюжэта*, які, у сваю чаргу, цалкам рэалізуе характар” [10, с. 256]. Прычым у п’есах Г. Аўласенкі прадэманстравана, што супярэчнасць можа ўзнікнуць як паміж індывідамі, так і паміж групамі характараў. Больш за тое, на прыкладах Даў-

гавуха, Снегавіка, Малпачкі разглядаюцца канфлікты ўнутраныя: калі сам характар заключае ў сабе супярэчлівыя тэндэнцыі. Розныя характары па-рознаму паводзяць сябе ў аднолькавай сітуацыі. Хоць нельга не прызнаць, што змадэляваныя аўтарам акалічнасці могуць і павінны накладаць прынцыповы адбітак на характарастварэнне: “у сапраўдным мастацкім творы заўсёды відаць, як узаемадачыненні персанажаў уздзеінічаюць на сам іх характар...” [6, с. 460].

Вершаваныя п’есы Г. Аўласенкі – “Зайкава хатка” (1999), “Вясёлыя сябры” (2000), “Новы год у лесе” (2001), “Як казкі пераблыталіся” (2007) – выступаюць пэўным тэматычным працягам разгледжаных твораў. Кампазіцыя чатырох п’ес падобная: падаюцца своеасаблівыя ўводзіны ў тэму – праз двух лесавічкоў-канферансье, знаўцаў мясцовых рэалій, – потым адбываецца драматычнае дзеянне, якое, як правіла, завяршаецца падагульненнем тых самых лесавічкоў. Традыцыйна для аўтара лейтматыў твораў – сяброўства.

П’еса “**Новы год у лесе**” – вершаваная версія “Здарэння ў лесе”. Яна не проста зарыфмаваная, але і пашыраная за кошт увядзення новых герояў – лясных жыхароў. Насычанасць прыгодамі ды яркімі, арыгінальнымі вобразамі не дасць сумаваць рэцыпіенту. Паколькі “праблема характару – гэта заўсёды і праблема мастацкага майстэрства” [7, с. 5], яе вырашэнне з’яўляецца і крытэрыем мастацкасці таго ці іншага твора. Таму неабходна аддаць належнае аўтару ў майстэрстве стварэння яскравых псіхалагічных тыпаў. Гуманістычная развязка нагадвае найлепшыя ўзоры беларускай драматургіі для дзяцей, пачынаючы ад “Снатворнага маку” К. Лейкі [гл. падрабязней: 12], калі зласліўцы не караюцца за свае дзеянні – ім даруюць, што выклікае з іхняга боку ўдзячнасць. Як і належыць, у п’есе Г. Аўласенкі сітуацыі і дзеянне выцякаюць з сутнасці герояў: паводле законаў драматургічнага мастацтва, калі правільна і добра распрацаваны вобраз, калі ён жыве сапраўдным жыццём, то ў сітуацыях і дзеяннях гэты вобраз пачынае сам дапамагаць аўтару [9, с. 37].

Беларуская драматургія мае прыклады постмадэрнісцкай гульні з вядомай дзецям класікай. Але калі, напрыклад, Пятро Васючэнка ў “Новым Калабку” (1999) стварае новы характар пратаганіста [гл.: 8; 11], то Г. Аўласенка ў вершаваную п’есу “**Як казкі пераблыталіся**” ўвдзіць персанажаў адразу з трох вядомых казак, захоўваючы іх партрэты і псіхалогію. Калізій ў апошнім выпадку складваюцца ў выніку блытаніны герояў і іх ролевай функцыянальнасці, што стварае эфект камічнасці, зразумелы таму малому чытачу, хто ўжо абазнаны ў задзейнічаных казках. Паміж вобразамі розных казак узнікаюць непаразуменні, якія даходзяць да

канфліктнага ўзроўню: Рэпку хоча з'есці Заяц, Калабка – Воўк і курка Раба. Аднак Мядзведзь заступаецца за слабейшых. Добрыя намеры персанажаў узнагароджваюцца, а Воўк і Лісіца застаюцца без “прэзентаў”, дакладней, яны атрымліваюць па заслугах – кнігі “Як сябе паводзіць”. Героі ўпарадкоўваюцца па сваіх казках.

Мэта працоўнага выхавання выходзіць на пярэдні план у “**Зайкавай хатцы**”, дзе галоўны герой, падобна да вядомай стракацы,

*Лета бегаў ды гуляў,
Час дарэмна разгубляў,
Ні аб чым не клапаціўся,
Спаў ды еў, ды весяліўся,
У траве адпачываў...
Дом сабе не збудаваў!* (словы Лесавіка) [2].

Праблема Зайца, здаецца, невырашальная: ніхто нават пры жаданні не можа ўпусціць яго да сябе (у Вавёркі дом высока ў дупле, у Мышкі завузкі дзвярны праём, да Бабра можна трапіць толькі паднырнуўшы, Барсук моцна спіць, а прасіцца да Ваўка, Лісіцы ці Куніцы небяспечна). Выручае Цецярук – падказвае будаваць, як ён, дом са снегу. Варыянт аказаўся прымальным:

*Больш не буду ленавацца,
Па гасцях штодня бадзяцца!
Пабудую сам жыллё,
Хоць са снегу ды сваё!* [2].

Такім чынам не толькі нязмушана, вуснамі самога небаракі Зайца агучваецца мараль, але і адбываецца знаёмства з беларускім лясным светам.

Больш складаная задача ў вучня-двоечніка з п'есы “**Вася Лайдачкін у Краіне казак**” (2010), які, выдраўшы старонку з двойкай па мове і схваўшы ў кнізе казак, тым самым пераставіў усё ў іх з ног на галаву. Цяпер трэба ратаваць сітуацыю. Гэта магчыма толькі праз выпраўленне двойкі, што дасягальна пры ўмове Васевага самаўдасканалення. Г. Аўласенка, варта аддаць яму належнае, закруціў сюжэт займальна (праўда, ідэя запазычаная з вядомага савецкага мультфільма “Востраў памылак”). Зразумела, Вася спраўляецца. Але не імгненна, не на аснове аднаго жадання, а праз максімальныя намаганні волі і крайнюю ступень рызык, чаго не спатрэбілася б, калі б герой выконваў усё своечасова і патрэбным чынам.

Важна, што драматургу ўдалося выпісаць праўдзівы жыццёвы тып пратаганіста з рэальнымі рысамі, недахопамі і ў той жа час плюсамі. Не адразу герой прыходзіць да ўсведамлення сур'ёзнасці справы. Аднак перамены, перш за ўсё пазбаўленне ад эгаістычнасці, дапамагаюць Васю ў пераадоленні цяжкасцей і ў правільным выбары далейшых дзеянняў. Іншым разам аўтар не грэбуе і ўвядзеннем камічных эпізодаў.

Яшчэ шэраг п'ес Генадзя Аўласенкі – “Вясновыя клопаты” (2005), “Мышаняты і мячык”

(2010), “Як павука з луга праганялі” (2010) і іншыя – у розных мастацкіх варыяцыях паўтараюць матывы разгледжаных твораў. Можна нават казаць пра выкрышталізаванне асабістага стылю драматурга. Яго рысы:

– класічная, блізкая сутнасцю да дзіцячай псіхалогіі і таму зразумелая характарнасць галоўных герояў;

– вырашэнне канфлікту на карысць добрых сіл, як правіла, праз іх дабрыню, узаемавыручку, самаахвярнасць; прычым нярэдка да ўказаных якасцей героі прыходзяць праз духоўную, валявую эвалюцыю, а не адпачаткова закладзеныя ў характары схільнасці (гэта не датычыцца п'есак для дашкольнага ўзросту);

– пэўная літаратурная гульня з патэнцыйным рэцыпіентам, выкарыстанне даступных, нескладаных алюзіяў ці адкрытых згадак вядомых мастацкіх твораў, а дзве п'есы (“Як казкі пераблыталіся” і “Вася Лайдачкін у Краіне казак”) цалкам створаны на аснове такога матэрыялу.

Спіс літаратуры

1. Аўласенка, Г. Вася Лайдачкін у Краіне казак / Г. Аўласенка // Культура. – 2010. – 24 – 30 крас. – С. 7 – 10.
2. Аўласенка, Г. Зайкава хатка / Г. Аўласенка // Сайт пісьменніка Генадзя Аўласенкі [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://aulasenka.ho.ua/show_tvor.php?t_id=129. – Дата доступу : 13.11.2014.
3. Аўласенка, Г. Здарэнне ў лесе / Г. Аўласенка // Тэатральная творчасць. – 1997. – № 1. – С. 9.
4. Аўласенка, Г. Малпачка / Г. Аўласенка // Сайт пісьменніка Генадзя Аўласенкі [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://aulasenka.ho.ua/show_tvor.php?t_id=131. – Дата доступу : 13.11.2014.
5. Аўласенка, Г. Першая пралеска / Г. Аўласенка // Культура. – 2010. – 27 лют. – 5 сак. [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://www.kimpress.by/index.phtml?page=2&id=3708>. – Дата доступу : 13.11.2014.
6. Белинский, В. Г. Полное собрание сочинений : в 13 т. / В. Г. Белинский. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1953 – 1959. – Т. 3 : Статьи и рецензии. Пятидесятилетний дядюшка. 1839 – 1840. – 483 с.
7. Буряк, Б. С. Проблема характера в современной украинской прозе : автореф. ... д-ра филол наук / Б. С. Буряк; Киевский гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – Киев, 1965. – 50 с.
8. Васючэнка, П. Новы калабок / П. Васючэнка // Сонейка. Хрэстаматыя дзецям дашкольнага ўзросту / уклад. Р. І. Шастак. – Мінск : “ПП Уладзімір Сіўчыкаў”, 2013. – С. 262 – 291.
9. Погодин, Н. Театр и жизнь / Н. Погодин. – М. : Искусство, 1953. – 216 с.
10. Теория литературы : учеб. пособие для студ. филол. фак. высш. учеб. заведений : в 2 т. / под ред. Н. Д. Тамарченко. – 2-е изд., испр. – М. : Академия, 2007. – Т. 1 : Теория художественного дискурса. Теоретическая поэтика. – 512 с.
11. Трафімчык, А. Забавы ў асобах / А. Трафімчык // ЛіМ. – 2010. – 19 ліст. – С. 7.
12. Трафімчык, А. 100 гадоў беларускай п'есе для дзяцей / А. Трафімчык // Роднае слова. – 2012. – № 12. – С. 21 – 22.

Анатоль ТРАФІМЧЫК,
кандыдат філалагічных навук,
кандыдат гістарычных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ТВОРЧАСЦЬ АНТОНА ФРАНЦІШКА БРЫЛЯ Ў КАНТЭКСЦЕ НЕАМІФАЛАГІЧНАЙ ПЛЫНІ Ў СУЧАСНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Антон Францішак Брыль – малады беларускі паэт і перакладчык, аўтар зборніка “Не ўпаў жолуд”, куды ўваходзіць цудоўны твор – паэма “Гольша”. Мала хто ведае, аднак, што майстар слова працуе ў рэчышчы неаміфалагічнай плыні сусветнай літаратуры, адзін з прызнаных родапачынальнікаў якой Джон Рональд Руэл Толкін, англійскі пісьменнік, філолаг, вучоны-медывіст, оксфардскі прафесар. Д. Р. Р. Толкін стварыў унікальны феномен у гісторыі не толькі літаратуры, але і сусветнай культуры: уласную міфалогію, асновай і фундаментам якой сталі вынайдзеныя ім мовы. Натхнёны вопытам Д. Р. Р. Толкіна, А. Ф. Брыль стварае самабытныя эпічныя лапікі ўжо беларускай легенды.

Ключавыя словы: *міф, міфалогія, паэма, дэміфалагізацыя, рэміфалагізацыя, неаміфалагізм, героіка-міфалагічная спадчына, фэнтэзі, эпічная літаратура.*

Anton Francishak Bryl is a young Belarusian poet and translator, the author of collection “Ne upau jolud” which includes a remarkable poem “Golsha”. It’s not widely known though that the poet creates his literary works in the context of the neomythological current of the world literature. One of the creators of neomythological phenomenon in the history of the XXth century literature is John Ronald Reuel Tolkien, a famous English writer, philologist, medievalist, Oxford professor. J. R. R. Tolkien is a creator of a unique masterpiece not only in the history of world literature, but also culture: his own mythology based on his invented languages. Inspired by Tolkien’s experience A. F. Bryl has created his own original epic piece of Belarusian legend.

Антон Францішак Брыль (унук Янкі Брыля) стаў вядомым шырокаму колу беларускіх чытачоў пасля публікацыі серыі перакладаў. Таленавіты малады літаратар у 2010 г. перастварыў казку “Каваль з Вялікага Вутана” знакамітага англійскага пісьменніка Джона Рональда Руэла Толкіна, але на гэтым яго праца не скончылася, і некалькіх гадоў ён аддаў сусветна вядомай англасакскай эпічнай паэме “Бэўвульф”. Яе выхад на беларускай мове сапраўды стаў знакавай падзеяй не толькі для простых чытачоў, але і для беларускіх літаратараў і англасаксаністаў. Як засведчыў А. Брыль на прэзентацыі выдання “Каваль з Вялікага Вутана”, яго цікавасць да эпічнай спадчыны германцаў нарадзілася з цікавасці да творчасці Д. Р. Р. Толкіна [1].

Антон Брыль – таленавіты паэт, ён стаў лаўрэатам прэміі “Дэбют” імя Максіма Багдановіча, а таксама лаўрэатам прэміі інтэрнэт-часопіса перакладной літаратуры “ПрайдзіСвет”. У 2011 г. убачыў свет яго зборнік вершаў “Не ўпаў жолуд”*. У кнігу ўваходзяць і дзве паэмы – “Гедрус” і “Гольша”, якія выклікаюць асаблівую цікавасць, бо, па словах самога А. Брыля, “яго творчасць мае міфпаэтычную скіраванасць” [1].

Як зазначае Е. Меляцінскі, “міф – адзін з цэнтральных феноменаў у гісторыі культуры і найстарэйшай спосаб канцэпіравання навакольнай рэчаіснасці і чалавечай сутнасці. Міф – першасная мадэль усялякай ідэалогіі і сінкрэтычная калыска розных відаў культуры – літаратуры, мастацтва, рэлігіі, у пэўнай ступені, філасофіі і нават навукі” [3, с. 422]. З цягам часу па меры развіцця філасофіі і навукі міф паступова страч-

вае сакральнасць, а значыць, набірае моц працэсу дэміфалагізацыі чалавечай свядомасці. Аднак міф забяспечвае кампенсаторную функцыю, таму што галоўная рыса міфалагічнага светаўспрымання зводзіцца да пераадолення хаосу, упарадкавання яго і пераўтварэння ў космас, па сутнасці, “вечнай” “гарманізавальнай вартасці міфа” [3, с. 425]. Таму цікавасць да міфічнага не згасае нават у перыяд апагея працэсу дэміфалагізацыі, на змену якому звычайна прыходзіць рэміфалагізацыя. Менавіта такая хваля адраджэння цікавасці да міфа прыпала і на ХХ ст., «адзначанае адначасова буйнымі дасягненнямі тэхнічнай думкі і расчараваннем у рацыяналістычнай філасофіі, эвалюцыянізме, прамалінейных “асветніцкіх” чаканнях» [3, с. 425]. У гэты час у розных сферах культуры, у тым ліку і ў мастацтве, мелі месца “рэабілітацыя” і частковая апалагетызацыя міфалогіі як вечнага сімвалічнага адлюстравання асноваў чалавечага быцця і чалавечай псіхікі, незалежна ад гістарычных абставін і канкрэтных характараў [3, с. 426].

У адрозненне ад старажытных часоў на сучасным этапе міфатворчасць “стала доляй не столькі народаў як цэласнасцяў, колькі асобных грамадскіх груп, як правіла, прывілеяваных. Часам міфы з’яўляюцца вынікам дзейнасці асобных людзей у галіне філасофіі, навукі, мастацтва, публіцыстыкі” [7, с. 157]. Так, у працэсах стварэння міфаў часта ўдзельнічаюць пісьменнікі, якія могуць абапірацца на старадаўнія, сучасныя міфы і, вядома ж, ствараць уласныя, пераследуючы розныя мэты.

Адраджэнне цікавасці да міфа суправаджалася і некаторымі спецыфічнымі з’явамі. У старажытнасці міфы, як вядома, узніклі ў грамадстве, дзе індывідуальны пачатак яшчэ не вылучыўся

* У 2014 г. выйшла і першая кніга прозы аўтара – казка для дарослых “Ян Ялмужна”. – *Заўвага рэд.*

ў соцыуме. Мастакі ж слова мінулага стагоддзя выкарыстоўвалі міф для “апісання сітуацыі адзінокага, пакінутага індывіда, ахвяры сацыяльнага адчужэння ў грамадстве ХХ ст.” [3, с. 426]. Паводле Е. Меляцінскага, «такое парадаксальнае выкарыстанне міфа часткова змякчалася амаль што абавязковай у “міфалагізавальным” рамане іроніяй і самаіроніяй» [3, с. 426]. Характэрны для міфалагічнага рамана і зварот да антычных і біблейскіх тэм, хоць пісьменнікі рабілі спробы і самі міфалагізаваць сучасную ім рэчаіснасць. Дваццатае стагоддзе даволі супярэчлівае, часта ў ім сутыкаліся палярныя ідэалогіі і светапогляды, расчараванне і марныя надзеі, таму не дзіўна, што для творчасці многіх пісьменнікаў характэрна “пераварочванне міфа і хоць бы частковае пераўтварэнне яго ў антыміф” [3, с. 429].

Асабліва дзіўным і захапляльным здаецца той факт, што зварот да міфалагічнага стаў даволі шматгранным у названы час. Акрамя апісаных працэсаў мела месца і стварэнне ўласнай міфалогіі, як феномен запаўнення лакуны ў нацыянальнай міфалогіі. Менавіта такі феномен – творчасць брытанскага пісьменніка, оксфардскага прафесара, філолага, медыявіста Д. Р. Р. Толкіна. З маладосці ён быў заклапочаны адноснай беднасцю героіка-міфалагічнай спадчыны Англіі: “Ёсць эпас грэчаскі і кельцкі, раманскі, германскі, скандынаўскі і фінскі (апошні мяне асабліва ўразіў); але роўным лікам нічога англійскага, акрамя таных выданняў народных казак” [4, с. 166]. Пісьменнік працаваў над сваім творчым універсумам на працягу ўсяго жыцця, амаль кожны дзень звяртаўся да ўлюбёнага Міжзем’я. Не можа не выклікаць захаплення той факт, што яго міфалагічны сусвет пабудаваны на вынайздзеных Д. Р. Р. Толкінам мовах. Як зазначаў сам пісьменнік, “спачатку былі мовы, легенды з’явіліся пазней” [5, с. 531]. Па сутнасці, узаемазвязаныя працэсы маўлення, мыслення і міфатворчасці, з якіх і вынікала міфалогія, аказаліся сфакусаваныя і знайшлі ўваабленне праз прызму свядомасці і творчасці ў літаратурнай спадчыне англійскага міфатворцы як вынік яго мастацкай дзейнасці.

Цікава, што ўжо пры жыцці пісьменніка пастаўленая ім мэта была дасягнута. Англічане пачалі ўспрымаць яго творы менавіта ў кантэксце міфалогіі і нават гісторыі для Англіі, пра што сведчаць радкі яго лістоў да сяброў і калег: “...мой твор, у канчатковым выніку – гэта раман, літаратурны твор, разлічаны на пэўны літаратурны эффект, а зусім не сапраўдная гісторыя. І тое, што абраны мною падыход – надаць яго фону адчуванне і атмасферу гістарычнасці і ілюзію трохмернасці – сябе апраўдаў, вынікае з таго факта, што некалькі людзей, якія мне напісалі, успрынялі мой свет менавіта так” [5, с. 214].

Нельга не ацаніць уплыву, што зрабілі на культуру і літаратуру цудоўнай гульні з міфамі такія выдатныя пісьменнікі, як Д. Джойс, Т. Ман, Ф. Кафка. “Міфалагізавальны” складнік паўплываў не толькі на раман, але і на розныя бакі мастацтва, уключаючы жывапіс і кінематограф. Але чамусьці Д. Р. Р. Толкін дагэтуль застаецца па-за ўвагай айчынных літаратуразнаўцаў. А між тым менавіта ён заснавальнік і “бацька” жанру фэнтэзі не толькі ў літаратуры ХХ ст., але і ў сучаснай. Многія заходнія аўтары і іх калегі з постсавецкай прасторы намагаліся і намагаюцца стварыць паўнакроўныя творы-пераймання, апісваючы ўласныя сусветы і герояў, спадкуючы мадэль толкінаўскага ўніверсуму. Іншыя ідуць больш складаным шляхам і намагаюцца паўтарыць прэцэдэнт Д. Р. Р. Толкіна – стварыць міфалогію для сваёй краіны, хоць, магчыма, у маштабах больш дробных, чым здзейсніў гэта англійскі мэтр.

Менавіта такія аўтары заслугоўваюць асаблівай увагі, тым больш што падобны эксперымент патрабуе наймаверных творчых высілкаў, ведання міфалогіі і фальклору, прагі ствараць і, вядома ж, таленту і натхнення. З гэтага пункту гледжання вельмі цікавай выглядае “Паэма пра Гольшу” Антона Францішка Брыля. Аўтар зазначае пра вытокі твора, што адзін з іх – “заўсёдашняя мая цяга да рымскіх неатэрыкаў, з якой з’явілася жаданне напісаць як-небудзь міфалагічную паэму” [2, с. 42]. Другі аргумент, паводле А. Брыля, – “даўняе захапленне легендарнаю часткаю Літоўскай хронікі й шкадаванне, што гэтая *Matière de Lituanie* з’явілася запозна для таго, каб належным чынам раскрыцца ў перапрацоўках” [2, с. 42]. Невыпадкова, што А. Брыль звярнуўся менавіта да запаўнення лакуны ў беларускай героіка-міфалагічнай спадчыне, як ён сам тлумачыць: “Насельнікі прасторы нашага слова амаль не знаёмыя з цудамі; мы ўцякаем ад цудаў. Чалавек паблукаў у лесе ды выбраўся, хлопец пабыў з дзяўчынаю ды з’ехаў – вось і ўсё, што служыць нам легендамі і міфамі. Натрапіўшы выпадкам на дробнае зернейка цудоўнага, якое засталася ад мінулых пакаленняў, мы нішчым яго з бяздумнай лютасцю” [2, с. 43].

Малады паэт наракае на сучаснасць і скажонасць нашага ўспрымання былых велічных легендаў: “Між тым чучалы забітых легендаў не толькі непадобныя да легендаў жывых, яны ім супрацьлеглыя. Замест таго, каб раскрываць розум насустрач трансцэндэнтнаму, яны звычайна замыкаюць слухача на ўсярэдненай звычайнасці: у мёртвых легендах не бывае таго, чаго не бывае у газетах, і непранікальнай столлю цудоўнасці стаюцца прывіды; усё, што звыш, – адхіленне ад самаабвешчанай нормы” [2, с. 43].

Трэба зазначыць, што выказаныя А. Брылём думкі пераклікаюцца са словамі Д. Р. Р. Толкіна і,

як ні дзіўна, адносяць А. Брыля да катэгорыі людзей, пра якіх пісаў вялікі брытанскі пісьменнік: “Цмок – не пустая хімера. Нават сёння, нягледзячы на пагалоўнае нявер’е, знойдзецца чалавек, які з ахвотаю слухае легенды, гераічныя гісторыі, які не толькі чуў пра легендарных герояў, але і бачыў іх сам і быў запалонены іх дзікімі чарамі” [2, с. 12]. Мабыць, як і Д. Р. Р. Толкін у свой час, А. Брыль крытычна ставіцца да сучаснай культуры і цывілізацыі з усімі яе негатыўнымі праявамі і, наадварот, захапляецца людзьмі і культурай мінулага. Акрамя таго, ідэі А. Брыля накіраваны “замкнёнасьці чытача ва ўсярэдненай звычайнасьці”, магчыма, у некаторай ступені суадносяцца з ідэямі Д. Р. Р. Толкіна накіраванымі на паняццё *эскейпізму* (*эскапізму*), пра якое англіійскі пісьменнік узгадвае ў знакамітым эсе “Аб чароўных казках”. Ён сцвярджае, што “ўцёкі ад рэальнасьці – адна з асноўных функцый чароўнай казкі” [6, с. 201], а таксама, можна дапусціць, і міфапаэтычных твораў, падобных да таго, што ствараў у свой час Д. Р. Р. Толкін, а на сучасным этапе і сам А. Брыль. Англіійскі пісьменнік палемізаваў з некаторымі літаратурнымі крытыкамі, якія ўжываюць названае паняццё часта ў негатыўным кантэксте, даказваў, што такія ўцёкі часам “карысныя і часта звязаныя з гераічным учынкам” [6, с. 201]. Д. Р. Р. Толкін раіў адрозніваць “ўцёкі палоннага з-за кратаў” і “ўцёкі дэзерцёра з поля бою”, пры гэтым вылучаючы ўцёкі зняволенага як “сапраўднае выражэнне зямлі, якому часта ўласцівы такія пачуцці, як агіда, гнеў, асуджэнне і пратэст” [6, с. 201].

Таму, відаць, малады паэт і паспрабаваў стварыць кавалак “жывой” легенды, паспрабаваў, безумоўна, удала. А. Брыль падкрэслівае, што “паэма фактычна данаўняе апавед з летапісу і такім чынам стварае новую легенду – ці сама робіцца новай легендай” [1]. Першая ж старонка перад паэмай, відавочна, мае мэтай надаць апаведу большай праўдападобнасці і выглядае як стылізаваная старонка з старажытнага летапісу. Старадаўняя выява конніка з дзідай, самога Гольшы, узмацняе агульнае ўражанне.

Антон Брыль ідзе ўслед за гераічнай традыцыяй і напярэй твор тэмамі і матывамі, характэрнымі для эпічнай спадчыны, у тым ліку і старажытнай германскай. Матыў змеяборства паэт увасабляе з дзівосным майстэрствам, ярка апісваючы сцэну барацьбы паміж маладым слаўным Гольшам і велізарным цмокам: “Ездзіў Гольша ў няпростыя ловы раней, / Аж такі шчэ ніколі не ладзіў ён лоў: / Гой жа полымем дыхаў на паніча змей, / Гой жа дзідаю гаспіда паніч калоў, / Ды ад гулу ламаліся дрэвы наўкол; / І абрынуўся цмок на абвуглены дол” [2, с. 35 – 36]. Карціны подыху полымя, ззяння цмокавай брані ў водблісках вогнішча, выбліскаў дзіды Гольшы звяртаюць нас да найлепшых твораў

сусветнай эпічнай літаратуры. Гольша А. Брыля падобны ў момант сваёй славы да найвялікшых герояў старажытнасці: Бэўвульфа, Сігурда, толкінаўскага Турына і падобных персанажаў. Звышзадай, або квэстам, паэмы з’яўляецца пошук адмысловага звера і збудаванне сталіцы княства на месцы перамогі над ім.

Характэрны для “Паэмы пра Гольшу” і матыў прароцкіх сноў, што займае значнае месца ў апавядзе паэмы. Менавіта ў прароцкіх снах эпічныя героі часта атрымлівалі парады і прадказанні будучыні. У сне да Гольшы з’яўляецца яго бацька, вялікі Раман, які павучае героя, як знайсці яму месца для збудавання горада: “Адишкай сабе звера на моцы сваёй, / На вялікай Літве ён адзін толькі ёсць. / А дзе возьмеш яго на цяжкое кап’ё, / Там і месца пастаў, там і княства тваё” [2, с. 34]. Многія з сучасных пісьменнікаў ідуць за традыцыяй, але найперш сам Д. Р. Р. Толкін, у творах якога матыў прароцтваў займае значнае месца.

Антону Францішку Брылю ўдалося стварыць яркія карціны, якія прынясуць чытачу сапраўдную асалоду: конны Гольша трубіць у велізарны рог, здабыты з пераможанага тура, сівы Раман паўстае з туману і вядзе суровую гутарку з сынам, зіхціць яркі дах “гожага харому” за ровам і мураванымі сценамі новай сталіцы Гольшавага княства... Кожны, для каго “цмок – не пустая хімера”, зможа парадавацца сучаснай беларускай героіка-міфалагічнай паэме ў выкананні беларускага менестрэля. Вельмі радасна разумець, што тэндэнцыі сусветнай літаратуры не абыходзяць і нашу Бацькаўшчыну, што і ў нас ёсць таленавітыя паэты, здольныя пад уплывам сусветных працэсаў у літаратуры ствараць чудаўныя творы, па-беларуску асаблівыя і самабытныя.

Спіс літаратуры

1. **Англасаксонскія чытанні з “ПрайдзіСветам”**: словы, належна злучаныя Антонам Францішкам Брылём // ПрайдзіСвет [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://prajdzisvet.org/interview/15-dobraja-brytanskaja-knizhka.html>. – Дата доступу: 18.07.2014.
2. **Брыль, А. Ф.** Не ўпаў жолуд / А. Ф. Брыль. – Мінск: Логвінаў, 2011. – 48 с.
3. **Мелетинский, Е. М.** Миф и двадцатый век // Избранные статьи. Воспоминания / Е. М. Мелетинский. – М.: Рос. гос. гуманитар. ун-т, 2008. – С. 570.
4. **Толкин, Дж. Р. Р.** Письма / Дж. Р. Р. Толкин. – М.: Эксмо, 2004. – 288 с.
5. **Толкин, Дж. Р. Р.** Сильмариллион / Дж. Р. Р. Толкин. – М.: Изд-во Аст, 2002. – 592 с.
6. **Толкин, Дж. Р. Р.** Чудовища и критики / Дж. Р. Р. Толкин – М.: Изд-во Аст, 2008. – 413 с.
7. **Хализев, В. Е.** Теория литературы / В. Е. Хализев. – М.: Издательский центр “Академия”, 2013. – 432.

Вольга КАЛЯДЗІЧ,

аспірант кафедры замежнай літаратуры
філалагічнага факультэта БДУ.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 17 лютага 2015 г.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Малады даследчык прапануе

РЭПРЭЗЕНТАЦЫЯ КАНЦЭПТУ РАДЗІМА Ў МОВЕ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

УДК 811.161.3:008

У артыкуле разглядаецца мастацкі канцэпт *Радзіма* ў сяміятычным і кагнітыўным аспектах на матэрыяле хрэстаматыйных твораў беларускай літаратуры. Аўтарам вылучаны і апісаны моўныя рэпрэзентацыі мастацкага канцэпту *Радзіма*, вызначаны ядро, вобразны, каштоўнасны і паняццевыя кампаненты.

Ключавыя словы: канцэпт, *Радзіма*, моўная карціна свету беларусаў, хрэстаматыйная беларуская літаратура.

In this article the concept of "Homeland" is considered in the semiotic and cognitive aspects on the material of Belarusian literature. The author lists and describes the language representation of the concept; determines core and conceptual components.

Канцэпт *Радзіма* стаў прыцягваць увагу лінгвістаў у канцы 90-х г. ХХ ст., калі набылі актуальнасць праблемы нацыянальнай ідэнтычнасці і іх адлюстраванне ў мове. Аналізу названага канцэпту прысвечаны працы Г. Вяжбіцкай [2], В. Тэлія [9], а таксама этналінгвістаў пад кіраўніцтвам Е. Бартмінскага ў Польшчы [1]. У рускім мовазнаўстве на матэрыяле педагогічнага дыскурсу гэты канцэпт разглядаўся ў працах Ж. Есмурзаевай [5] і Я. Гімаева [4].

У беларускім мовазнаўстве канцэпт *Радзіма* аналізавалі В. Самусевіч [8] і А. Калесніківа [6]. У працах даследчыц разглядаліся слоўніковыя дэфініцыі лексем – вербалізатараў канцэпту, прыводзіліся звесткі з фразеалагічнага фонду мовы, фальклорных крыніц і публіцыстычных тэкстаў.

Тэарэтычнай асновай нашага даследавання сталі семантычныя і кагнітыўныя канцэпцыі, прапанаваныя ў працах Е. Бартмінскага [1], С. Варкачова [3], В. Маславай, Г. Вяжбіцкай [2], З. Паповай, І. Сцёрніна [7], В. Тэлія [9]. У канцэпце мы вылучаем ядро, вобразны, каштоўнасны, паняццевыя кампаненты.

Канцэпт *Радзіма* вербалізуецца ў хрэстаматыйных творах беларускай літаратуры шматлікімі моўнымі адзінкамі: *Радзіма, Беларусь, Белая Русь, Літва-Беларусь, Айчына, Бацькаўшчына, Бацькаўшчына-маці, маці наша, наша краіна, дзяржава, родная (свая, мая, матчына) зямля (зямелька), зямля бацькоўская (бацькоў, продкаў),*

Артыкул працягвае тэму рэпрэзентацыі ключавых канцэптаў беларускай мастацкай літаратуры. **Кацярына Півавэр** разгледзела мастацкія канцэпты "народ" у артыкуле "Сын герояў і багоў" (Роднае слова, 2014, № 8) і "мова" ў артыкуле "Не пакідайце ж мовы нашай беларускай..." (Роднае слова, 2015, № 2).

*старонка родная, наша ціхая старонка, родны (мілы) край, мой чароўны беларускі (бацькоўскі) край, забраны край, мілы кут маіх дзядоў, родны куток (куточак), родныя куты (межы), родная прадзедава мяжа, родныя мясціны, мой рай бульбяна-жытны і інш. Асноўныя, ядзерныя лексемы – гэта найбольш ужывальныя і стылістычна нейтральныя *Радзіма* і *Беларусь*.*

Аналіз мовы беларускай літаратуры пры вызначэнні вербальных сродкаў выражэння канцэпту *Радзіма* паказаў, што самай пашыранай кагнітыўнай прыметай у разгледжаных кантэкстах стаў паняццевы кампанент вяртання на Радзіму, імкнення да яе, немагчымасці жыцця беларуса без яе, г. зн. для беларусаў нехарактэрнае блуканне па свеце, бясконца міграцыя: *Хто ж з краёў далёкіх не сумуе па сваіх ваколіцах? Там нашыя жаданні і думкі жывуць; туды хацеў бы ляцець я на крылах!..* (Я. Баршчэўскі. Шляхціц Завальня); *Я не ганю землі чужыя, / Хай іх сонца не абміне, / Толькі дзе за морам ні жыў я, / Беларусь мая снілася мне* (Г. Бурайкін. Я не ганю землі чужыя...); *Вобразы мілыя роднага краю, / Смутак і радасць мая! / Што маё сэрца да вас парывае, / Чым так прыкованы я...* (Я. Колас. Вобразы мілыя...).

Неад’емная частка гэтага паняццевага кампанента – думка пра Радзіму як месца вечнага спачыну: *А хоць дасць мне доля ў дамавіне месца, – / Устане цень з зямлі мой, на крыж абапрэцца / І ў той бок глядзеці будзе век нязводна, / Дзе ляжаць загоны Беларусі роднай* (Я. Купала. Я ад вас далёка); *Хоць прымае іх гэта зямля, як сыноў сваіх, шчыра, / Але просяць іх вочы хоць жменьку палескага жвіру. / Толькі дзе яго ўзяць? / Як яны Беларусь пакідалі, / У дарогу з сабою / Мяшэчкаў з зямлёю / Не бралі. / Што ім жменька зямлі той? / Ты ўся ім патрэбна, радзіма, / А ў да-*

рожным мяшочку ўмясціць цябе ўсю немагчыма (А. Куляшоў. Над брацкай магілай).

Частотныя і кантэксты з апісаннем багацця, казачнасці прыроды Беларусі: *Мне смешна чуць пра нейчы рай: / Для ўсіх і кожнага – на свеце / Найпрыгажэйшыя родны край! / Для нас – прыроды болей мілай, / Чым беларуская, няма. / Яна ж усіх нас надзяліла / Душой такою, як сама!* (Н. Гілевіч. Родныя дзеці). Такім чынам, прырода Беларусі мае важнае значэнне: яе можна лічыць “візітнай карткай” краіны, таксама яна паўплывала на жыхароў Беларусі, надзяліўшы іх “душой такою, як сама”.

У творах беларускіх пісьменнікаў канцэпт Радзіма вербалізуецца супярэчліва. З аднаго боку, паказваецца веліч і багацце Беларусі, прыгажосць і казачнасць: *“На Беларусі Бог жыве”, – / Так кажа мой просты народ...; Гэта край раскрытых душ і дзвярэй...* (У. Караткевіч. На Беларусі Бог жыве); *У промнях вясновых, у барвах зялёных / Ты мне з’яўляешся казкай бясконцай* (Я. Баршчэўскі. Шляхціц Завальня). З другога боку, гэты канцэпт рэпрэзентуецца ў кантэкстах, у якіх ідзе гаворка пра галечу, гора, пакуты (прычым такіх кантэкстаў больш): *Цяжкі ты, хлеб наш надзённы, у промысле цяжкім – / Бачыце самі, аднак жа і гора радзімы / Нават цяжэйшае. Дзе нам знайсці твая лекі, / Каб ратаваць яе ў бедах, – і самі не знаем* (М. Гусоўскі. Песня пра зубра); *Там я вырас, узгадаваўся, / Дзе спрадвеку заснаваўся / І бруіць дрыготна / Жаль вялікі і пакута. / Дзе пануе гора люта / І нуда разліта... / А як песню заспяваю / Аб знішчоным гэтым краі / Я не волен над сабою: / Спеў мяшаецца з слязою...* (Я. Колас. Роднаму краю). На нашу думку, такую разнастайнасць можна патлумачыць найперш індывідуальным светаўспрыманням кожнага аўтара, гістарычнымі ўмовамі жыцця пісьменнікаў.

Даволі часта беларускія майстры слова ў творах выказваюць пажаданне росквіту сваёй Радзіме, нярэдка, пад уплывам моцнай хрысціянскай традыцыі, яно мае форму малітвы: *Божа, / Адвядзі ад Беларусі / Зраду, / Вераломства / І вайну. / Смутнаю парою нелюдзімай, / Калі ўсё наўкол ідзе на злом, / Божа, / Захіні маю Радзіму / Мудрасцю, / Спакоем / І цяплом!* (Г. Бураўкін. Малітва); *Я буду маліцца і сэрцам, і думамі, / Распетаю буду маліцца душой, / Каб чорныя доли з мяцеліцаў шумами / Ўжо больш не шалелі над роднай зямлёй* (Я. Купала. Мая малітва).

Канцэпт Радзіма мае такі паняццевы кампанент, як ‘фактар, што аб’ядноўвае людзей, надае самабытнасць’, якую вельмі важна захаваць беларусам: *Мы з вамі, маладыя сябры, людзі розных эпох... Але ў нас з вамі ёсць адна такая рэч, якую нельга адабраць ні ад вас, ні ад мяне. Гэта наша Радзіма. Беражыце яе чэсць, нясіце яе славу напе-*

рад (І. Навуменка. Настаўнік чарчэння); *Шалеюць скразнякі эпох. / Я чую, як Айчына кліча / На раздарожжы ўсіх дарог / Не разгубіць свайго аблічча* (А. Грачанікаў. Дрымотна ціснуцца кусты).

У кантэксце сказанага варта вызначыць тэксты-запаветы да нашчадкаў, дзе гучыць думка аб захаванні памяці пра Бацькаўшчыну, пра служэнне на карысць яе: *Сваю Айчыну ўбач і зразумей, / І ў ёй сябе ты зразумееш потым. / Сваёй Айчыны яснае імя, / Нібы ўласнае – / Не дай запляміць* (Л. Тарасюк. Імя Айчыны); *Са сваёй Радзімай ты – / Назаўжды адно і тое ж; / І малой неправаты / Ад яе ты не прытоіш... / Нібы маці, берагчы / Працаўніцу нашу – мову, / Бо яна жыцця зачын / І пачатак песні новай* (Я. Сіпакоў. Зразумець, што...).

Мова і мастацкі тэкст – крыніца ведаў пра народ, яго гісторыю. Так, залежнае становішча нашых зямель, шматлікія войны выклікалі ў беларусаў імкненне да вызвалення Бацькаўшчыны ад прыгнёту, ад чужынцаў, што адлюстравалася ў наступных кантэкстах: *Ты чым жа ёсць, Палессе, ціхі, глушыны край, / З адменаю тваёй, куды ні завітай, / Дзе дзікая краса прыроды ад зачаткаў, / Дзе памятка князёў, тых Рурыка нашчадкаў, / Што ў стэп на полаўцаў збіралі вояў раць, / На дзіды тураў колісь мелі браць? / Ты ёсць аблога, нечапаяная ніколі* (Я. Лучына. Паляўнічыя акварэлькі з Палесся); *Гэты край – / Твой дом і сабор... / Ў нас дваццаць з лішнім тысяч рэк, / Адзінаццаць тысяч азёр. / Нам ёсць што піць, / З падмосткаў ліць, / Чым палі свае акрапіць, / А як давядзе, то ёсць нам дзе / І ворага ўтаніць* (У. Караткевіч. На Беларусі Бог жыве).

Варта адзначыць названыя аўтарамі сімвалы Радзімы, або прэцэдэнтныя імёны, якія выкарыстоўваюцца ў тэксце не толькі для абазначэння канкрэтнага чалавека, горада, аб’екта прыроды, сітуацыі, колькі ў якасці культурнага знака, сімвала: *Зямля Беларусі! Вачамі азёраў / Глядзіш ты ў празрыстыя высі нябёс... / Былога быліны, старога паданні / Плывуць, як аблітыя сонцам чайны, / Па краю зялёным, прасторах бяскрайніх / Ад Нёмна да Сожа, ад Буга да Гайны, / Па хвалях Дняпра і шырокай Дзвіны. / Бацькоў нашых слава на іх узбярэжжах, / Гамоняць пра гэты барыбайкары, / Гамоняць пра гэты і Полацка вежы, / І Турава сцены, і шум Белавежы, / І роднага Мінска сівыя муры* (П. Броўка. Зямля Беларусі); *Дзе мой край? Там, дзе вечную песню пяе Белавежа, / Там, дзе Нёман на захадзе помніць варожую кроў, / Дзе на ўзвышшах Наваградскіх дрэмлюць суровыя вежы / І вішнёвыя хаты глядзяцца ў шырокі Дняпро. / Ты ляжыш там, дзе сіняя Прыпяць ласкава віецца, / Дзе Сафія плыве над Дзвіною, нібы карабель...* (У. Караткевіч. Беларуская песня); *Так карцела – сляза закіпала, – / Каб да сэрца*

хаця б здалёк / Прыплывалі жалейка Купалы, / Багдановічаў васілёк... / Гэта ўсё, безумоўна, не нова. / А ці трэба, каб новым было / Поле бацькава, матчына мова / І над хатай буслова жытло? (Г. Бураўкін. Я не ганю землі чужыя).

Нягледзячы на існаванне моўнай адзінкі *Бацькаўшчына* (радзіма – ‘зямля бацькоў / продкаў або бацькі’), у мастацкіх тэкстах Радзіма найчасцей параўноўваецца менавіта з маці, хоць у беларускай мове і няма лексічнай адзінкі кшталту *motherland* (англ. ‘зямля маці’): *Чаму ж чалавек заўсёды сумуе па сваёй роднай зямлі, як дзіця па маці?* (Я. Баршчэўскі. Шляхціц Завальня).

Ёсць і іншыя сродкі рэпрэзентацыі канцэпту *Радзіма*. Акрамя прыроды, знакамітых землякоў, гэта, безумоўна, родная хата, дом: *У сталіцы раскашуюць. Знаць, і ім вядома, / Што дому лепшага няма нідзе, як дома* (А. Міцкевіч. Пан Тадэвуш); *Трэба дома бываць часцей, / Трэба дома бываць не гасцем, / Каб душою не ачарсцвець, / Каб не страціць святое штосьці* (Радзіма не называецца, але падразумяецца. – К. П.) (Р. Барадулін. Трэба дома бываць часцей...).

Значым, што ў мастацкіх тэкстах Радзіма часцей паўстае як родная хата, сям’я, прырода, а не дзяржаўнае ўтварэнне. Намі вызначана толькі два кантэксты, дзе ідзе гаворка пра Айчыну як дзяржаву, і адносяцца яны да XVI ст.: *Я ж вашым княскім мосціям, як прыгадвалася, гэты першародны плод на гэтай мове ахвяраваў для таго, каб Айчына і Рэч Паспалітая ад вашых мосцяў блавлённай надзеі чакаць магла* (С. Будны. Прадмова да асвечаных князёў і паноў іхняй мосці паноў Мікалаяў Радзівілаў); *Разбяромся: / Мне так здаецца, што гэтай шанюўнаю назвай / Век той названы па простае прычыне: дзяржаўца / Перад багаццем і ичасцем зямным настаянна / Ставіў багацце духоўнае – злата дзяржавы* (М. Гусоўскі. Песня пра зубра). На нашу думку, гэта звязана са страатай беларускай дзяржаўнасці ў XVIII ст. і з моцнай традыцыяй сям’і і роднага кута.

Даследаваўшы змест канцэпту *Радзіма* ў мастацкіх тэкстах са школьных падручнікаў, мы пацвердзілі меркаванне, што дадзены канцэпт займае найважнейшае месца ў мастацкай літаратуры, а значыць і ў масавай свядомасці беларускага народа. Пра гэта сведчаць развітая структура канцэпту, наяўнасць у ёй некалькіх паняццевых складнікаў, якія актуалізуюць у свядомасці школьнікаў трывалыя маральна-патрыятычныя ідэалы. Устойлівасць канцэпту *Радзіма* ў моўнай карціне свету беларусаў абпіраецца на тое, што яго ядро мае старажытнае паходжанне. Слова з каранем *-род-* знаходзім у многіх славянскіх мовах. У беларускай мове слова *радзіма* мае некалькі значэнняў, адно з якіх (‘месца нараджэння’) найбольш блізкае да яго архаічнага кораня,

у якім замацавалася архетыпавае ўяўленне пра радзіму як маці.

У кантэкстах – рэпрэзэнтантах канцэпту *Радзіма* знаходзіцца шмат гістарычнай інфармацыі, а менавіта: барацьба за незалежнасць, нацыянальнае адраджэнне, падзел Беларусі на Усходнюю і Заходнюю, шматлікія войны, Чарнобыльская катастрофа. Усе гэтыя звесткі ствараюць вялікую панараму існавання Беларусі ў стагоддзях, а значыць на мастацкіх прыкладах дазваляюць лепш усвядоміць сухія гістарычныя факты, узбагачаюць мастацкі канцэпт *Радзіма*, дазваляюць сканструяваць дадзены канцэпт у дыяхранічным аспекце.

Цяжка ўявіць Радзіму-Беларусь без яе сімвалаў. У беларускай літаратуры вербалізаваліся шматлікія “імёны” Радзімы: знакамітыя асобы, архітэктурныя збудаванні, геаграфічныя аб’екты, жывёлы і птушкі. Безумоўна, гэтая інфармацыя не прэтэндуе на абсалютную паўнату, бо матэрыялам даследавання паслужылі толькі мастацкія творы, уключаныя ў школьную праграму. Дапоўніць звесткі можна краязнаўчай, публіцыстычнай і іншай інфармацыяй.

Праведзены намі аналіз вобразнага зместу і паняццевых кампанентаў дазваляе змадэляваць дадзены канцэпт, вылучыўшы як асноўныя яго прыметы (якія ў навуковай літаратуры называюцца бліжняй перыферыяй, актыўным слоём, калядзерным полем), так і дадатковыя. Чляненне зместу канцэпту адбываецца па крытэры яркасці кагнітыўных прымет (тэрмін І. Сцерніна).

Вобразны змест канцэпту прадстаўлены шматлікімі перцэптыўнымі прыметамі, сярод якіх пераважаюць зрокавыя: *Зямля Беларусі! Вачамі азёраў / Глядзіш ты ў празрыстыя высі нябёс; мая Радзіма – / Дзе з-за бору / Узыходзіць месяц, уначы; Край мой, дзе горы паўсталі ўзнёсла, / Край сініх вод, чаратамі зарослых, / Пушчаў, дзе ў голлі хаваецца сонца; Мой край, мой рай бульбяна-жытны! / Зеленадолы, залаты!* Адзначым таксама гукавыя вобразы (*Дзе мой край? / Там, дзе вечную песню няе Белавежа; Мой край... Як спеў матулі, старажытны, як песня любай – малады!; Ты чым жа ёсць, Палессе, ціхі, глушыны край; Прыедзь у край мой ціхі, / Тут продкаў галасы*) і тактыльны (Беларусь – / *Поціск цёплых матуліных рук*).

Ацэначны (каштоўнасны) кампанент канцэпту вызначаецца як пазітыўны. Беларусь паўстае ў моўнай тканіне твораў як краіна, надзеленая прыродным багаццем, згадваюцца пушчы, шматлікія рэкі і азёры. Прыгажосць краіны паўплывала і на характар насельніцтва.

Наступныя паняццевыя кампаненты складаюць інфармацыйнае поле канцэпту *Радзіма*: “прыгажосць прыроды Радзімы”, “Радзіма – гэта родная хата, родны куток” (прасторвае вымярэнне); “дзеяснасць на карысць Радзімы”, “ахвя-

ра дзеля Радзімы”, “гераічнае мінулае Радзімы”, “слаўтыя імёны Радзімы”, “запавет нашчадкаў аберагаць Радзіму” (ідэалагічнае вымярэнне); “немагчымасць жыцця без Радзімы”, “любоў да Радзімы”, “удзячнасць Радзіме”, “Радзіма аб’ядноўвае людзей, надае самабытнасць” (грамадскае вымярэнне).

Канцэпт *Радзіма* ў сучаснай айчыннай лінгвістыцы – актуальны аб’ект даследавання па прычыне яго этнічнай маркіраванасці і запатрабаванасці для фарміравання грамадзянскай пазіцыі і нацыянальнай ідэі. Канцэпт *Радзіма* ключавы ў беларускай нацыянальнай свядомасці, ён стаіць у адным шэрагу з такімі маральнымі катэгорыямі, як *народ, мова, воля, сям’я*. Паняццевыя кампаненты “любоў да Радзімы”, “прыгажосць Радзімы”, “удзячнасць Радзіме”, “абарона Радзімы”, “пашана да Радзімы” складаюць аб’ём канцэпту *Радзіма*, які перадаецца зместам тэкстаў беларускай мастацкай літаратуры.

Спіс літаратуры

1. **Бартминьский, Е.** Языковой образ мира : очерки по этнолингвистике / Е. Бартминьский. – М. : Индрик, 2005. – 528 с.
2. **Вежбицкая, А.** Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 287 с.

3. **Воркачев, С. Г.** Идея патриотизма в русской лингвокультуре : монография / С. Г. Воркачев. – Волгоград : Парадигма, 2008. – 199 с.

4. **Гимаев, Я. А.** Актуализация концепта РОДИНА в школьных учебниках по литературе и в массовом сознании учащихся : автореф. дис. ... канд. филол. наук / Я. А. Гимаев; Мос. гос. обл. ун-т. – М., 2010. – 36 с.

5. **Есмурзаева, Ж. Б.** Концепт *Родина* в педагогическом дискурсе на рубеже XX – XXI вв. : дисс. ... канд. филол. наук / Ж. Б. Есмурзаева. – Омск : Ом. гос. ун-т им. Ф. М. Достоевского, 2010. – 209 с.

6. **Калесніцава, А. А.** Канцэпт *Радзіма* ў свядомасці носьбітаў беларускай мовы / А. А. Калесніцава // Беларуская мова і літаратура ў славянскім этнакультурным кантэксце : матэрыялы рэсп. навуц.-практ. канф., 21 – 22 кастр. 2010 г. – Витебск : ВГУ им. П. М. Машерова, 2010. – С. 50 – 52.

7. **Попова, З. Д.** Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток – Запад, 2010. – 314 с.

8. **Самусевіч, В.** Канцэпт *зямля* ў лагасферы нацыянальнай культуры : семантычны каментар / В. Самусевіч // Роднае слова. – 2002. – № 12. – С. 65 – 68.

9. **Телия, В. Н.** Наименование РОДИНА 1 как часть социального концепта “Patria” в русском языке // Языковая категоризация. Материалы круглого стола, посвященного юбилею Е. С. Кубряковой по тематике её исследования. – М. : Языки русской культуры, 1997. – С. 77 – 79.

Кацярына ПІВАВАР,

аспірант кафедры беларускага мовазнаўства
Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя П. М. Машэрава.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 9 чэрвеня 2014 г.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН

КАСТРЫЧНІК

1 кастрычніка – 80 гадоў з дня нараджэння Міхася Няхая (1935 – 1997), літаратуразнаўцы

2 кастрычніка – 90 гадоў з дня нараджэння Кацярыны Русаковіч (1925 – 1997), майстра мастацкага ткацтва і аплікацыі

80 гадоў з дня нараджэння Кіма Шастоўскага, мастака

4 кастрычніка – 125 гадоў з дня нараджэння Язэпа Гладкага (1890 – 1972), фалькларыста, этнографа, педагога

75 гадоў з дня нараджэння Анатоля Алая, рэжысёра, кінадраматурга, апэратара, сцэнарыста, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

6 кастрычніка – 270 гадоў з дня нараджэння Францішка Смуглевіча (1745 – 1807), жывапісца, графіка, педагога

7 кастрычніка – 250 гадоў з дня нараджэння Міхала Клеафаса Агінскага (1765 – 1833), дзяржаўнага дзеяча Рэчы Паспалітай, кампазітара, літаратара

10 кастрычніка – 90 гадоў з дня нараджэння Кацярыны Арцёменкі (1925 – 1998), майстра пляцення мастацкіх вырабаў з саломы, заслужанага работніка культуры Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Тарасова (1940 – 2010), празаіка, публіцыста

12 кастрычніка – 150 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Анцава (1865 – 1945), кампазітара, харавога дырыжора, педагога

13 кастрычніка – 75 гадоў з дня нараджэння Ігара Хадоскі, кампазітара. Жыве ў Бранску

14 кастрычніка – 155 гадоў з дня нараджэння Ангела Багдановіча (1860 – 1907), удзельніка рэвалюцыйнага руху, публіцыста, крытыка, рэдактара

100 гадоў з дня нараджэння Усевалода Краўчанкі (1915 – 1961), празаіка, драматурга, перакладчыка

75 гадоў з дня нараджэння Леаніда Іванова (1940 – 2009), дырыжора, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі, народнага артыста Беларусі

16 кастрычніка – 90 гадоў з дня нараджэння Мікалая Залознага (1925 – 1982), мастака, педагога

80 гадоў з дня нараджэння Барыса Заборава, мастака. З 1980 г. жыве ў Францыі

75 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Шатэрніка, мастака, скульптара

17 кастрычніка – 115 гадоў з дня нараджэння Ібрагіма Гембіцкага (1900 – 1974), мастака

19 кастрычніка – 125 гадоў з дня нараджэння Сяргея Палуяна (1890 – 1910), публіцыста, празаіка, літаратуразнаўцы, аднаго з пачынальнікаў беларускай прафесійнай літаратурнай крытыкі

20 кастрычніка – 165 гадоў з дня нараджэння Дуніна Альфонса Баркоўскага (1850 – 1905), мастака

130 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Бурбіса (1885 – 1922), грамадскага і тэатральнага дзеяча, акцёра, рэжысёра

95 гадоў з дня нараджэння Сямёна Дорскага (1920 – 1992), паэта, перакладчыка

Заканчэнне на с. 53.

СТРУКТУРНА-СЕМАНТЫЧНЫЯ ПЕРАЎТВАРЭННІ САМАТЫЧНЫХ ФРАЗЕАЛАГІЗМАЎ НА МАТЭРЫЯЛЕ П'ЕС КАНДРАТА КРАПІВЫ, КАСТУСЯ ГУБАРЭВІЧА І АНДРЭЯ МАКАЁНКА

УДК 811.161.3'373.7

Арганічная частка мовы драматычных твораў К. Крапівы, К. Губарэвіча і А. Макаёнка – саматычныя фразеалагізмы. Гэтыя ўстойлівыя адзінкі абыгрываюцца пры дапамозе прыёмаў структурна-семантычнага змянення (пашырэнне, скарачэнне кампанентнага складу, замена кампанента, фразеалагічная з'еўгма, выкарыстанне вобразнай асновы фразеалагізма). Пераўтварэнні саматычных фразеалагізмаў, падпарадкаваныя канкрэтным сітуацыям, апісаным у п'есах, служаць эфектыўным сродкам раскрыцця аўтарскай задумкі.

Ключавыя словы: *саматычныя фразеалагізмы, пашырэнне кампанентнага складу, скарачэнне кампанентнага складу, замена кампанента, фразеалагічная з'еўгма, вобразная аснова фразеалагізма.*

One of the organic parts of the dramatics of K. Krapiva, K. Hubarevich and A. Makayonak are somatic phraseological units. These set units are played upon by using the structural semantic change practices (the extension and reduction of the number of components, replacement of a component, the phraseological zeugma and figurative basis of set linguistic units). Conversions of somatic phraseological units depending on certain situations, which are described in the plays, are the efficient means of disclosing the author's idea.

Супастаўляльнае даследаванне фразеалагізмаў у творах мастацкай літаратуры дазваляе выявіць агульныя тэндэнцыі ў выкарыстанні ўстойлівых зваротаў і вызначыць спецыфіку іх ужывання ў ідыястылях розных аўтараў. Вывучэннем фразеалогіі ў супастаўляльным аспекце займаліся Г. Брызгалава, А. Камарова і У. Пяльвецкі. У прыватнасці, Г. Брызгалава праводзіла апісанне фразеалагізмаў у творах С. Сяргеева-Цэнскага, М. Горкага, М. Шолахава, акцэнтуючы ўвагу на прыёмах трансфармацыі ўстойлівых адзінак [1, с. 14 – 21]. А. Камарова прааналізавала фразеалогію В. Астаф'ева, Ю. Бондарова, В. Гросмана з улікам семантыкі, прыёмаў трансфармацыі і стылістычнай дыферэнцыяцыі [2, с. 4 – 16]. У. Пяльвецкі даследаваў фразеалогію раманаў Л. Франка і Б. Келермана, выкарыстоўваючы такія параметры для супастаўлення ўстойлівых зваротаў, як частотнасць ужывання, стылістычная характарыстыка, крыніцы запозычання, структурна-граматычная і лексіка-граматычная характарыстыка, фразеалагічная сінанімія, узуальнае выкарыстанне, аказіянальнае выкарыстанне, стылістычныя функцыі і іншыя [3, с. 22 – 23].

Мэта дадзенага артыкула – разгледзець структурна-семантычныя пераўтварэнні саматычных фразеалагізмаў у п'есах Кандрата Крапівы, Кастуся Губарэвіча і Андрэя Макаёнка.

Праведзенае даследаванне паказала, што ў творах К. Крапівы – 410 ужыванняў 262 саматычных фразеалагізмаў, у К. Губарэвіча – 434 рэалізацыі 254 саматычных фразеалагізмаў. Найбольшая колькасць моўных адзінак выяўлена ў творах А. Макаёнка: 466 ужыванняў 289 саматычных фразеалагізмаў.

Драматургі па-майстэрску абыгрываюць устойлівыя моўныя адзінкі пры дапамозе прыё-

маў структурна-семантычнага змянення. Адзін з такіх прыёмаў – замена кампанента. Новыя словы ў складзе фразеалагізмаў ствараюць уражанне незвычайнасці, павялічваюць іх мастацка-выяўленчую ролю.

Аўтары нярэдка замяняюць саматызм словам адной з ім тэматычнай групы. У прыватнасці, К. Крапіва абнаўляе фразеалагізм *падстаўляць сваю галаву пад абух*, выкарыстоўваючы замест кампанента *галава* слова *чэрап*: [Суходольскі:] *Дык ты лічыш, што за палепшанне канструкцыі не варта брацца?* [Целеш:] *Злачынная, Павел Міхайлавіч! Гэта пэўны правак плана.* (Суходольскі маўчыць.) *Вы як сабе хочаце, а я свой чэрап пад абух не збіраюся падстаўляць* дзеля яго [4, с. 523]. Выраз *свой чэрап пад абух падстаўляць* выконвае функцыю самахарактарыстыкі героя.

Фразеалагізм *намыліць галаву* субстытуцыйна змяняецца К. Губарэвічам, функцыянуе з ненарматыўным кампанентам *чупрына*: [Коля:] *Зрабіў-то ён правільна, але намыліць яму чупрыну* [5, с. 200]. Такая трансфармацыя “ажыўляе” ўспрыманне звароту, павышае яго экспрэсіўнасць.

У фразеалагізме *душа не ляжыць* ‘што-н. не выклікае ў каго-н. ніякай цікавасці, прыхільнасці, жадання’ [6, т. 1, с. 356] А. Макаёнка выкарыстоўвае замест кампанента *душа* слова *рукі*: [Нічыпар:] *Узвяно-о!.. З такім рэкорды не заваюеш! Абібок! У яго ж да зямлі і рукі не ляжаць* [7, т. 2, с. 313]. Саматызм *рукі ўплывае* на агульнае значэнне фразеалагізма такім чынам, што актуалізуецца сема ‘няма жадання працаваць’.

Драматургі замяняюць таксама несаматычныя кампаненты фразеалагізмаў. Напрыклад, К. Крапіва замест іменнага несаматызма ўжывае слова іншага семантычнага поля (*і карты ў рукі* → *і чаркі ў рукі*): [Язва:] *Я прапаную выбраць*

тамаду. [Галасы:] *Антон Макаравіча! Таварыша Канягіна!* [Пажылы гасць:] *Ён у нас чалавек бывалы і трывалы, яму і **чаркі ў рукі*** [4, с. 364]. Відазмяненне ўстойлівага звароту канкрэтызуе яго значэнне, з'яўляецца сітуацыйна абумоўленым. Мадыфікаваны фразеалагізм “падкрэслівае ўменне персанажа верхаводзіць (быць тамадой) падчас застольных урачыстасцей” [8, с. 39].

Дзеяслоўны кампанент фразеалагізмаў замяняецца сінонімам у п'есах К. Губарэвіча і А. Макаёнка. У прыватнасці, К. Губарэвіч трансфармуе ўстойлівую моўную адзінку *ўдарыць у галаву* → *шыбануць у галаву*: *Выпілі. Драч некаторы час глядзіць перад сабой. З непрывычкі і галадухі яму, відаць, адразу **шыбанула ў галаву*** [9, с. 62]. Субстытуцыя ўзмацніла экспрэсіўнасць звароту.

У фразеалагізме *мароз на спіне дзярэ* ‘ў каго-н. узнікае непрыймае адчуванне ад раптоўнага страху, хвалявання і пад.’ [6, т. 2, с. 20] А. Макаёнак замест стылістычна нейтральнага слова *драць* ужывае размоўнае – *шкрабаць*: [Моцкін:] *Сцяпан Васільевіч! Я толькі што... слухаў ваша выступленне.* [Калібераў:] *Ну і што?* [Моцкін:] *Як што, Сцяпан Васільевіч? Я слухаю, а мяне **на спіне мароз шкрабае*** [7, т. 1, с. 115]. Зварот *на спіне мароз шкрабае* дакладна раскрывае ўнутраны стан героя: паказвае яго страх і хваляванне.

Прыём пашырэння кампанентнага складу фразеалагізма несаматызмам прадуктыўна выкарыстоўваюць К. Крапіва, К. Губарэвіч і А. Макаёнак. У выніку дасягаюцца разнастайныя стылістычныя эфекты. Напрыклад, устойлівую моўную адзінку *пральеца кроў* К. Крапіва ўскладняе словам *чорная*, уносячы ў яе значэнне элементы адмоўнай ацэнкі і характарыстыкі персанажа: [Даніла:] *І калі хто з нас пусціцца ў сабачую скуру і перакінецца на бок ворага – няхай **пральеца яго чорная кроў** і няхай ваўкі расцягаюць яго паганнае мяса!* [4, с. 133].

Трансфармаваны К. Крапівой фразеалагізм *не на старэчыя зубы ўтрымлівае* характарыстыку ўзросту герояў: [Мандрыкін (ківае галавою ўслед Шуры):] *Дзяўчына, як суніца...* (Падае паперы.) *Калі ласка, падпішыце.* [Лютынскі:] ***Не на нашы старэчыя зубы*** [4, с. 41].

Устойлівую моўную адзінку *браць грэх на сваю душу* аўтар пашырае прыметнікам *цяжкі*, што значна павялічвае яе экспрэсіўныя магчымасці: [Ксёндз:] *Праз тваю ўпартасць могуць загінуць людзі. Гэтым ты **бярэш цяжкі грэх на душу сваю*** [4, с. 163].

Кастусь Губарэвіч у шэрагу выпадкаў уведзіць у склад фразеалагізмаў прыметнік для характарыстыкі псіхафізічнага стану герояў: [Жанчына:] *На гэты раз не таптаць ім больш*

*святыя каменні Брэсцкай крэпасці... ім **скруцяць звар'яцелыя галовы**...* [5, с. 83]; [Палойка:] *Ты чаго да маладзіцы чэпішся?* [Канюхоў:] *А ты куды **свой п'яны нос суеш?*** [5, с. 100].

Узмацненне адмоўнай характарыстычнай функцыі фразеалагізмаў назіраецца ў творах К. Крапівы, К. Губарэвіча і А. Макаёнка: [Гарлахвацкі:] *Тыя людзі, якія раней перад ім баяліся слова пікнуць, цяпер узнікаюць галаву і гатовы на ўвесь свет крыкнуць, што ён за чалавек. Яго **мізэрная душа апынулася ў пятках*** [4, с. 216]; [Жанчына:] *Будзьце пракляты, хто зноў **узнімае сёння кривавую руку** на нашу Радзіму!* [5, с. 83]; [Фарыд (раз'юшаны):] *Ты шчамілася да яго ў настку!.. **Дзе былі твае вочы бессаромныя?*** [7, т. 2, с. 255].

Драматургі нярэдка звяртаюцца да прыёму скарачэння кампанентнага складу фразеалагізма. Дэтэрмінавана гэта спецыфікай жанру: асноўнае ў драме – дыялагічнае маўленне. Яно набліжаецца да жывой гутарковай мовы, для якой характэрна “тэндэнцыя да эканоміі моўных сродкаў у выказванні думкі” [10, с. 17].

Аўтары звычайна апускаюць у складзе фразеалагізмаў несаматычныя кампаненты: *кідацца асою ў вочы* → *асою ў вочы*: [Лютынскі:] *Зусім забыўся пра літаратуру, што ты тады прынёс. Прыходжу, а ён ужо ў руках трымае. І проста – **асою ў вочы**.* [4, с. 23]; *кошкі на сэрцы скрабуць* → *кошкі на сэрцы*: [Ганна:] *Можна падумаць, што хлопцу весела, а ў самога **кошкі на сэрцы*** [5, с. 221 – 222]; *сядзець у пячонках* → *у пячонках*: [Тата:] *Твая праўда ў мяне ўжо ў **пячонках*** [7, т. 1, с. 293].

Вобразную аснову фразеалагізмаў па-майскі тэрску выкарыстоўваюць К. Губарэвіч і А. Макаёнак. Напрыклад, у наступным кантэксте К. Губарэвіч змяшчае не фразеалагізм як цэласную моўную адзінку, а толькі намёк на зварот *сядзець на карку*: [Бацька:] *Я ў яго гады ротай на фронце камандаваў!.. А калі жаніўся – **не спадзяваўся на бацькаў карак**, хоць бацька і хацеў памагчы. Але мне сорамна было з яго рук жыць!* [9, с. 230]. Выкарыстанне вобразнай асновы фразеалагізма дазваляе драматургу ў большай ступені дасягнуць пастаўленай мастацкай мэты: павялічыць экспрэсіўнасць выказвання.

Саматызм *вочы* і несаматызм *іскры* А. Макаёнак ужывае ў такім кантэксте, у якім лёгка згадаецца фразеалагізм *іскры з вачэй насыплюцца*: [Паліна:] *Я табе пакажу вугалёк. Во як шарахну між **вачэй**, дык ад тых **іскараў** і прыкурыйш* [7, т. 1, с. 331]. У выніку значна ўзмацняецца мастацка-выяўленчая выразнасць выказвання.

Прыёмам фразеалагічнай зейгмы карыстаюцца К. Губарэвіч і А. Макаёнак. У прыватнасці, К. Губарэвіч аб'ядноўвае ў адной сінтаксічнай

канструкцыі несаматычнае словазлучэнне і саматычны фразеалагізм: [Алена:] *Чакай... Акрамя машыны ты яшчэ і руку прапануеш?* [Ваня:] *І сэрца...* [Алена:] *Машыну, руку і сэрца!.. Ці не занадта для пачатку?* [11, с. 272]. Дзеяслоў *прапанаваць* – частка свабоднага несаматычнага словазлучэння *прапанаваць машыну*, адначасова ён выступае ў якасці кампанента саматычнага фразеалагізма *прапанаваць руку і сэрца*, значыць, у дадзеным выпадку пазбаўлены самастойнага лексічнага значэння. У выніку дасягаецца камічны эфект.

У адной сінтаксічнай канструкцыі А. Макаёнак аб'ядноўвае два саматычныя фразеалагізмы: [Гаспадар (віцэ-прэзідэнт):] *Выйдзі к народу. Для рэкламы. Абяцай рэформы. Падабайся на тоўну. Пацалуй якога-небудзь дзіцёнка. Вытры насавічком слязу. Стукай у грудзі. Ідзі, друг народа. Тачы язык і зубы* [7, т. 2, с. 101]. Зеўгму ўтвараюць структурна аднолькавыя фразеалагізмы *тачыць язык* ‘дазваляць сабе гаварыць лішняе’ [6, т. 1, с. 157] і *тачыць зубы* ‘старацца завалодаць чым-н.’ [6, т. 1, с. 156 – 157]. Дзеяслоўны кампанент *тачыць* выкарыстоўваецца толькі ў першым фразеалагізме, у другім маецца на ўвазе. Праз яго “перакрыжоўваюцца розныя... паняцці” [12, с. 133]. Вобразнасць фразеалагізмаў сэнсава і эмацыянальна ўзмацняецца наступным метафарычным кантэкстам, дзе замест саматычных кампанентаў выкарыстоўваецца асабовы займеннік *яны*: [Гаспадар:] *Для ўлады яны вострыя трэба* [7, т. 2, с. 101].

Прыёмы структурна-семантычнага змянення саматычных фразеалагізмаў, якія функцыянуюць у творах К. Крапіва, К. Губарэвіча і А. Макаёнка, можна паказаць у выглядзе табліцы.

Праведзенае даследаванне паказала, што ў сістэме мастацка-моўных сродкаў драматычных твораў К. Крапіва, К. Губарэвіча і А. Макаёнка значнае месца займаюць фразеалагізмы з кампанентамі-саматызмамі. Драматургі карыстаюцца прыёмамі структурна-семантычнага змянення гэтых устойлівых моўных адзінак, каб канкрэтызаваць іх значэнне, павысіць эмацыянальнасць ці экспрэсіўнасць, стварыць камічны эфект. Самы прадуктыўны прыём – пашырэнне кампанентнага складу несаматызмам. Часцей за іншых яго ўжывае К. Губарэвіч. Прадуктыўны прыём – скарачэнне кампанентнага складу. Яго выкарыстанне абумоўлена спецыфікай жанру, тым, што дыялагічнае маўленне ў драме максімальна імкнецца наблізіцца да жы-

Табліца. Прыёмы структурна-семантычнага змянення саматычных фразеалагізмаў.

Прыёмы структурна-семантычнага змянення	Аўтары		
	К. Крапіва	К. Губарэвіч	А. Макаёнак
замена кампанента	4	3	5
пашырэнне кампанентнага складу	7	11	4
скарачэнне кампанентнага складу	2	7	9
выкарыстанне вобразнай асновы фразеалагізма	–	1	1
фразеалагічная зеўгма	–	2	1

вой гутарковай мовы. Звычайна аўтары скарачаюць несаматызм. Прыём скарачэння кампанентнага складу ў большай ступені ўласцівы творчай манеры А. Макаёнка. Драматургі па-майстэрску абнаўляюць фразеалагізмы пры дапамозе прыёму замены кампанента (саматычнага і несаматычнага). Названы прыём часта выкарыстоўвае А. Макаёнак, К. Губарэвіч і А. Макаёнак эфектыўна ўжываюць фразеалагічную зеўгму і вобразную аснову фразеалагізма. Найбольшая колькасць прыёмаў структурна-семантычнага змянення саматычных фразеалагізмаў заўважаюць у творах А. Макаёнка.

Спіс літаратуры

1. **Брызгалова, Г. Ф.** Фразеологізмы в художественной прозе С. Н. Сергеева-Ценского : автореф. дис. ... канд. филолог. наук : 10.660 / Г. Ф. Брызгалова; Ордена Дружбы народов ун-т дружбы народов им. П. Лумумбы. – М., 1975. – 22 с.
2. **Комарова, Е. В.** Фразеология прозы В. Астафьева, Ю. Бондарева, В. Гроссмана (сопоставительный анализ) : автореф. дис. ... канд. филолог. наук : 10.02.01 / Е. В. Комарова; Моск. ордена Ленина и ордена Трудового Красного Знамени пед. гос. ун-т им. В. И. Ленина. – М., 1992. – 16 с.
3. **Пельвецкий, В. И.** Опыт сопоставительного изучения фразеологии в произведениях художественной литературы (на материале романов Л. Франка и Б. Келлермана) : автореф. дис. ... канд. филолог. наук : 10.02.04 / В. И. Пельвецкий; Киевский гос. пед. ин-т иностр. языков. – Киев, 1988. – 24 с.
4. **Крапіва, К.** Збор твораў : у 3 т. / К. Крапіва. – Мінск : Дзяржвыд БССР, 1956. – Т. 3 : П'есы. – 567 с.
5. **Губарэвіч, К.** П'есы / К. Губарэвіч. – Мінск : Дзяржвыд БССР, 1963. – 396 с.
6. **Лепешаў, І. Я.** Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2 т. / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993. – 2 т.
7. **Макаёнак, А.** Збор твораў : у 5 т. / А. Макаёнак. – Мінск : Маст. літ., 1987 – 1990. – Т. 1, 2.
8. **Рагаўцоў, В. І.** Маўленчае выражэнне камічнага ў беларускай драматургіі : манаграфія / В. І. Рагаўцоў. – Магілёў : МДУ імя А. А. Куляшова, 2002. – 304 с.
9. **Губарэвіч, К.** П'есы / К. Губарэвіч. – Мінск : Беларусь, 1969. – 275 с.
10. **Пич, К.** Фразеология в современной русской драматургии : автореф. дис. ... канд. филолог. наук : 10.02.01 / К. Пич; БГУ. – Минск, 1979. – 21 с.
11. **Губарэвіч, К.** Драмы і камедыі / К. Губарэвіч. – Мінск : Маст. літ., 1981. – 293 с.
12. **Лепешаў, І. Я.** Праблемы фразеалагічнай стылістыкі і фразеалагічнай нормы / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1984. – 263 с.

Марына ЮНАШ,
кандыдат філалагічных навук.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 14 мая 2015 г.

СЦЯПАН БАРХУДАРАЎ

Артыкул прысвечаны савецкаму лінгвісту прафесару Сцяпану Бархудараву. На падставе архіўных і літаратурных крыніц праводзіцца агляд этапаў жыццёвага шляху С. Бархударавы, звязаных з Беларуссю. Характарызуецца асобныя навуковыя публікацыі даследчыка. Ацэньваецца яго ўклад у беларускае мовазнаўства.

Ключавыя словы: *мовазнаўства, мова, гісторыя лінгвістыкі, лексікаграфія, слоўнік, дысертацыя.*

The article is devoted to the soviet linguist professor Stsyapan Barhudarau. On the basis of archival and literary sources the survey of the stages of his career, connected with Belarus is conducted. The most important scientific publications of the researcher are characterized. The contribution to Belarusian linguistics is analysed.

Другая сусветная вайна стала цяжкім выпрабаваннем для ўсёй сістэмы народнай адукацыі Беларусі. Падчас акупацыі многія вышэйшыя навучальныя ўстановы спынілі сваю дзейнасць, а асобныя працягвалі падрыхтоўку спецыялістаў у эвакуацыі. Так, у адпаведнасці з пастановай Саўнаркама СССР ад 15 мая 1943 г. на станцыі Сходня пад Масквой пры актыўнай падтрымцы Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя М. Ламаносава аднавіў працу Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт.

Пасля вызвалення савецкімі войскамі тэрыторыі Беларусі адным з першых пачаў працаваць Мінскі дзяржаўны педагагічны інстытут імя А. М. Горкага. Спачатку ў яго склад уваходзілі факультэты мовы і літаратуры (рускае і беларускае аддзяленні), замежных моў, гістарычны, педагагічны, бібліятэчны факультэты і настаўніцкі інстытут. Перад БДУ, МДПІ і іншымі вышэйшымі навучальнымі ўстановамі была пастаўлена складаная задача ў сціслы тэрмін

Працягваецца публікацыя цыкла матэрыялаў “Асоба ў беларускай лінгвістыцы” Дзмітрыя Дзятко. У 2014 г. былі змешчаны артыкулы пра Леаніда Леўчанку (№ 10) і Лявона Більдзюкевіча (№12), у 2015 г. – пра Мікалая Азбукіна (№ 3) і Аляксандра Круталевіча (№ 5).

забяспечыць падрыхтоўку высокакваліфікаваных выкладчыцкіх і настаўніцкіх кадраў.

У канцы 1940-х – 1950-я г. значную ролю ў аднаўленні акадэмічных структур, а таксама вышэйшай філалагічнай адукацыі ў Беларусі адыгралі вядомыя лінгвісты і педагогі М. Бірыла, М. Булахаў, Н. Вайтовіч, М. Гурскі, А. Жураўскі, М. Жыдовіч, М. Жыркевіч, Ю. Мацкевіч, А. Наркевіч, Я. Рамановіч, М. Суднік, М. Цікоцкі, Л. Шакун, Ф. Янкоўскі і інш. Аднак адразу пасля вайны кваліфікаваных спецыялістаў, якія маглі б кіраваць падрыхтоўкай кандыдацкіх дысертацый і арганізоўваць навуковую дзейнасць, катастрофічна не хапала, таму нярэдка ў саюзныя рэспублікі запрашалі на працу аўтарытэтных вучоных з Масквы, Ленінграда, Кіева і іншых буйных гарадоў. У прыватнасці, у Мінскім дзяржаўным педагагічным інстытуце выкладаў прафесар С. Бархударав (РСФСР), крыху пазней – прафесар Я. Лоя (ЛатССР) і інш.

Імя выдатнага савецкага лінгвіста члена-карэспандэнта Акадэміі навук СССР Сцяпана Рыгоровіча Бархударавы добра вядомае не толькі прафесійным даследчыкам-мовазнаўцам. Больш за 35 гадоў менавіта “па Бархудараву” вывучалі рускую мову ў школах Расіі, на аснове яго падручніка ствараліся многія пакаленні падручнікаў для школьнікаў іншых савецкіх рэспублік.

Сцяпан Рыгоровіч нарадзіўся 7 сакавіка (па старым стылі) 1894 г. у армянскай сям’і ў Баку. Пасля заканчэння ў 1917 г. славянскага аддзялення гісторыка-філалагічнага факультэта Петраградскага ўніверсітэта па прапанове акадэміка А. Шахматава быў пакінуты пры кафедры рускай мовы для падрыхтоўкі да навуковай дзейнасці, пазней – у складаныя для навукі пострэвалюцыйныя часы – выкладаў у камерцыйным вучылішчы пры Пуцілаўскім заводзе. З 1920 г. Сцяпан Бархударав актыўна займаўся навукова-педагагічнай працай у вышэйшых навучальных установах і навукова-даследчых арганізацыях: выкладаў у Ленінградскім дзяржаўным універсітэце, Азербайджанскім дзяржаўным універсітэце, Маскоўскім дзяржаўным універсітэце, працаваў у Інстытуце рускай мовы Акадэміі навук СССР.

Навуковыя інтарэсы С. Бархударавы адрозніваліся шырынёй і шматвектарнасцю: ён паспя-

хова распрацоўваў праблемы параўнальна-гістарычнага мовазнаўства і гісторыі рускай мовы, граматыкі, арфаграфіі, пунктуацыі, методыкі выкладання рускай мовы як роднай і як другой мовы народаў СССР. Рэдагаваў папулярныя ў навукова-педагагічным асяродку часопісы “Русский язык в школе” (1938 – 1946), “Русский язык в национальной школе” (1957 – 1960, 1964 – 1972). Акрамя таго, С. Бархударав – адзін з найбольш вядомых савецкіх лексікографав-практыкаў: ён быў адным з кіраўнікоў манументальнага 17-томнага “Словаря современного русского литературного языка” (1948 – 1965), уганараванага ў 1970 г. Ленінскай прэміяй, галоўным рэдактарам II тома і старшынёй рэдкалегіі III і IV тамоў, галоўным рэдактарам “Словаря русского языка XI – XVII вв.” (вып. 1 – 6; 1975 – 1979).

Паўную навуковую цікавасць С. Бархударав праяўляў да вывучэння беларускай культуры і беларускай мовы. Яшчэ падчас Другой сусветнай вайны ён кансультаваў аўтараў беларускай граматыкі, за што быў узнагароджаны знакам “Выдатнік Наркамасветы”. Відаць, менавіта гэтыя навукова-адміністрацыйныя кантакты паспрыялі таму, што ў красавіку 1946 г. кіраўніцтва Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя А. М. Горкага даслала прафесару Бархудараву ліст за подпісам дырэктара М. Макарэвіча, у якім Сцяпана Рыгоравіча запрашалі на пасаду прафесара кафедры рускай мовы. Ініцыятыва, верагодна, зыходзіла ад тагачаснага загадчыка кафедры С. Рохкінд.

Адзначым, што ў пасляваенны час інстытут быў вельмі дрэнна ўкамплектаваны навукова-педагагічнымі кадрамі вышэйшай кваліфікацыі. Так, на кафедры рускай мовы ў 1944 г. толькі адзін выкладчык меў кандыдацкую ступень, а на кафедры беларускай мовы кандыдатам навук (прычым педагагічных) быў толькі загадчык А. Карзон.

Прафесару прапаноўвалі прыняць кіраўніцтва двума аспірантамі, кансультаваць 6 выкладчыкаў інстытута, якія рыхтаваліся да здачы кандыдацкага мінімуму і працавалі над дысертацыямі. Акрамя таго, С. Бархударав прасілі заняцца арганізацыяй навукова-даследчай працы кафедрав рускай і беларускай моў і прачытаць спецкурс па мове для студэнтаў-пераддипломнікаў літаратурнага факультэта. У папярэднім гутарцы з С. Рохкінд С. Бархударав даў сваю прынцыповую згоду на перыядычныя прыезды ў Мінск для працы ў інстытуце [2, арк. 3].

У зваротным лісце С. Бархударав пісаў: “Дырэктару Мінскага педінстытута тав. Макарэвічу. У адказ на Вашу зычлівую прапанову ад 18 красавіка гэтага года паведамляю, што я згодны прыняць кіраўніцтва аспірантамі кафедры рускай і беларускай моў, а таксама арганізацыю навукова-даследчай працы кафедрав

(кансультацыю выкладчыкаў, пастаноўку навукова-метадычных дакладаў на кафедрав і г. д.).

Спадзяюся, што з наступнага навучальнага года ў мяне атрымаецца прачытаць спецкурс і кіраваць семінарам на IV курсе літфака. Застаюся са шчырай павагай, праф. С. Бархударав. М., 22/IV-46 г.” [2, арк. 2].

З 1 мая 1946 г. Сцяпан Рыгоравіч пачаў працаваць на пасадзе прафесара кафедры рускай мовы на поўную стаўку з акладам 4000 рублёў. Сваю фактычную дзейнасць у МДПІ прафесар Бархударав пачаў на некалькі месяцаў раней – ён праводзіў кансультацыі з аспірантамі М. Булахамым.

Беларускія калегі давалі самыя высокія ацэнкі працы С. Бархударав. Так, у сумеснай характарыстыцы навукова-педагагічнай работы запрашанага прафесара, падпісанай загадчыкам кафедры рускай мовы МДПІ С. Рохкінд і загадчыкам кафедры беларускай мовы А. Карзонам, адзначаецца: “Пасля Айчыннай вайны, нягледзячы на вялікую перагружанасць працай у Акадэміі навук СССР, прафесар Бархударав С. Р. аказаў вялікую паслугу Мінскаму педагагічнаму інстытуту сваёй згодай кіраваць аспірантамі па мове і навукова-даследчай працай членаў кафедрав беларускай і рускай моў. Кіраўніцтва С. Р. Бархударав ажывіла працу кафедрав, тым, што не маюць навуковай ступені, рыхтуюць кандыдацкія дысертацыі або здаюць кандыдацкі мінімум.

Кожны прыезд С. Р. Бархударав у Мінск прыносіць выключнае ажыўленне ў лінгвістычныя колы г. Мінска. На яго даклады сцякаюцца ўсе, хто цікавіцца пытаннямі сучаснай лінгвістыкі. Акрамя таго, С. Р. Бархударав выступае з кіраўнічымі дакладамі па лінгвістыцы для работнікаў Інстытута літаратуры і мовы Акадэміі навук БССР. Вучоны-бальшавік, чалавек вялікай эрудыцыі, знаходзіць таксама час выступаць з вельмі важнымі метадычнымі і навуковымі дакладамі па мове для настаўніцтва г. Мінска» [2, арк. 8].

Відаць, прафесар Бархударав і сапраўды быў нячастым госцем у Мінску. Пра гэта сведчыць асабовая справа яго аспіранта М. Булахава, у якой захоўваецца некалькі заяў, датаваных 1946 і 1947 гг., з просьбамі службовых камандзіровак у Маскву і Ленінград “да свайго навуковага кіраўніка прафесара Бархударав С. Р.” [1, арк. 16, 28].

Кіраўніцтва інстытута з выключнай павагай аднеслася да піцёрскага госця, які, нягледзячы на ўсе аб’ектыўныя складанасці, відаць, імкнуўся працаваць адказна і з максімальнай аддачай. У выніку Вучоны савет МДПІ 5 чэрвеня 1947 г. вылучыў кандыдатуру члена-карэспандэнта Акадэміі навук СССР намесніка дырэктара Інстытута рускай мовы АН СССР і дырэктара Ленінградскага філіяла гэтага ж інстытута С. Бархударав у склад дзейных членаў Акадэміі навук Беларусі

кай ССР. Папярэдне пытанне заслухоўвалася на пасяджэннях кафедры рускай і беларускай моў, дзе таксама было вырашана станоўча. Пасля пратакольнага абмеркавання ўсе 23 члены Савета падтрымалі ініцыятыву кіраўніцтва. Падставай для гэтага сталі значныя навуковыя заслугі С. Бархударова на ніве даследавання разнастайных праблем гісторыі і сучаснага стану рускай мовы, яго значная вучэбна-метадычная і грамадска-палітычная праца ў Беларусі, а таксама шчырая зацікаўленасць прафесара ў развіцці беларускай культуры і падрыхтоўцы нацыянальных лінгвістычных кадраў.

Аднак занятаць і неабходнасць частых паздак у Мінск вымусілі С. Бархударова хадайнічаць аб змяншэнні вучэбнай нагрузкі па кафедры рускай мовы з 1 верасня 1947 г. на 1/2 стаўкі прафесара. З 1 верасня 1948 г. Сцяпан Рыгоравіч увогуле перайшоў на пагадзінную аплату, у хуткім часе актыўнае супрацоўніцтва спынілася.

Асноўным вынікам навукова-педагагічнай працы прафесара Бархударова ў Мінску стала падрыхтоўка ім некалькіх буйных спецыялістаў у галіне славістыкі.

Так, пад яго кіраўніцтвам у даволі сціслы тэрмін завяршыў кваліфікацыйнае даследаванне М. Булахаў. У водгуку навуковага кіраўніка адзначаецца: “Тав. М. Г. Булахаў выдатна закончыў увесь свой кандыдацкі мінімум, нягледзячы на яго даволі шырокі аб’ём. Напісаў амаль палову сваёй дысертацыі і заканчвае другую палову. Спадзяюся, дысертацыя будзе добрая. Паколькі тэрмін аспірантуры тав. Булахава сыходзіць у сакавіку месяца, то, натуральна, ён зможа абараніць сваю дысертацыю на некалькі

месяцаў пазней пасля заканчэння аспірантуры. 4/II-49 г.” [1, арк. 51].

На пасяджэнні вучонага савета Інстытута мовы, літаратуры і мастацтва АН БССР 7 чэрвеня 1950 г. пры тайным галасаванні М. Булахаву аднагалосна была прысуджана вучоная ступень кандыдата філалагічных навук за працу «Исследование лексики Д. И. Писарева (“Реалисты”)». На гэтым жа пасяджэнні кандыдатам навук стаў і другі аспірант Бархударова М. Гурскі па выніках абароны даследавання “Сложные синтаксические конструкции с подчинительными союзами *што* и *каб* в современном белорусском литературном языке”.

На жаль, у сучасным грамадстве недаравальна мала ўвагі аддаецца пытанням гісторыі навукі, у тым ліку і мовазнаўства. Разам з тым, даўно наспела патрэба канцэптуальнага асэнсавання наяўных навуковых кірункаў у іх рэтраспектыве – з улікам не толькі канкрэтных навуковых фактаў (праектаў, публікацый, дысертацыйных работ), але і прычын гэтых фактаў, а таксама іх вынікаў. Вырашыць гэтую складаную задачу можна толькі праз даследаванне канкрэтнага ўкладу ў тэорыю і практыку лінгвістыкі, зробленага найбольш аўтарытэтнымі айчыннымі і замежнымі вучонымі.

Спіс літаратуры

1. *Архіў Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка*. – Фонд 746. – Воп. 1. – Адз. зах. 14.
2. *Архіў Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка*. – Фонд 746. – Воп. 1. – Адз. зах. 19.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Самабытнае слова

КАНАТАЦЫЙНЫЯ ЎРБАНОНІМЫ МІНСКА

Вывучэнне тапонімаў і мікратапонімаў важнае і карыснае для самых розных галін навукі. Па іх можна аднавіць некаторыя асаблівасці старажытнай мовы на пэўнай тэрыторыі, акрэсліць межы яе распаўсюджвання, акрамя таго, мікратапонімы дапамагаюць высветліць пытанні засялення і этнагенезу асобных народаў, гэта неацэнная крыніца для гісторыі мовы і гістарычнай дыялекталогіі. Сёння анамасты і даследчыкі субстандарту актыўна вывучаюць неафіцыйныя анамастыконы гарадоў. Апошнія дзесяцігоддзе адзначылася стварэннем слоўнікаў субстандартнай лексікі [4, 5], яе ўключэннем у слоўнікі жаргонаў [2, 3], публікацыямі, прысвечанымі аналізу гэтай з’явы. Сістэмнае ж асэнсаванне неафіцыйных гарадскіх анамастыконаў розных

рэгіёнаў (у тым ліку Беларусі), іх поўнае апісанне яшчэ неабходна зрабіць [7].

Мэта нашага даследавання – вывучэнне і аналіз неафіцыйнай мікратапаніміі горада Мінска. У задачы даследавання ўваходзіла акрэсленне асноўных паняццяў і катэгорый; збор матэрыялу (анкетаванне); класіфікацыя сабранага матэрыялу; вызначэнне асноўных шляхоў і спосабаў утварэння неафіцыйных мікратапанімічных найменняў; стварэнне слоўніка неафіцыйных мікратапонімаў Мінска.

У межах даследавання праведзена анкетаванне студэнтаў III – IV курсаў факультэта беларускай і рускай філалогіі, а таксама іншых факультэтаў Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка, падчас якога

зроблена спроба выявіць неафіцыйныя мікратапонімы Мінска (зафіксавана больш за 200).

Неафіцыйныя назвы гарадскіх аб'ектаў (гутарковыя ўрбанонімы) сталі прыцягваць увагу лінгвістаў, фалькларыстаў, культуролагаў і сацыёлагаў з апошняй чвэрці XX ст. Складанасць даследавання неафіцыйных мікратапонімаў звязана, у першую чаргу, з адсутнасцю неабходнага матэрыялу, з цяжкасцямі падрыхтоўкі слоўнікаў гарадскога маўлення, агульнага аргю. Акрамя таго, гэта надзвычай рухомы матэрыял, які пастаянна абнаўляецца: многія неафіцыйныя мікратапонімы хутка сыходзяць са штодзённай гаворкі, замяняючыся новымі.

Акрэслім некаторыя асноўныя паняцці і катэгорыі. **Мікратапонім** (ад грэч. *micro* 'малы' + *topos* 'мясціна' + *опута* 'імя') – адзін з відаў тапонімаў; уласная назва дробнага (часцей) фізіка-геаграфічнага аб'екта, (радзей) аб'екта, створанага чалавекам, якая мае даволі вузкую сферу выкарыстання. **Урбанонім** (ад грэч. *urbanus* 'гарадскі' + *опута* 'імя') – разнавіднасць тапоніма, уласнае імя любога ўнутрыгарадскога аб'екта. Да ўрбанонімаў адносяцца назвы вуліц, плошчаў, завулкаў, кварталаў, мікрараёнаў, асобных дамоў, магазінаў, кафэ, рэстаранаў і г. д. Усю сістэму (сукупнасць) уласных імёнаў, што служаць для наймення ўнутрыгарадскіх аб'ектаў, называюць **урбананіміконам**. Навука, якая вывучае ўрбанонімы, атрымала назву **ўрбананімікі** [1]. У сучаснай мікратапаніміцы ўрбанонімы прадстаўлены ў якасці складаных элементаў пастаянна зменлівай сістэмы.

Неафіцыйныя назвы дробных унутрыгарадскіх аб'ектаў (плошчаў, вуліц, будынкаў і г. д.), якія выкарыстоўваюцца ў вусным маўленні жыхароў горада, вывучае так званая **гарадская неафіцыйная мікратапаніміка (гарадскі фальклор)**. Гутарковыя ўрбанонімы ўтрымліваюць багатую інфармацыю пра гісторыю горада і яго сучаснае жыццё, пра развіццё культуры, а таксама, што вельмі важна, пра новыя тэндэнцыі ў развіцці мовы; яны адлюстроўваюць псіхалогію гарадскіх жыхароў, асаблівасці мясцовага ладу жыцця і г. д. Падобныя мікратапонімы вядомыя абмежаванаму колу людзей, тым, хто жыве ў пэўным населеным пункце. Асноўная група людзей, якія ўжываюць неафіцыйныя мікратапонімы, – моладзь.

Жыхары горада даюць свае назвы або трансфармуючы афіцыйнае найменне, або ствараючы зусім новае імя, не звязанае з афіцыйным. У такой крэатыўнай дзейнасці выяўляюцца і магчымасці словаўтваральнай сістэмы мовы (асабліва гутарковыя словаўтваральныя тыпы і мадэлі), і яе лексічнае багацце [6], і экспрэсіўныя магчымасці. Большую частку гарадскіх неафіцыйных мікратапонімаў можна разглядаць як **канатонімы (канатацыйныя онімы)**, якія даюць харак-

тарыстыку гарадскім аб'ектам у жартаўлівай і іранічнай або зніжанай афарбоўцы, нясуць дадатковыя звесткі пра адпаведныя аб'екты на аснове якіх-небудзь адметных рыс.

Як сведчыць сабраны матэрыял, вылучаецца некалькі тэматычных груп неафіцыйных гарадскіх мікратапонімаў.

Назвы частак тэрыторыі горада – мікрараёнаў, раёнаў, кварталаў, паркаў, сквераў і г. д. (харонімы): *Чыкага, Чыжы* – мікрараён Чыжоўка; *Рыа-дэ-Шабанэйра, Гарлем* – мікрараён Шабаны; *Курасы* – мікрараён Курасоўшчына; *Серабронкс, Сербія* – мікрараён Серабранка; *Лашара, Лош-Анджэлес* – мікрараён Лошыца; *Лужок, Зялёнка* – мікрараён Зялёны Луг; *Малібу, Маліна, Мальява* – мікрараён Малінаўка; *Масюкі* – мікрараён Масюкоўшчына; *Сухары* – мікрараён Сухарава; *Шарыкі* – раён шарыкападшыпнікавага завода; *Камароўка, Камары* – раён Камароўскага рынка; *Тройка* – Траецкае прадмесце; *Горкаў* – парк Горкага; *Чэлюсці* – парк Чэлюскінцаў; *Лошынка* – Лошыцкі парк; *Капейка* – Міхайлаўскі сквер; *Карлачка* – раён вуліцы Карла Лібкнехта; *Філарэ, Філа* – пляцоўка перад Белдзяржфілармоніяй; *Рэйхстаг* – дыскатэка на тэрыторыі парка Чэлюскінцаў; *Дошкі* – адкрытая танцпляцоўка ў парку Чэлюскінцаў; *Карчы, На карчах* – танцпляцоўка ў парку 50-годдзя Кастрычніка (былая лесапаркавая зона стадыёна "Трактар"); *На паркеце* – танцпляцоўка ў ДК прафсаюзаў на праспекце Незалежнасці; *Балота, Затока, Затон* – раён ракі Свіслач; *Аўтаз* – раён Мінскага аўтамабільнага завода; *Дзясятты, Дзясятка* – раён па вуліцах Асаналіева, Сярова і прылеглых вулачках; *Цэнтр* – квартал праспекта Незалежнасці ад вуліцы Энгельса да вуліцы Леніна; *Грушаўка* – раён вуліцы Грушаўскай; *Ангара* – раён вуліцы Ангарскай; *Воўчая гара* – гара, на якой стаіць гасцініца "Планета"; *Кальва* – Кальварыйскія могілкі; *Панікоўскага сквер, Панікоўка, Паніка* – частка Аляксандраўскага сквера, дзе стаіць скульптура хлопчыка з лебедзем; *Пасёлак* – раён трактарнага завода; *Пушка* – раён станцыі метро "Пушкінская"; *Розачка* – раён вуліцы Розы Люксембург; *Старажоўка* – тэрыторыя ў раёне гасцініцы "Беларусь", царквы Марыі Магдалены, Старажоўскай вуліцы; *Шанхай* – раён усходняй часткі вуліцы Захарава; *Юбілейка* – раён Юбілейнай плошчы; *Фінская праўка* – месца ў раёне футбольнага манежа побач з аўтацэнтрам "Таёта" і інш.

Назвы лінейных аб'ектаў горада – вуліц, завулкаў, трактаў, праспектаў (гадонімы): *Кырламырла, Карла-марла, Курлы-мурлы* – вуліца Карла Маркса; *Лагойка* – Лагойскі тракт; *Альшэва* – вуліца Альшэўскага; *Ангарка* – вуліца Ангарская; *Казлабродская* – вуліцы Казлова і Даўтабродская (адна лагічны працяг другой); *Каржы* – раён вуліцы Каржанеўскага; *Софачка* – завулак Соф'і Кавалеўскай;

Цэнтралка – вуліца Цэнтральная; *Маяк, Маякоў, Маякоўка* – вуліца Маякоўскага; *Брадвей, Брод* – частка праспекта Незалежнасці ад галоўпаштамта да станцыі метро “Кастрычніцкая”; *Мяса* – вуліца Мяснікова; *Стаметроўка* – частка праспекта Незалежнасці ад цырка да плошчы Перамогі; *Чэпеладзэ* – вуліца Чыгладзэ і інш.

Назвы будынкаў – дамоў, магазінаў, гасцініц, кафэ, устаноў і г. д. (эргонімы, ойкадамонімы): *Алмаз, Алмаз ведаў, Чупа-чупс, Кубік Рубіка, Нацыяналка* – Нацыянальная бібліятэка Беларусі; *Бігудзі* – будынак па вуліцы Ляшчынскага; *Поле цудаў* – частка кірмашу ў Ждановічах; *Прэзідэнцыя* – будынак Адміністрацыі Прэзідэнта; *Валадарка* – турма па вуліцы Валадарскага; *Акрэсціна* – турма (прыёмнік-размеркавальнік) у завулку Акрэсціна; *Валодзька* – крама “Валгаград”; *Вароты, Чаравікі* – два будынкi па вуліцы Кірава (іх называюць “варотамі горада” ў турыстычным асяроддзі, а ў народзе – “чаравікамі”); *Батарэйка* – кафэ “Батлейка” каля Дома друку; *Вежа “святога” Лаўрэнцыя (вежа Цанавы)* – вежа на рагу будынка КДБ; *Долар (Зігзаг поспеху)* – \$-падобны жылы дом № 15 па вуліцы Кульман паблізу Камароўскага рынка, а таксама дом № 16 па вуліцы Магілёўскай; *Флакон* – вышынны будынак па вуліцы Мельнікайтэ; *Мед, Медун, Медзік* – Беларускі дзяржаўны медыцынскі ўніверсітэт; *Кулёк* – Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт культуры і мастацтваў; *Пед, Школка, Педун* – Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт; *Каза* – канцэртная зала “Мінск”; *Калізей* – паркінг у некалькі паваротаў; *Асліныя вушы* – два высокія аднолькавыя будынкi на рагу вуліц Сурганава і Акадэмічнай, адзін з якіх належыць Акадэміі навук, другі – факультэту міжнародных адносін БДУ (будынкi аб’яднаны паміж сабой перамычкай); *Каменьчыкі* – рэстаран “Каменная кветка”; *Карабель-цірыба, Карабель* – вучэбны корпус БНТУ на праспекце Незалежнасці каля станцыі метро “Усход”; *Караблік* – вышынны дом у раёне станцыі метро “Фрунзенская”, верх якога сваімі абрысамі нагадвае карабель; *Кітайская сцяна, Брэсцкая крэпасць, Бастылія* – комплекс будынкаў з чырвонай цэглы па вуліцы Максіма Танка; *Кішка* – гастронам “Цэнтральны”; *Кукурузы* – дамы па вуліцы Веры Харужай, якія нагадваюць кукурузныя катахі; *Курылка* – кальян-бар; *Магіла* – карпусы БДПУ па вуліцы Магілёўскай; *Мак, Макдак, Макдон, Дабл-дональдс* – сетка рэстаранаў “МакДональдс”; *Мяса* – карпусы БДПУ па вуліцы Мяснікова; *Падкова* – жылы будынак на скрыжаванні вуліц Кірава і Свярдлова; *Радзік* – універсам “Радзівілаўскі”; *Рубель* – універсам “Рублёўскі”; *Саркафаг, Маўзалеі, Даўгабуд* – Палац Рэспублікі; *Слупок* – 1-ы корпус БДПУ; *Тытанік* – гандлёвы цэнтр “Тытан”; *Шайба* – клуб і казіно “West World Club”; *Шапка Манамеха, Цюльпан, Каракаціца* – выставачны

комплекс “БелЭкспа” на праспекце Пераможцаў; *Кансерва* – кансерваторыя (Беларуская дзяржаўная акадэмія музыкі); *Пентагон* – штаб Беларускай ваеннай акругі, які знаходзіцца на перакрыванні вуліц Куйбышава і Камуністычнай; *Пад шпілем* – гастронам на рагу вуліц Чырвонай і Камуністычнай у будынку са шпілем (спічаком); *Саха* – Беларускі дзяржаўны аграрны тэхнічны ўніверсітэт; *Стольнік* – універсам “Сталічны” паміж ЦУМам і філармоніяй; *Шарыкі* – шарыкападшыпнікавы завод; *Юбілейка* – гасцініца “Юбілейная” на праспекце Пераможцаў і рэстаран гэтай гасцініцы; *Чырвоны касцёл* – касцёл Святых Сымона і Алены і інш.

Назвы плошчаў і кірмашоў (агаронімы): *Плошка* – плошча Незалежнасці; *Крулая* – плошча Перамогі; *Жданы, Жданікі, Жданкі* – кірмаш у Ждановічах; *Камароўка* – Камароўскі рынак; *Чэрвенька* – Чэрвеньскі кірмаш; *Лябяжка* – Лябяжскі кірмаш і інш.

Назвы станцый метро: *Каменка* – “Каменная горка”; *Пушка, Пушкары* – “Пушкінская”; *Спортдэпо* – “Спартыўная”; *Скунсаўшчына* – “Кунцаўшчына”; *Укусі мяне, навук, Акадэмка* – “Акадэмія навук”; *Пятроўка* – “Пятроўшчына”; *Хрушаўка* – “Грушаўка”; *Які* – “Плошча Якуба Коласа”; *Безнадзёжная* – “Маладзёжная”; *Магілёўка* – “Магілёўская”; *Куцізанская* – “Партызанская”; *Аўтаз* – “Аўтазаводская”; *Мошчы Ленана* – “Плошча Леніна”; *Інстытут сепультуры* – “Інстытут культуры”; *Пушкінская* – “Пушкінская”; *Хрундзельская* – “Фрунзенская” і інш.

Назвы водных аб’ектаў (гідронімы, урбангідронімы): *Камса, Камсамолка* – Камсамольскае возера; *Мухля* – вадаём па вуліцы Волаха і інш.

Назвы помнікаў, скульптур: *Нулявы* – “нулявы” кіламетр на Кастрычніцкай плошчы; *Пуп, Пуп зямлі* – помнік на Кастрычніцкай плошчы, адкуль пачынаюцца ўсе дарогі; *Ружачкі* – месца каля помніка загінулым падчас трагедыі 30 мая 1999 г. каля ўваходу на станцыю метро “Няміга” з боку плошчы 8 Сакавіка; *Феміда і спонсары* – статуя, якая стаіць на даху будынка МУС; *Жалезны Фелікс* – бюст Ф. Дзяржынскага насупраць будынка КДБ Беларусі; *Чупа-чупс* – скульптура ў цэнтры платформы станцыі метро “Плошча Леніна” і інш.

Назвы некаторых месцаў сустрэч: *Труба* – падземны пераход паміж будынкам Нацыянальнага банка і ГУМам; *Круг, Кальцо* – вестыбюль, які злучае станцыі метро “Купалаўская” і “Кастрычніцкая”; *Кішка* – пераход паміж “Купалаўскай” і “Кастрычніцкай”; *Гарбаты мост* – мост да Вострава Слэз; *Квадраты* – лавачкі па левым баку Палаца Рэспублікі, размешчаныя квадратамі, і інш.

Трэба адзначыць, што большая частка з пералічаных урбанонімаў выкарыстоўваецца прад-

стаўнікамі ўсіх пакаленняў, але ёсць мікратапонімы, характэрныя для маўлення толькі маладых людзей (*Чэлюсіці, Рэйхстаг, Чупа-чупс*) або толькі людзей пераважна сталага ўзросту, старажылаў (*Круглая плошча, Пад шпілем, Вежа “святога” Лаўрэнція*). Многія ўрбанімімы ўтвараюць сінанімічныя рады, напрыклад: *Шапка Манаматха, Цюльпан, Каракаціца* – выставачны комплекс “БелЭкспа” на праспекце Пераможцаў; *Алмаз, Алмаз ведаў, Чупа-чупс, Кубік Рубіка, Нацыяналка* – Нацыянальная бібліятэка Беларусі; *Кітайская сцяна, Брэсцкая крэпасць, Бастылія* – комплекс будынкаў з чырвонай цэглы па вуліцы Максіма Танка; *Мак, Макдак, Макдон, Дабдональдс* – сетка рэстаранаў “МакДональдс”; *Саркафаг, Маўзалеі, Даўгабуд* – Палац Рэспублікі; *Жданы, Жданікі, Жданкі* – кірмаш у Ждановічах і інш. Некаторыя з выяўленых мікратапонімаў называюць адначасова не адзін, а два і больш аб’ектаў: *Юбілейка* – 1) гасцініца “Юбілейная” на праспекце Пераможцаў; 2) рэстаран гасцініцы “Юбілейная”; 3) раён Юбілейнай плошчы; *Акадэмка* – 1) станцыя метро “Акадэмія навук”; 2) бібліятэка Акадэміі навук; 3) кнігарня “Акадэмкіна” і інш.

Даволі шмат у неафіцыйнай мікратапаніміцы Мінска **антратапонімаў** – назваў, якія паходзяць ад імёнаў і прозвішчаў вядомых асоб: *Карлачка* – раён вуліцы Карла Лібкнехта; *Панікоўскага сквер, Панікоўка, Паніка* – Аляксандраўскі сквер, дзе стаіць скульптура хлопчыка з лебедзем (хлопчыка з лебедзем параўноўваюць з Панікоўскім і гусаком з “Залатога цяляці” Ільфа і Пятрова, пры гэтым узгадваючы словы А. Бэндара: “Панікоўскі, адпусціце птушку!”); *Розачка* – раён вуліцы Розы Люксембург; *Каржы* – раён вуліцы Каржанеўскага; *Софачка* – завулак Соф’і Кавалеўскай; *Маяк, Маякоў, Маякоўка* – вуліца Маякоўскага; *Мяса* – вуліца Мяснікова; *Чэпеладзэ* – вуліца Чыгладзэ; *Вежа “святога” Лаўрэнція (вежа Цанавы)* – вежа на рагу будынка КДБ Беларусі; *Пушка, Пушкары* – раён станцыі метро “Пушкінская”; *Які* – станцыя метро “Плошча Якуба Коласа” і інш.

Сярод неафіцыйных найменняў выразна вылучаюцца мікратапонімы двух тыпаў: 1) неафіцыйныя назвы, якія з’явіліся ў выніку пераходу агульных лексічных адзінак ва ўласныя: *Балота, Затока, Затон* – раён ракі Свіслач; *Саркафаг, Маўзалеі* – Палац Рэспублікі; *Кукурузы* – дамы па вуліцы Веры Харужай; *Шайба* – клуб і казіно “West World Club”; 2) неафіцыйныя назвы, якія ўзнікаюць у выніку метафарычнага пераносу, заснаванага на пераходзе ўласных імёнаў з аднаго разраду онімаў у іншы (т. зв. **трансанімізацыя**): *Рыа-дэ-Шабанэйра, Гарлем* – мікрараён Шабаны; *Чыкага* – мікрараён Чыжоўка; *Сербія* – мікрараён Серабранка; *Лош-Анджэлес* – мікрараён Лошыца; *Рэйхстаг* – дыскатэка на тэрыторыі пар-

ка Чалюскінцаў; *Шанхай* – раён усходняй часткі вуліцы Захарава, дзе жыло шмат цыган; *Брадвей* – частка праспекта Незалежнасці ад галоўпаштамта да станцыі метро “Кастрычніцкая”; *Калізей* – паркінг на некалькі паверхаў; *Кітайская сцяна, Брэсцкая крэпасць, Бастылія* – комплекс будынкаў з чырвонай цэглы па вуліцы Максіма Танка; *Пентагон* – штаб Беларускай ваеннай акругі на перакрываванні вуліц Куйбышава і Камуністычнай і інш. Найменні, што ўзніклі шляхам трансанімізацыі, у лінгвістычнай літаратуры называюць **прэцэдэнтнымі онімамі**.

Вельмі часта неафіцыйную гарадскую мікратапаніміку называюць сучасным гарадскім фальклорам. Стварэнне новай неафіцыйнай назвы – творчы працэс. Важна, каб такое найменне не было пасрэдным, а адпавядала б апошнім “павевам” моўнай моды і адлюстроўвала нацыянальны каларыт. У той жа час мікратапонім павінен быць экспрэсіўным і запамінальным, павінен адразу асесці ў галовах, а яшчэ лепш – у сэрцах жыхароў горада. Каштоўнасць назваў правяраецца часам: многія намінацыі знікаюць на працягу некалькіх гадоў (*Ленінка* – бібліятэка імя Леніна), але некаторыя могуць захоўвацца дзесяцігоддзямі (напрыклад, *Чырвоны касцёл, Фінская запраўка, Круглая плошча, Падкова*), асобныя назвы часам могуць страчваць сваю экспрэсію і нават пераходзіць у сферу літаратурнай мовы. Мікратапонімы (у тым ліку і неафіцыйныя) могуць расказаць пра гісторыю горада, пра духоўную культуру яго жыхароў, пра тэндэнцыі развіцця сучаснага грамадства і яго моўнай свядомасці. Далейшае даследаванне падобных назваў і стварэнне слоўніка гарадскіх дыялектаў дазволіць лепш паказаць моўную карціну свету горада [7, с. 172].

Спіс літаратуры

1. **Белорусская ономастика. Топонимия** : учеб. пособие / А. М. Мезенко [и др.]; под общ. ред. А. М. Мезенко. – Минск : Элайда, 2012. – 260 с.
2. **Вахитов, С. В.** Словарь уфимского сленга / С. В. Вахитов. – Уфа : Вагант, 2004. – 236 с.
3. **Елистратов, В. С.** Толковый словарь русского сленга / В. С. Елистратов. – М. : АСТ-Пресс, 2010. – 672 с.
4. **Липатов, А. Т.** Региональный словарь субстандартной лексики (Йошкар-Ола. Республика Марий Эл) / А. Т. Липатов, С. А. Журавлев. – М. : ООО “Изд-во ЭЛПИС”, 2009. – 288 с.
5. **Никитина, Т. Г.** Региональный словарь сленга (Псков и Псковская область) / Т. Г. Никитина, Е. И. Роголева. – М. : ООО “Изд-во ЭЛПИС”, 2006. – 384 с.
6. **Потанахина, И. Н.** Городская неофициальная топонимика / И. Н. Потанахина // Русский язык в школе. – 2008. – № 10. – С. 65 – 68, 84.
7. **Разумов, Р. В.** Прецедентные онимы в неофициальном городском ономастиконе / Р. В. Разумов // Ярославский педагогический вестник. – 2011. – № 4. – Т. I (Гуманитарные науки). – С. 169 – 172.

Наталля ЛОБАНЬ,
Яўгенія ПАРХОМЕНКА.

ДА ПРАБЛЕМЫ ЎЖЫВАННЯ ДЗЕЯСЛОВАЎ ПАДАБАЦЦА – СПАДАБАЦЦА

У практыцы жывога беларускага маўлення мы досыць часта сутыкаемся з памылкамі, якія ўзнаўляюцца з устойлівай рэгулярнасцю ў розных асяродках і нават вандруюць з пакалення ў пакаленне. Сустрэкаюцца яны на розных моўных узроўнях – граматычным, арфаэпічным, лексічным. Механізм узнікнення і трываласці падобных памылак для лінгвістаў можа быць цьмяны і не абавязкова тлумачыцца, як гэта часта бывае, беларуска-рускай моўнай інтэрферэнцыяй.

Такая даволі трывалая маўленчая памылка на граматычным узроўні – замена формы незакончанага трывання дзеяслова *падабацца* на форму закончанага трывання *спадабацца* ў цяперашнім часе. Напрыклад, кажуць *Мне спадабаецца беларуская мова* замест *Мне падабаецца беларуская мова*. Форму *спадабацца* правільна ўжываць у наступным кантэксте: *Хоць я ніколі не быў раней у Празе, але ж упэўнены, што мне там спадабаецца* (дзеяслоў у форме будучага простага часу); *Мне спадабаліся* *вашы пачастункі* (дзеяслоў у форме прошлага часу).

Цікава, што гэтую памылку часта робяць і ў студэнцкай аўдыторыі (як у няпрофільнай, так і ў профільнай – лінгвістычнай), і ў асяроддзі моўнікаў “са стажам”, часам яе можна пачуць нават і ад носьбітаў беларускай мовы як мовы матчынай. Прычым так можа сказаць і прадстаўнік беларускай поўначы, і карэнны мінчук. Геаграфія ды “сацыяльная прыналежнасць” гэтай маўленчай памылкі сапраўды шырокая. Праблытаніну ва ўжыванні трывальнай пары *падабацца – спадабацца* яшчэ ў 1990-я пісала Г. Арашонкава [1].

У чым жа прычына такой рэгулярнасці і жывучасці названай памылкі? І ці можна гаварыць у гэтым выпадку пра існаванне пэўнай сістэмнасці?

Адметна тое, што ў нашай мове мадэль, паводле якой утворана трывальная пара *падабацца – спадабацца* (з дапамогай прыстаўкі *с-*), – адна з самых рэгулярных і шырока ўжываных. Напрыклад, *пытаць* (форма незакончанага трывання, беспрыставачная) – *спытаць* (форма закончанага трывання, з прыстаўкай *с-*) і падобныя: *трымаць – стрымаць*, *казаць – сказаць* і г. д. Сюды ж аднясем мадэль

з прыстаўкай *з-*: *несці – знесці*, *везці – звезці*, *ведаць – зведаць* і г. д. Прычым ва ўжыванні такіх пар нашы моўнікі не робяць памылак. Зблытванне трывальных элементаў пары *падабацца – спадабацца* ў межах згаданай словаўтваральнай мадэлі застаецца ўнікальным выпадкам і таму заслугоўвае асобнай увагі і аналізу лінгвістаў.

Пераканаўчай гіпотэзы прычыны ўзнікнення памылкі пакуль не прапанавана. Напрыклад, Г. Арашонкава ў якасці адной з магчымых версій указвала ўплыў выразу *быць да спадабы*, які мае тое ж значэнне, што і дзеяслоў *падабацца*, у якасці іншай версіі – няцвёрдае веданне граматычных правілаў [1, с. 91]. Тым не менш варта адзначыць, што калі памылка рэгулярна ўзнаўляецца рознымі моўнікамі, то гэта наўрад ці выпадковае парушэнне граматычных нормаў.

Даследуючы праблему, мы заўважылі цікавы факт: сёння ў нашай мове (паводле літаратурнай нормы) у форме незакончанага трывання ў цяперашнім часе ўжываецца дзеяслоў *спрыяць*. Напрыклад: *Добры настрой спрыяе плённай працы*. Але матэрыялы “Этымалагічнага слоўніка беларускай мовы” сцвярджаюць, што гэтая форма найхутчэй другасная, а першаснай была якраз *прыяць*, без прыстаўкі *с-*. У падтрымку версіі выступае той факт, што ва ўсіх славянскіх мовах, апроча польскай, бытуе ці бытавала форма менавіта беспрыставачная. Напрыклад, верхнялужыцкае *přec, přac*, ніжнялужыцкае *pśas* ‘спрыяць, жадаць’; чэшскае *přáti, příti* ‘быць схільным, жадаць’; славацкае *priat* ‘спрыяць’; сербскае *prijati* ‘дасягаць поспеху, удавацца’; славенскае *prijati* ‘быць схільным’; балгарскае *прия* ‘рабіць добро, ставіцца прыхільна’ [6, с. 180 – 181]. І толькі ў польскай мове фіксуецца абедзве формы *sprzyjać* і *przyjać*, прычым менавіта першую польскі этымолаг А. Банькоўскі называе больш звыклай [7, с. 935], а другі этымолаг В. Борысь адзначае, што *sprzyjać* утварылася з *przyjać* і фіксуецца ў помніках з XVI ст. [8, с. 572]. Усе пералічаныя формы зводзяцца да праславянскага *prijati. У падтрымку першаснасці формы беспрыставачнай сведчыць таксама яе даўні дэрыват *прыяцель* (праславянскае *prijatelj ‘добрамыслівец, сваяк, родны’) [6, с. 180]. Такім чынам, толькі ў

беларускай і польскай мовах з'явілася форма з пратэтычным *s-*.

Дарэчы, у беларускай мове дагэтуль ужываецца форма *прыяць*. У “Тлумачальным слоўніку беларускай мовы” дзеяслоў *прыяць* фіксуецца ў значэнні *спрыяць* з паметай *разм.*, а ілюстрацыяй да яго пададзены цытаты: 1) з твора Івана Мележа: *Ад самага красавіка надвор'е прыяла людзям;* 2) з твора Івана Пташнікава: [Галіна] *адразу ўспомніла знаёмства... Было ў ім нешта ад таго, калі людзі, не ведаючы адзін другога, шчыруюць і прыяюць, бо яны даўно здрадніліся* [4, с. 505].

Можна адшукаць яшчэ колькі цікавых выпадкаў з дзеясловамі, у якіх прыстаўка *s-* у пазіцыі незакончанага трывання то з'яўлялася, то знікала. Магчыма, што ў пэўных выпадках яна выконвала сэнсаваразмежавальную функцыю (як у выпадку з парай *пазнаваць – спазнаваць*). Але “рухомасць” гэтай прыстаўкі семантыкай апраўдаеш не заўсёды (як, напрыклад, у пары *прабаваць – спрабаваць*).

Калі ёсць некалькі падобных прыкладаў змешвання трывальных прыставачных і беспрыставачных формаў, то прычыну такой заканамернасці варта пашукаць у гістарычных працэсах. Але наўрад ці мы маем справу з так званым *s-mobile*, паходжанне якога да гэтай пары тлумачыцца рознымі тэорыямі. Гэтым тэрмінам пазначаюць рухомы пачатковы **s-* у адных і тых жа каранях ён можа або прысутнічаць, або не. Найчасцей такая сітуацыя вядомая для каранёў **(s)p-*, **(s)t-*, **(s)k-*, **(s)l-*, **(s)m-*, **(s)n-*. Прычына рухомасці *s* і яго семантыка да гэтай пары дакладна не вядомыя. А. Мельнічук, даследуючы сутнасць з'явы, сцвярджаў: “Факты, звязаныя з беглым *s-*, бяруць свой пачатак ад раннеіндаеўрапейскага дафлектыўнага перыяду развіцця мовы, калі яшчэ не было якаснага адрознення галосных” [2, с. 145]. Такім чынам, гэты працэс – вельмі старажытны. Мы ж маем справу з адносна маладымі трансфармацыямі.

Цікавыя версіі ў дачыненні да пратэзы *s-* менавіта ў спалучэнні пачатковага *спа-* дзеясловаў незакончанага трывання прапанаваў беларускі мовазнаўца Ян Станкевіч. Версія першая: мяркуючы па тым, што такія дзеясловы фіксаваліся ў лексічнай базе слоўніка Вацлава Ластоўскага, а таксама ў творах Янкі Сіпакова, гэта можна тлумачыць лакальным дыялектным уплывам. А паколькі В. Ластоўскі і Я. Сіпакоў паходзілі з Віцебшчыны, то ўжыванне дзеясловаў на *спа-* ў цяперашнім часе можна трактаваць як рэгіянальную, паўночна-ўсходнюю з'яву. Так, Я. Станкевіч, цытуючы слоўнік В. Ластоўскага, прыводзіць у якасці прыкладаў шэраг цікавых

у нашым кантэксце дзеясловаў з пратэзай *s-* у пачатковым *спа-*: *спаведаміць, спавяшчаць, спадыймаць, спазнаваць, спакладаць, спамгнуць, спасьпяваць, спацішыць, спацяшацца, спачынаць* і іншыя, а таксама два назоўнікі – *спамылка і сподумка*. Цяпер рэгулярныя формы – *паведаміць, падымаць, паспяваць, пацяшацца, пачынаць* [3, с. 62]. Паказальнай у гэтым сэнсе можа быць таксама форма *спалюбіць* у значэнні ‘палюбіць, пакахаць’, зафіксаваная ў слоўніку гаворак Гродзеншчыны А. Цыхуна [5, с. 134]

Другая версія ўзнікнення пратэзы *s-* у гэтых словах, паводле Я. Станкевіча, гістарычная. Вучоны меркаваў, што тут пачатковае *спа-* – утварэнне са старажытнай, яшчэ праславянскай прыстаўкі **iz-ra*, дзе першы галосны пазней адпаў. Я. Станкевіч лічыў складаныя прыстаўкі і прыназоўнікі з'явай цалкам натуральнай і досыць частай у беларускай мове. Згадаем, напрыклад, шэраг складаных прыназоўнікаў кшталту *з-за, з-над, па-над, па-за* і г. д. [3, с. 62].

Такім чынам, абапіраючыся на факты слоўніка В. Ластоўскага, а таксама на разважанні Я. Станкевіча ў гэтым рэчышчы, варта зрабіць выснову: імкненне замяняць форму *падабацца* формай з прыстаўкай *s-* *спадабацца* ў жывым маўленні можна трактаваць як з'яву не выпадковую, а ў пэўным сэнсе сістэмную ці, прынамсі, спрычыненую гістарычнай падставай, што аднак, патрабуе дадатковых навуковых пошукаў.

Спіс літаратуры

1. Арашонкава, Г. У. Пра дзеясловы *падабацца, спадабацца...* / Г. У. Арашонкава // Беларуская лінгвістыка. Вып. 47; НАН Беларусі. Ін-т мовазнаўства імя Якуба Коласа. – Мінск : Беларус. навука, 1997. – С. 90 – 92.
2. Мельнічук, А. С. О сущности беглого *s-* / А. С. Мельнічук // Этимология; Академия наук СССР, Институт русского языка. – М. : Наука, 1986. – С. 137 – 146.
3. Станкевіч, Я. Збор твораў : у 2 т. / Я. Станкевіч. – Мінск : Энцыклапедыкс, 2002. – Т. 1.
4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск, 1980. – Т. 4.
5. Цыхун, А. П. Скарбы народнай мовы (з лексічнай спадчыны насельнікаў Гродзенскага раёну) / А. П. Цыхун. – Гродна, 1993.
6. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – Т. 10.
7. Bańkowski, A. Etymologiczny słownik języka polskiego / A. Bańkowski. – Warszawa : Wyd-wo Naukowe PWN, 2000. – Т. 2.
8. Boryś, W. Słownik etymologiczny języka polskiego / W. Boryś. – Kraków : Wyd-wo Literackie, 2005.

Надзея ШАКУН,
дацэнт кафедры рускай мовы
і культуры маўлення
Ваеннай акадэміі Рэспублікі Беларусь.

Алесь КАЎРУС

СЛОВЫ, ЛЮДЗІ, ЧАС

Працяг. Пачатак у № 7.

“ПАЧАПАЎ”

Зайшоў у бібліятэку, вярнуў кнігі. Перакінуўся колькімі словамі з ветлівай бібліятэкаркай Марынай.

– Ну, я пачапаў.

Сказаў і здзівіўся. Мусіць, гэтага слова сам ніколі не ўжываў. Якое трапнае азначэнне хады старога чалавека! Звярнуў на гэта ўвагу Марыны.

– І я чула гэтае слова ад бабулі.

Марына крыху нібы і зямлячка мне. Хоць нарадзілася ў Мінску, але бацькі яе з Мядзельшчыны.

КАЛУПІЦКІ

Трэба было хутка збірацца, каб не спазніцца на сустрэчу з патрэбным чалавекам у патрэбным месцы. Паглядзеў на гадзіннік: нешта ж усё не гатова – то тое, то тое... “Во які я сёння **калупіцкі**”, – раптам успомнілася слова, якое казалі ў нас, у Брусах, калі чалавек марудна штосьці рабіў тады і там, дзе і калі можна было абысціся без залішняга калупання, няспеху.

ЛІЧНІК, ПАДЛІКОВЕЦ

Паэт Алесь Разанаў, як сам прызнаваўся, стварыў слова *заўзятар*.

Філолагу Вячаславу Рагойшу ў сне прыдумалася (саснілася?) слова *падліковец*.

А мне пашанцавала быць у 60-я гг. сведкам таго, як на яве з вуснаў селяніна, чалавека з традыцыйнай вясковай адукацыяй, прагучаў (я пачуў упершыню) сінонім назоўніка *падліковец*.

Неяк увечары зайшоў стары калгаснік Стасюк да майго суседа і сваяка Натоля, які быў, паводле збеларушанай афіцыйнай тэрміналогіі, “учоччыкам”, каб праверыць, колькі ён выхадзіў працадзён.

– Паглядзі, **лічнік**, ці ўсю ты работу маю запісаў.

Малаверагодна, што гэтае слова ад польскага *licznik* – тэрміна тэхнічнага (лічыльнік вады) і матэматычнага.

Такім чынам, гэтыя прыклады – пра моватворчую, моваахоўчую ролю не толькі інтэлігенцыі, але і простых шараговых людзей, “асоб фізічнай працы” (Л. Лыч).

“У МАЗАЛЁХ ЯГО РУКА”

Недзе з пасляваення асеў на дне памяці гэты радок. Можа, верш пра долю селяніна быў у якіх чытанках і яго вучылі ў школе?

Калі гэты радок узбяжыць на памяць, дык я, бывае, прамоўлю яго паводле пісанага правіла: “У мазалях яго рука”. І заўважаю, як штосьці траціцца ад першагучнасці, бо ў радку ад пачатку яго засваення адлюстравалася асаблівасць і маёй роднай гаворкі. У нас, у Брусох, так і казалі: *у мазалёх, у Маргох* (з выбухное), *у Ляскох*. Дык, можа, праз гэта і запомніўся вершаваны радок?

НА ВУЗЛЕ, НА РАСЕІ, НА БЕЛАРУСІ... НА УЗДЗЕ

Ленінградская цётка Ганна не была ў Брусах з таго часу, калі там яшчэ гаварылася – *у Брусох*. У 1916 годзе яна маладой дзяўчынай мусіла пакінуць бацькаўшчыну. Адведаць родныя мясціны, дзе прайшло яе дзяцінства і юнацтва, Ганна Канстанцінаўна змагла прыехаць з мужам толькі ў 1960 годзе.

Спярша яны трапілі не ў Брусы (можа, падвялі ранейшыя геаграфічныя звесткі), а на Вузлу – на даўнейшы лік, за шэсць вёрст ад Брусоў. Але гэта таксама не блага. Там жылі яе пляменнікі, мае стрыечныя браты Коля і Валодзя з сем’ямі. Крыху пабыўшы на Вузле, нашы госці прыехалі ў Брусы: старшыня калгаса выправіў сваю машыну.

...Недзе на пачатку 60-х у Брусы прыязджала з Омска таксама выгнаная вайной у свет ужо старая Лісавэта, наша сваячка. За бяседным сталом у суседкі Васіліны сабраліся тыя, хто яе памятаў, ведаў.

Раптам стары Янук, чалавек цёрты, удзельнік Першай сусветнай вайны, у адпаведнасці з урачыстасцю моманту ветліва, але адкрыта спытаўся: “Елізавета Паўлаўна, колька ў вас на Расеі была мужэй?”

На Вузле, на Расеі, на Беларусі і... на Уздзе. Апошняе спалучэнне зафіксаваў дыялектны слоўнік: *Паехала я на Узду ды купіла буду, каня* (в. Каменка Уздзенскага раёна).

Ці ж такія прыназоўнікава-іменныя спалучэнні штучныя, прыдуманя і з імі трэба змагацца як з моўнымі хібама? Што робяць некаторыя нашы лінгвісты.

“ПА ЦУКЕРКІ”

Нехта пусціў чутку, што да Новага года (1945 ці 1946) далі з раёна цукеркі на вучняў. “Трэба ісці па цукеркі!” – сфармулявалася ў вучнёўскім асяроддзі задача.

Сабралася група хлапчукоў, і, коўзаючыся па незаснежаным лёдзе на Мурожніцы, яны накіраваліся да хаты настаўніка Сцяпана Фёдаравіча, якая стаяла вышэй на Забалотніцы (полі), водаль ад вуліцы і гасцінца, пры якім была наша хата-школа (у кухні жыў гаспадар, а мы вучыліся ў вялікім пакоі).

Некалькі адважнейшых зайшлі ў хату.

Ці не было настаўніка дома, ці ён сказаў, што ніякіх цукерак з раёна не давалі, але мы варочаліся дамоў ні з чым.

Калі згадваецца гэты эпізод, міжволі прыходзіць думка пра вытокі пратэстных настрояў...

“ЗАСВАЕННЕ” АБРЭВІЯТУРЫ

Пасля вайны з хутара Гай ехаў Цярэнь з Церапіхай (звалася Жэня) у вёску Брусы на галаванне.

Цярэнь быў чалавек прасты, мала- ці зусім непісьменны, “няхітры” (як у нас казалі) і, здавалася, спакойны. А цяпер, у дарозе (вярсты дзве да вёскі), нешта яны завяліся. І гэты ціхі чалавек успаў на жонку: “А ты ведаеш, што такое Бэсэсэр, што такое Эсэсэр?” Ды ўсё пугаём ці лейцамі па яе спіне.

Камізму гэтаму здарэнню надавала тая акалічнасць, што Цярэнь быў “кіртавы” – не выгаворваў гуку [р].

Дарога была малаезджалая – спярша ўзлескам, пасля – чыстым полем. Як тут собіла некаму ўбачыць і пачуць гэтую сцэну?! Але ж, казаў герой Коласавай трылогіі, “і ў ялоўцавым хмызняку могуць быць вушы”. Ці як у Ф. Янкоўскага: *У лесе крадзеж – поле ўбачыць, на полі крадзеж – лес убачыць.*

А можа, гэтага не было? Проста выдумка нейкага дасціпніка. І яна досыць трапная. Нездарма асела ў памяці.

“СТО РУБЛЁЎ... І ВІНТОЎКУ!”

Зіма 1943 – 1944 гг. На хутары Рудня (Малінаўка) у дзядзькі Мікалая жывём пасля блаканды – наша хата і ўсе астатнія будынкі ў Брусках згарэлі.

Па-суседску ў мамінага дзядзькі Рамана былі сын Міша, амаль мой аднагодак, і дачкі. Самая маладзейшая, але ўжо дзяўчынка-падлетак Аніся моцна спадабалася мне.

...Міша прыйшоў гуляць да нас. А мне прыемна, добра з ім, бо яго сястра – Аніся.

– Міша, прадай Анісю. Дам сто рублёў... і вінтоўку. З гутарак старэйшых мы, дзеці, ведалі, што сто рублёў – вялікія грошы. Але ж Аніся даражэйшая. Таму праз момантную паўзу я павялічыў плату – да грошай дадаў рэч не менш тады каштоўную. У вайну мы часта бачылі зброю ў партызанаў (дзядзька Мікалай і мае бацькі бы-

лі сувязныя). Адзін раз мне з братам Валодзем далі стрэлць. Мы і гулялі з драўлянымі вінтоўкамі, якія зрабіў (нават памаляваў) дзядзька Мікалай.

Пра той патаемны гандаль ведалі, мусіць, толькі я і Міша.

І гэта таксама была гульня?

ДРОТ, КАЛЮЧЫ ДРОТ, ПРОВАЛКА

Раптам чамусьці ўспомніліся гэтыя даўнія для мяне, цяпер гараджаніна, словы. І паўсталі малюнкi, эпізоды з пражытага.

...Першыя пасляваенныя гады. Ад іх яшчэ недалёка ваенныя і перадваенныя.

Час ішоў, сыходзіў у нябыт. Заставалася толькі месца, прастора, дзе былі нашы Брусы. Але і месца не было нязменнае. Памяць захавала сляды руху часу.

З паўночнага боку вёскі праз поле кірункам усход – захад ішла Зялезная дарога. Яна была ўжо не чыгунка (якую правялі ў Першую сусветную вайну ад станцыі Княгінін да пазіцый рускіх войскаў пад Занараччам), а звычайная пясчаная дарога.

Праўда, далей, там, дзе яна перасякала балота (злева – Лычна, справа – Баб’я вада), яе, насыпаную, называлі Лаўнай дарогай. А ўперадзе лес і лес – хваёвы, у ніжэйшых месцах лісцевы.

Недалёка ад Пярэчнага гасцінца, каля Зялёнага, куды мы, пастыр і пастухі, прыганялі кароў у пошуку травы, дзе яшчэ знаходзілі патроны, па правы, вышэйшы бок гэтай ужо зноў проста дарогі дажывалі век вайсковыя пахаванні.

Тоўстыя драўляныя крыжы адны ляжалі, іншыя прыхіліліся да хвояў. Бляшаныя вянкi паржавелі, пакарабаціліся.

Дома ў нас застаўся бадай толькі адзін “жалезны напамінак” пра колішнюю чыгунку: кароткі кавалак рэйкі з дзіркай збоку, нібы на тое, каб ім зручней карыстацца. Гэта было наша кавадла. Не лёгкае і не цяжкае. Яго падымаў і я, тады дзевяці-, дзесяцігадовы.

Яшчэ нейкім цудам дайшоў да нас праз дзве вайны салдацкі столік з нешырокіх жалезных шынак і тоўстых драцін. На ім і елі ўсёй сям’ёй, і адраблялі ўрокі мы, дзеці.

Сапраўды непадуладны часу выдаўся “цумантовы ганак” (з выбухное) – бетонная ў форме паўкруга пліта. Яго паверхня такая моцная, што не паддавалася ні зубілу, ні лому. І гэта пасля таго, як ганак перажыў два пажары: на пачатку 30-х і блакадай 1943 года. Сакрэт трываласці прасты. Пліта (з адтулінай-байніцай) была ад нямецкага дота.

Падчас блаканды ў вёсцы пагарэлі разам з будынкамі платы. Дзе-нідзе пры вуліцы, а найболей на ўзмежках і ў канцы гародаў ад выгану і

сенажаці па завядзёнцы гаспадары нацягвалі дрот.

Дрот яшчэ з першай вайны. Гэта пераважна была провалка – тонкі, на дзве жылы дрот з калючкамі, ужо добра паржавелы. І яшчэ быў, як тады казалі, калючы дрот – чатырохгранны, кручаны, з вельмі вострымі калючкамі, цынкавы, устойлівы да карозіі.

З дроту вяскоўцы рабілі і цвікі. Тоўстыя – прыбіваць жэрдкі – з нямецкага, танчэйшыя – прыбіваць дранку і штыкетнік – з провалкі.

У 1946-м, самым галодным пасля вайны, годзе паставілі новы будынак школы, крыху меншы за даваенны, пабудаваны ў памяць Пілсудскага. Мы, дзеці, моцна хацелі, каб школа хутчэй адчынілася. Дагэтуль усе (I – IV) класы вучыліся ў хаце, адзінай, якая ўцалела ў вёсцы ад агню.

Не было цвікоў крышчэ школы – прыбіваць дранку. Дапамаглі будаўнікам вучні (праз бацькоў).

Памятаю, мне трэба было зрабіць 400 цвікоў. Выконваў заданне ахвотна. Я ўжо меў сякую-такую практыку: любіў што-небудзь пляскаць на кавадле, якое часта ставіў і на ганак.

Тэхналогія вырабу цвікоў нескладаная. Кавалак провалкі клаў на кавадла, зубілам рассякаў так, каб калючка была пасярод. Тады раздымаў адсечанае на палавінкі. Папрастаўшы і завастрыўшы цвік, клаў яго да кучкі, каб потым перавязаць 100 (ці 50?) штук мякчэйшым дротам. (Тады праз чатыры гэты вопыт спатрэбіўся, калі я нарабіў цвікоў – пяць тысяч – на нашу страху.)

...Заказ-заданне вучні (і іх бацькі) выканалі. Цесляры накрылі школу, уставілі дзверы і вокны, паклалі падлогу і столь. На пачатку 1946/47 навучальнага года школа (потым яна вырасла ў сямігодку) адчынілася. У ёй пайшоў я ў трэці клас.

ШКОЛКА

У майго дзеда Касьцюка, садоўніка-аматара, пры гумнішчы была “школка” – невялічкі нізка абгароджаны пляцок з прышчэпамі яблынь, груш і, можа, іншых садовых дрэў. Памятаю, з аднаго дрэва на дварышчы каля клеці падалі на траву спелыя і надта смачныя, салодкія, як мёд, ігрушы.

Дрэва разраслося, і голле павісла над суседскім вузенькім шнурам. Дзед сказаў суседу Ляксею, каб яны абіралі з свайго боку плады.

Сад вымерз халоднай зімою 1940 года. Засталіся толькі дзве тады яшчэ маладыя “дзедавы яблыны”. Адна з іх пражыла да нашага часу (гадоў чатыры-пяць таму ссохла). А яшчэ “Касьцюкова ігруша” збераглася ў маладзейшага садоўніка і пчаляра Кірылы Казака.

Дзед развітаўся з гэтым светам даўно, у 1938 годзе. Тады я быў зусім малы. Але потым

яшчэ доўга чуў ад людзей: “Каб гэтак лёгка памерці, як твой дзед. Схадзіў у лазню, памыўся і лёг на печ. Ніхто ў хаце не пачуў, як ён памёр”. Гэта расказвала і маці.

А слова *школка*, калі гаварылі пра месца, дзе быў дзедаў гадавальнік, жыло ў нашай сям’і і пасля вайны.

Гэтая старонка жыццяпісу маіх родных адгортвалася не адзін раз. Апошні – зусім нядаўна, калі я шукаў назвы часопіснай рубрыцы, прысвечанай новым, пераважна індывідуальна-аўтарскім словам.

Перабраў мноства варыянтаў – і ні на адным не спыніўся.

А чаму б не назваць куточак у часопісе “школка”? Як дзед гадаваў прышчэпы, каб з іх выраслі дрэвы і давалі плады, так і мы – аўтары, навукоўцы, чытачы – будзем даглядаць, ахоўваць і дарыць людзям словы сваёй гадоўлі.

ВЕСЯЛУХА

Нашы суседзі, як і астатнія гаспадары, не былі многазямельныя. У Сымона – паўвалочча, у Васіля – шастуха, у майго дзеда Касьцюка – траціна, а ў Ляксея – васьмуха, вузенькі шнурок (назвы надзелаў тагачасныя).

Пайшоў раз Ляксея на Баравінку – блізка ад вёскі ўзгорысты лясок, большай часткаю хваёвы, ніжэй да балоцістай Мурожніцы мяшаны. Трэба было ўламаць галля падмесці ў печы: Хвадорка нарыхтавалася пячы хлеб.

Цеста падышло, пара саджаць, а Ляксея ўсё няма.

Праз ладнаваты час варочаецца – з зялёным памялом. І з песняком:

Ой, пайдуду на Вяселуху

Памяла, памяла...

Куды ж мяне галовачка

Завяла, завяла...

Змест гэтых радкоў, якія адразу ўвайшлі ў вясковы фальклор, брусяне разумелі.

“За Польшчу” на Баравінцы сяляне, хаваючыся ад паліцыянтаў, гналі гарэлку. Калі хто выпадкова находзіў на “праварок”, яму давалі гарэлкі, і гэта звалася “трапіў на барана”. Пачаставанаму, падпітаму чалавеку, натуральна, рабілася вяселей. Таму з’явілася і другая назва Баравінкі – Вяселуха.

Але, як чуваць з праспяванага куплета, у ім ёсць і асуджэнне гэтага зла – гарэлкі.

НЕ БЕЗ КАМПАНІІ

Цяпер, нашым часам, алкаголезалежныя людзі апраўдваюць, хаваюць сваё ўляганне ў гарэлку і так: я ж не п’ю адзін, а толькі за кампанію. Вытокі такой “філасофіі”, вядома ж, у мінулым.

Пасля вайны мне давялося чуць, што вясковы аматар выпіць (на такіх казалі Бэрка) мог гэта зрабіць і адзін. Але ў яго быў “распрацаваны сцэнар”. Падносячы шклянку да рота, зычліва прамаўляў сам сабе:

– Будзь здароў, Грыгор!

– На здароўе, Піцар! (У прозвішчы заменена адна літара. – А. К.) І куляў чарку.

А крыху пазней, ужо ў 60-я, Пётра Вінцэсеў мог і папрасіць:

– Дай ляпу гарэлкі!

Гэтак ён казаў да таго, у каго, лічыў, ёсць самагонка.

ШУТАЎ, РАЗУВАЕЎ

1946 год. Першыя ў Заходняй Беларусі выбары ў Вярхоўны Савет. Кандыдаты ў дэпутаты – Героі Савецкага Саюза Шутаў і Разуваеў.

Нехта з вяскоўцаў сказаў: “За першага галасавець буду – вясёлы, жартаўлівы чалавек, за другога – не”. Нават і мне, тады дзесяцігадоваму, было зразумела, чаму: хадзіў у збіваніках з аўтамабільнай пакрышкі, ботаў не было. Ці не такі абутак падразумяваецца ў прыказцы: *Кожны беларус мае свой аўтабус*.

“ЕДЗЬ У МІНСК”

На канікулах, у жніўні, сялуочы ў Сымонавых, суседзяў праз хату, раптам чую з рэпрадуктара: “...памёр... Якуб Колас”. Цяжкім каменем прыціснула гэтая вестка. Крыху ачوماўся, паляцеў дамоў. Сказаў маме. А яна – адразу: “Едзь на пахаванне!”

Ехаць... А як? Кіламетраў 140 да Мінску. Без наўпроставага транспарту – цягніка ці аўтобуса. Вядома ж, і грошай няма. Дый ці спраўлюся да пахавання? Паехаць не давялося.

Не сціраецца з памяці тое сумнае паведамленне і рэакцыя мамы (тут я не маю права сказаць – малапісьменнай!).

Ужо ў добрым веку, калі яна прыезджала да нас у Мінск, ёй захацелася схадзіць у музей Якуба Коласа. І была вельмі ўражаная наведаннем.

“РОДНЫЯ МЯСЦІНЫ!”

Хлопец пасля ўжо доўгіх гадоў небыцця дома, у сваёй вёсцы, прыехаў з далёкіх краёў – Уралу ці Сібіру – на адпачынак.

Улетку цёплым днём яго “паклікала рэчка”. Ці як у нас казалі б, хлопец прыйшоў да ракі Вузлянкі.

...Дыван сакавітай, яшчэ не кошанай травы ў кветках і пахах. За ракой на поўдзень спакойны хваёвы лес, на ўсходзе зелянее далекаваты бярэзнік – Ралаўкі. Ракі ў траве амаль не відаць. Адно жаўцее пяском Высокі бераг.

Скупнуўся Мечук раз, другі, абсох на сонцы. Паляжаў. І стаў пахаджаць.

Раптам з нейкай шчырасцю, з dna душы, з усёй істоты выгукнуў: “Родныя мясціны!” І паўтарыў яшчэ, нібы ўслухваючыся ў гэтыя словы, асэнсоўваючы іх.

А мне тады падумалася: так прыгожа, эмацыянальна выказаць думкі, пачуцці хлопцу напэўна дапамагло знаёмства з творамі беларускіх пісьменнікаў у сямігодцы (далей ён вучыцца не пайшоў).

Цяпер, калі імкліва пашыраецца калька “малая радзіма”, выціскаючы з ужытку іншыя блізказначныя словы, выраз *родныя мясціны* не страчвае актуальнасці.

“ПАКАЗАЦЬ СЯБЕ З ЛЕПШАГА БОКУ”

Ацэнкі слоў, словаформаў, сінтаксічных канструкцый не застаюцца нязменныя. Некаторыя меркаванні, сцверджанні аўтараў – нашых папярэднікаў могуць кваліфікавацца як справядлівыя для пэўнага часу.

Спашлюся на Ф. Янкоўскага, майго аўтарытэта на ўсё жыццё.

У кнізе “Пытанні культуры мовы” (1961) ён прыводзіць прыклад канцылярыту: “І на фабрыцы дзяўчына паказала сябе з лепшага боку”. Аўтар, нестары яшчэ чалавек (43 гады), пачуў тут двухсэнсавасць. Заўважым: гэта было паўстагоддзя таму.

Але пазней, пад уплывам моўнай практыкі, назіраючы шматлікія ўжыванні гэтага выразу, Ф. Янкоўскі адмовіўся ад ранейшай ацэнкі: у наступных выданнях кнігі гэты прыклад “няўдалага” ўжывання сінтаксічнай канструкцыі не даецца.

Развіццё мовы пайшло такім чынам, што разгляданы выраз замацаваўся як стылістычна нейтральны.

Дарэчы, сёння паказаць сябе з лепшага боку (і ў прамым сэнсе слова) ужо ніякая не ганьба. Паказваюць сябе дзяўчаты, жанчыны не толькі з боку, але і з галавы, з ног... Для некаторых гэта ўжо прафесія...

“ЛАСТАЎКА!”

Група студэнтаў IV курса філалагічнага факультэта БДПУ імя Максіма Танка праходзіць педагагічную практыку ў адной з мінскіх школ.

Вядзе ўрок беларускай мовы Таццяна К., умела выкарыстоўваючы веды з філалогіі і методыкі. З густам апранутая (сама сабе і шыла адзенне), узнёслая, у меру імклівая. Разважлівая.

На абмеркаванні ўсе хвалілі ўрок – і студэнты, і настаўніца. Не стрымаў эмоцый і я, кіраўнік практыкі, нават сказаў першае, што трапіла на думку і язык: “Ластаўка!” Гэта, відаць, спадабалася і студэнтцы-настаўніцы.

Зрабіў і маленькую заўвагу. У нейкі момант па ходзе ўрока бездакорна апранутая, унутрана і вонкава згарманізаваная маладая настаўніца раптам бярэ ў рукі падручнік вучня з першага стала і, нешта тлумачачы, падымае яго перад сабою... А вокладкі кнігі брудныя, сплямленыя, скрэсленыя! Хоць падыдзі і выхапі кнігу з рук!

Пасля не раз згадваў гэты выпадак, думаў, ці трэба было рабіць заўвагу. Можна, студэнтка пакрыўдзілася.

Адказ знайшоўся праз год, два. Неспадзявана прыходзіць паштоўка ад Таццяны К. Звычайнае віншаванне з нейкім дзяржаўным святам. Але між слоў адчувалася, што за імі – згадка пра вучобу ў ВНУ, пра ластаўку і заплямлены вучнёўскі падручнік.

Шкада, маладая настаўніца не пазначыла свайго адраса – месца працы. І я не мог адпісаць ёй, падзякаваць.

ДЫЯЛОГ З ПРАЦЯГАМ

Пад'язджаючы да чыгуначнай станцыі Івацэвічы, рыхтуемца выходзіць з вагона электрычкі. Адбываецца мінідыялог.

– Я спярша сыду і перайму тваю сумку.

– Ну, **пэўна**, – пагадзілася Ліна Іванаўна (17.10.2014).

Я аж зарадаваўся. Значыць, і ёй, нараджэнцы Ружаншчыны, гэтае слова – роднае.

Калі ўжо ехалі рэшту дарогі аўтобусам, я напамніў толькі што адбыты дыялог. А яна катэгарычна:

– Я не казала **пэўна**!

Мне ж падумалася: чаму яна, выраслая і ўзгадаваная ў стыхіі добрай беларускай (народнай) мовы, так зрэагавала?

Во як нас, вучачы, адрывалі ад роднай глебы інстытуты і ўніверсітэты!

Па нейкім часе быў працяг “моўнага” дыялогу.

Глядзім праз акно на зялёную лугавінку, на дрэвы ў маладой лістоце ўздоўж вуліцы. Нельга не выказаць замілаванасці, захаплення красой і моцай абуджанай пасля яшчэ нядаўняй зімы прыроды.

– Гэтыя ліпкі, каб хто і хацеў, дык ужо не зломіць: ствалы патаўсцелі.

– Ну, **пэўна** ж, – падтакнула Ліна Іванаўна (Мінск, 22.05.2015).

Калі я запісваў гэтыя назіранні, разважанні што да слова **пэўна**, успомнілася і яшчэ адно раней пачутае.

На Беларускім радыё ідзе праграма “Гаспода”, прысвечаная 70-годдзю Музея Янкі Купалы (9.11.2014).

Вядоўца Г. Шаблінская ставіць пытанні, супрацоўніца музея дае адказы. Гаварыла яна доб-

раю беларускаю моваю, але раз-пораз устаўляла пабочнае слова *канешне*. І гэта ўспрынялося як моўная загана, як лексічная аднастайнасць, беднасць тэксту. Бо наш слых падрыхтаваны да таго, каб чуць з вуснаў апавядаўцы (асабліва інтэлігентнага) сінанімічныя словы *вядома*, *зразумела*, ну і *пэўна*. Апошняя зафіксавана ў літаратурных творах, у “Словакладзе” (2013).

І я не даслухаў перадачы.

ЛОБАН

Сёлета своеасаблівыя юбілеі знакамітых пісьменнікаў – нараджэнцаў Случчыны: Кузьме Чорнаму – 115 гадоў, Яну Скрыгану – 110, Міколу Лобану – 105. Успомнілася гэта, відаць, найперш таму, што мне давалося мець пэўнае дачыненне да слынных майстроў слова.

У 2014 – 2015 гг. я напісаў і апублікаваў некалькі артыкулаў пра мову твораў Кузьмы Чорнага. З Янам Скрыганом было кантактаванне ад канца 60-х, калі ён працаваў у БелСЭ.

У той далёкі час, у 1968 годзе, я быў прыняты на пасаду старшага навуковага супрацоўніка Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН Беларусі. Працаваў і ў аддзеле лексікалогіі і лексікаграфіі, якім загадваў М. Лобан. Памятаю, іншы раз мой старэйшы калега А. Баханькоў у неафіцыйных абставінах жартоўна вымаўляў прозвішча загадкава сектара з націскам на другім галосным: *Лабán*.

Можна, і гэтая згадка падштурхнула пазнаёміцца з паходжаннем прозвішча пісьменніка і мовазнаўцы.

Пачаў гартаць публікацыі П. Сцяцко ў газеце “Наша слова”. І знайшоў, здавалася, што трэба – артыкул:

Лобан (Мікола Л.) – семантычны дэрыват ад апелятыва *лабán* ‘прамысловая рыба сямейства кефалей’; перанос націску з суфікса *-ан-* на каранёвую марфему (*лабán* – *лобан*) абумоўлены неабходнасцю адмежаваць прозвішча ад апелятыва <...> Можна бачыць тут і ўплыў графічнай формы расійскай мовы: “*Лобán* 1. прост. *лабáч*, *-ча* м.; 2. зоол. *лабán*, *-на*, м. (Русско-белорусский словарь, 1993, т. 1, с. 730)” (Наша слова. 16.10.2013).

Ці ёсць патрэба крыніцы гэтага прозвішча шукаць дзесьці далёка, ля мора? Яго вытокі, карані няцяжка заўважаюцца на беларускім абшары. Нават на маёй вузкай жыццёвай пляцоўцы – падчас працы ў АН БССР, у БДПУ імя Максіма Танка – сустрэліся іншыя прозвішчы з коранем *лоб* (*лаб*): *Лабовіч*, *Лобач*, *Лобань*... і з класічнага твора *Лабановіч*.

Доктар філалагічных навук, прафесар В. Шурлічыць: “У аснове прозвішча [Лабановіч] апелятывы *лабасты*, *лобан*, якія ўжываюцца для апісання чалавека не толькі з вялікім ілбом, а і разумнага, кемлівага (аналогія на падставе ант-

рапаметрычных характарыстык і параметраў). У трылогіі Я. Колас выкарыстоўвае разнавіднасці гэтага прозвішча: *Лабуня, Лабанок...*» (Анамастычная лексіка ў беларускай мастацкай літаратуры. 2002, с. 98).

Васіль Шур таксама прыводзіць цытату з успамінаў Міколы Лобана: «Кажуць, калі дзед (пісьменніка. – **В. Ш.**) першы раз пайшоў у школу, настаўнік запытаў яго: “Як прозвішча?” – “Лабановіч”, – адказаў хлапчук. – “Як – Лабановіч? Мужык ды шляхецкае прозвішча носіш? Лобан тваё прозвішча”, – запярэчыў настаўнік і запісаў “Лобан Васілій”».

Звестак, пададзеных у нататцы, напэўна, дастаткова, каб заўважыць: сцверджанне, што прозвішча *Лобан* паходзіць ад назвы рыбы, пераканальнае.

ВЫСТАГНАЎСЯ

Не ведаю, можа, гэтая тэма дзесьці закранута ў літаратуры, але для мяне яна адкрылася праз

творчасць Якуба Коласа на пачатку 60-х, калі я рабіў спробу вывучаць, аналізаваць мову ягоных апавяданняў, у тым ліку “Выстагнаўся”. Гэтае апавяданне чамусьці не стала аб’ектам даследчай увагі аспіранта. Але цягам наступных дзесяцігоддзяў яно час ад часу ўзбывала на памяць дзякуючы праўдзіваму жыццёваму зместу, псіхалагізму.

У Коласавага персанажа Івана Кісяля быў боль ад цяжкага жыцця, а яшчэ праз тое, што яму ніяк не ўдавалася **выстагнацца**. І ўсё ж аднойчы, калі ён за тыдзень да свайго вяселля захварэў, нарэшце склалася так, каб можна было **выстагнацца**. “Выстагнаўся дый паправіўся, – сказаў весела Іван”.

І мне ў сваіх публікацыях, вобразна кажучы, даводзілася выказваць боль – за становішча роднай мовы ў грамадстве, за тых ці іншых хібы пры яе ўжыванні. Коласаўскі дзеяслоў (*выстагнаўся*) дакладна акрэслівае мой душэўны стан пры канцы жыццёвае дарогі.

Працяг будзе.

Нашы прозвішчы

Павел СЦЯЦКО

АНТРАПОНІМЫ БЕЛАРУСІ

ПАВОДЛЕ БЕЛАРУСКАМОЎНАГА ДРУКУ

Працяг. Пачатак у № 7.

Кадол (Фёдар) – семантычны вытвор ад апелятыва *кадол* ‘вяроўка ці жэрдка пры студні’, ‘канат’, ‘тонкая вярхоўка ў рыбнай снасці’.

Каліноўскі (Алесь) – вытвор з фармантам *-скі* ад тапоніма *Калінаўка* і значэннем ‘народзінец, жыхар названага паселішча’: *Калінаў-скі* – *Каліноўскі*.

Калтай (Адам) – семантычны вытвор ад апелятыва *калтай* ‘цапільно’ (Шатал.).

Карацінская (Дар’я) – вытвор з фармантам *-ская* ад тапоніма *Караціны* і значэннем ‘народзінка, жыхарка названага паселішча’: *Карацінская*.

Карбулевіч (Фёдар) – вытвор з фармантам бацькаймення *-евіч* ад антрапоніма *Карбула* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Карбулевіч*. ФП: *карбула* (‘нарыў’) – *Карбула* (мянушка, потым прозвішча) – *Карбулевіч*.

Карзюк (Іван) – семантычны вытвор ад апелятыва *карзюк* ‘кныр’ (МСМ).

Карніч (Фёдар) – семантычны вытвор ад апелятыва *карнач* ‘малы ростам чалавек’ (ад *карнаць* ‘укарочваць, абцінаць’ – *карн-ач*).

Карновіч (Марыя) – дэрыват з акцэнтаваным фармантам *-овіч* ад антрапоніма *Карп* і значэннем ‘нашчадак (дача) названай асобы’: *Карп-овіч*. ФП: *Карп* (імя ўласнае, з мовы грэкаў *karpos* ‘плод’) – *Карп* (прозвішча) – *Карпавіч* (бацькайменне) – *Карновіч*.

Качук (Пятро) – семантычны вытвор ад апелятыва *качук* ‘качаня’ (*кач-ук*).

Качур (Іван) – семантычны вытвор ад апелятыва *качур* ‘самец качкі; качар’ – *кач-ур*.

Кашуцкі (Эдвард) – вытвор з фармантам *-скі* (*-цкі*) ад антрапоніма *Кашута* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’ або як шляхетнае ўтварэнне: *Кашут-скі* – *Кашуцкі*. ФП: *кашута* (‘перхаць’; Сцяцко-05) – *Кашута* (мянушка, потым прозвішча) – *Кашуцкі*.

Квасоўка (Ганна) – семантычны вытвор ад апелятыва *квасоўка* ‘квас грушавы’ (*квас-оўка*).

Кебіч (Станіслаў) – вытвор з суфісам бацькаймення *-іч* ад антрапоніма *Кеба* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Кеб-іч*. ФП: *кеба* (укр. ‘зольнасць, уменне’) – *Кеба* (мянушка, потым прозвішча) – *Кебіч*.

Kit / Kita (Барыс) – семантычны вытвор ад апелятыва *kita* ‘сноп бобу, гароху, саломы’ (МСММГ).

Кныш (Марыя) – семантычны дэрыват ад апелятыва *кныш*, які мае два значэнні: 1) ‘перапечка з маслам, здобная булка’; 2) ‘маларослы чалавек’. У “Этымалагічным слоўніку рускай мовы” М. Фасмера паведамляецца: “слова *кныш* знаеае ў рускай мове” (Даль), а таксама ўкраінскай *кныш* і польскай *knysz* (з 1614 г.). ФП: *кныш* (апелятыў з прадметным і асабовым значэннем) – *Кныш* (празванне) – *Кныш*.

Красней (Віктар) – семантычны вытвор ад апелятыва *красней* ‘прыгажун’ (ад *краса* – *красны* – *красн-ей*; параўн.: *красько* ‘чырванашчокі здаравяк’; Сцяцко-05).

Кудырчык (Кастусь) – семантычны вытвор ад апелятыва *кудыр-чык* ‘дзежачка’ (МСМ).

Курчанка (Крысціна) – дэрыват з фармантам *-анка* ад антрапоніма *Курч* і значэннем ‘нашчадак (дачка) названай асобы’: *Курч-анка*. ФП: *курч* (апелятыў з значэннем ‘сударгавае сцягванне мышцаў цела’) або *кўрча* (‘кураня’ ад *кура* ‘куруца’ ці *кур* ‘певень, самец курыцы’) – *Курч* (празванне) – *Курч* (прозвішча) – *Курчанка* (празванне) – *Курчанка*.

Кухта (Адам) – семантычны вытвор ад апелятыва *кухта* ‘кухар’. Слоўнікі падаюць вытвор ад гэтага слова *кухік* ‘кухарчык’ = рус. *поварёнок* (БРС-88).

Лавейка (Стэфан) – семантычны вытвор ад апелятыва *лавейка*, які матывуецца двума словамі: *лава* – *лав-ейка* (памянш.-ласк.) і *лавіць* – *лав-ейка* ‘той, хто ловіць’ (параўн.: *варажыць* – *вараж-эйка*, *сячы* – *сячэйка*, *туляцца* – *тулейка*; Сцяцко-77).

Лазавік (Пётр) – семантычны вытвор ад апелятыва *лазавік* ‘той, хто знаходзіцца ў лазе, лазняку’ ці ‘тое, што зроблена з лазы’. Або: *Лазавік* ‘міфічная істота’ (як і *Дамавік*, *Лесавік* і пад.).

Ланэза (Ніна) – семантычны вытвор ад апелятыва *ланэза* ‘чалавек з шырокім тварам, асабліва з шырокім носам’, ‘непрыгожы’ (дэрыват ад *лапа*: *лап-еза*).

Латушка (Павел) – семантычны вытвор ад апелятыва *латушка* ‘невялікая гліняная місачка з загнутымі ўнутр краямі’, ‘місачка з дрэва’.

Лаша (Галіна) – семантычны вытвор ад апелятыва *лоша* ‘жараб’.

Лепешанкоў (Алег) – форма прыметніка з суфіксам *-оў* ад антрапоніма *Лепешанко* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Лепешанкоў*. ФП: *лэпеш* (‘праснак’) – *Лэпеш* (мянушка) – *Лэпеш* (прозвішча) – *Лепяшэнка* (> *Лепешанко*) ‘нашчадак Лепеша’ (з суф. *-энк-* / *-анк-*) – *Лепешанкоў* / *Лепяшэнкаў*.

Лесік (Адам) – семантычны вытвор ад апелятыва *лесік* ‘невялікі лес; лясок’. Ад гэтага антра-

поніма магла ўзнікнуць і форма *Лёсік* (параўн.: *Лёвін* і *Левін* – ад *Лёва* < *Лявон*, *Леў*).

Ліманаўскі (Канстанцін) – вытвор з фармантам *-оўскі* / *-скі* ад тапоніма *Лімоны* / *Лімонаўка* і значэннем ‘народзінец, жыхар названай мясціны, паселішча’: *Ліман-оўск* і *Ліманаў-скі*.

Лісецкі (Кастусь) – дэрыват з фармантам *-ецкі* ад тапоніма *Лісіны* (з поўнай назвы *Лісіныя норы*) і значэннем ‘народзінец, жыхар названай мясцовасці, паселішча’: *Ліс-ецкі*. ФП: *ліс* ‘самец лісы’ / *ліса* ‘драпежная жывёліна сямейства сабачых з вострай мордай і доўгім пушыстым хвостом, а таксама яе футра’ – *ліс* і *ліса* (перан.) ‘хітры, ліслівы чалавек’ – *Ліс* / *Ліса* (празванне ліслівага, хітрага чалавека) – *Лісіны* (тапонім) – *Лісецкі*. Або: дэрыват ад формы *Лісіцкі* (утварэнне ад *лісіца* ‘тое, што і ліса ў 1-м знач.’) – дэрывата з суфіксам *-скі* ад *Лісіца* (*Лісіц-скі* – *Лісіцкі*) і значэннем ‘народзінец, жыхар названага паселішча’. Ці шляхетнае ўтварэнне ад антрапоніма *Лісіца* – *Лісіцкі*, перааформленае на *Лісецкі* для адмежавання ад *Лісіца*.

Лован (Сідар) – семантычны вытвор ад апелятыва *лов-ан* ‘той, хто ўдзельнічае ў ловах’ (утварэнне: *ловы* – *лован*).

Лугоўскі (Сяргей) – утварэнне з фармантам *-оўскі* ад тапоніма *Лугі* і значэннем ‘народзінец, жыхар названай мясціны, паселішча’: *Луг-оўскі*.

Ляпеш (Іван) – семантычны вытвор ад апелятыва *ляпеш* ‘праснак’. Ад асновы гэтага слова і дэрываты *Ляпешаў* (> *Лепешаў*), *Ляпешкаў* і інш. Гл. *Лепешанкоў*.

Ляўкоў (Эрнест) – форма прыметніка з прыналежным суфіксам *-оў* ад антрапоніма *Ляўко* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Ляўк-оў*. ФП: *левы* (‘размешчаны з таго боку цела, дзе знаходзіцца сэрца’, а таксама ‘ўвогуле размешчаны з гэтага боку’, яшчэ ‘пра пабочны або незаконны заробак’) – *Ляўко* (‘ляўша’, ‘злодзей’) – *Ляўко* (мянушка) – *Ляўко* (прозвішча) – *Ляўкоў*.

Мадзейка (Адам) – семантычны вытвор ад апелятыва *мадзейка* ‘той, хто жыве ў цяжкіх умовах’ (*мадзець* – *мадзейка*).

Мадзейкін (Ігар) – вытвор з суфіксам прыналежнасці *-ін* ад антрапоніма *Мадзейка* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Мадзейк-ін*. (гл. *Мадзейка*). Некаторыя намінанты змяняюць форму гэтага прозвішча на *Мадэйкін* (паводле *моды*?!).

Малання (Еўдакія) – уласнае асабовае жаночае імя стала прозвішчам. Як і *Кузьма*, *Барыс* (> *Борыс*) і пад.

Малец (Яраслаў) – семантычны вытвор ад апелятыва *малец* ‘малады чалавек, хлопец’; утварэнне *мал(ы)-ец*, параўн. рус. *мальш* (*мал-ыш*).

Мальцаў (Аляксандр) – форма прыналежнага прыметніка з суфіксам *-аў* ад антрапоніма

Малец і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Маль-цаў*. Прыплюсоўванне суфікса *-оў* (*-аў, -еў*) – нярэдкасае ў афіцыйных зносінах з рускамоўнымі людзямі (войска, служба ў адпаведных установах Расіі і пад.). Ёсць нямала сведчаньняў, калі беларусаў рабілі рускімі: *Маиэраў* (< *Маиэра*), *Мазураў* (< *Мазур*), *Кісялёў* (< *Кісель*), *Краўцоў* (< *Кравец*) і пад.

Мамоніч (Эдвард) – вытвор з суфіксам бацькаймення *-іч* ад антрапоніма *Мамоня* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Мамон-іч*. ФП: *мама* (‘маці’) – *мамоня* (экспрэс. з суфіксам *-оня*) – *Мамоня* (мянушка) – *Мамоня* (прозвішча) – *Мамоніч*.

Мармыль (Сцяпан) – семантычны вытвор ад апелятыва *мармыль* ‘буркун, заўсёды незадаволены чалавек’ (Насовіч).

Марцэвіч (Люба) – вытвор з суфіксам бацькаймення *-эвіч* ад антрапоніма *Марац* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Марц-эвіч*. ФП: *мáрац* (‘месяц сакавік’, а таксама ‘час марцавання’, ‘той, хто марцуе’; параўн: *марцовы кавалер* ‘стары валацуга, які любіць заляцацца’) – *Марац* (мянушка) – *Марац* (прозвішча) – *Марцэвіч*.

Маслыка (Георг) – семантычны вытвор ад апелятыва *маслыка* ‘той, хто любіць масліцы – намазваць вялікай колькасцю масла’ (утварэнне *масл-ыка*, параўнаем *хадыка* (< *хада*, *хадзіць*), *грамыка* (< *грымець*)). Або як паралельнае найменне да антрапонімаў *Масла*, *Маслюк*.

Меляшчэня (Аляксандр) – вытвор з фармантам *-эня* ад антрапоніма *Мялешка* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Меляшч(к/ч)-эня*. ФП: *Емельян* (імя) – *Мелех* – *Мялешка* – *Меляшчэня*.

Мігун (Іван) – семантычны вытвор ад апелятыва *мігун* ‘тое, што мігае: святлафор, маяк і пад.’ Або ўтварэнне ад *мігі* (‘жэсты’) – *мігун* ‘чалавек (нямы), які разумее *мігі*, карыстаецца імі’.

Мірончык (Ягор) – вытвор з суфіксам *-чык* ад антрапоніма *Мірон* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Мірончык*. Або як ласк. да *Мірон*. Не выключаны і семантычны вытвор ад *мірончык* (*мірон*) ‘рыба сямейства карпавых’.

Міхно (Уладзімір) – гутарковая форма кананічнага імя *Міхал* набыла ролю прозвішча.

Мокуць (Іван) – семантычны вытвор ад апелятыва *мокуць* ‘забалочанае месца’ (МСММГ).

Мсціславец (Раман) вытвор з суфіксам *-ец* ад тапоніма *Мсціслаў*, *Мсціслаўе* і значэннем ‘народзінец, жыхар названага паселішча’: *Мсціслав-ец*.

Мякіш (Ніна) – семантычны вытвор ад апелятыва *мякіш* ‘мяккая частка печанага хлеба’; ‘мякаць’.

Налёпка (Ніна) – семантычны вытвор ад апелятыва *налепка* ‘нітка, парваная і прыпраная зноў’ (Шатал.).

Наскавец (Фёдар) – вытвор з суфіксам *-ец* ад тапоніма *Наскава* і значэннем ‘народзінец, жыхар названага паселішча’: *Наскав-ец*. ФП: *нос* (‘орган нюху’) – *наско* (‘насаты чалавек, насач’) – *Наско* (мянушка, потым прозвішча) – *Наскоў* (‘нашчадак асобы *Наско*’, з суф. *-оў*) – *Наско́вец* – *Наскавец*.

Наскоў (Ігар) – форма прыналежага прыметніка з суфіксам *-оў* ад антрапоніма *Наско* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Наск-оў*. Гл. *Наскавец*.

Падлінская (Зоя) – вытвор з фармантам *-ская* ад тапоніма *Падліцы* і значэннем ‘народзінец, жыхарка названай мясціны, паселішча’: *Падлінская*. ФП: *ліна* (дрэва) – *Ліны* (тапонім) – *Падліны* (тапонім), ад апошняга слова – антрапонім *Падлінец* (*Падліп-ец*), форма множнага ліку яго з фармантам *-ы* – *Падліныцы* – стала абазначаць ‘паселішча з прозвішчам асобаў *Падлінец*’, а ад яго паходзіць само прозвішча *Падлінскі, -ая*. Слова *Падліцы* – гэта назва мясціны (тапонім), якая ўтворана ад антрапоніма *Падлінец* – дэрыват ад тапоніма *Падліны* (*Падліп-ец*), што ад неаднаслоўнай назвы – тапоніма *Пад лінай*. Таму само прозвішча ад антрапанімічнага тапоніма *Падліныцы*.

Падрэз (Іван) – семантычны вытвор ад апелятыва *падрэз* ‘няпоўнасю кастрыраваны жарабец, кныр’ (МСМ).

Палубінскі (Васіль) – вытвор з фармантам *-інскі* ад тапоніма *Палуба* і значэннем ‘народзінец, жыхар названай мясціны, паселішча’: *Палуб-інскі*. ФП: *палуба* (‘гарызантальнае перакрыццё ў корпусе судна’) – *Палубы* (тапонім) – *Палубінскі*.

Пальчынскі (Аляксандр) – вытвор з фармантам *-ынскі* ад антрапоніма *Пальчык* і значэннем ‘нашчадак названай асобы’: *Пальч(ык)-ынскі*. Або дэрыват ад тапоніма *Пальчыкі* ці *Пальцы*, азначае ‘народзінец, жыхар названай мясціны, паселішча’: *Пальч-ынскі*.

Пастаялка (Ніна) – семантычны вытвор ад апелятыва *пастаялка* ‘адстоенае малако з вяршкі, знятымі з верхняй яго часткі’ або ‘кватарантка’.

Пац (Станіслаў) – скарочаная форма кананічнага даўнейшага імя *Іпатый*; бытвала ў XVI – XVIII стст. у формах *Іпат*, *Пацей*, *Пацейка*, *Пац*, *Пацка*, *Пацай*, *Пацэй*, *Пацэйка*, *Пацыян* і іншых (М. Бірыла), якая набыла ролю прозвішча.

Пацей (Іпацій) – гутаркова-народная форма кананічнага імені *Іпатый* (*Іпат*, *Пацей*, *Пацейка* і інш.) набыла ролю прозвішча.

Працяг будзе.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Актуальная тэма

БЕЛАРУСКАЯ МОВА Ў ВЫШЭЙШЫХ НАВУЧАЛЬНЫХ УСТАНОВАХ

Вучэбная дысцыпліна “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” заняла сталае месца ў сістэме падрыхтоўкі спецыялістаў з вышэйшай адукацыяй. Яна выступае неад’емным элементам сацыяльна-гуманітарнага блока дысцыплін і тым самым садзейнічае фарміраванню і развіццю сацыяльна-асобасных кампетэнцый, забяспечвае цэласнасць засваення гуманітарных ведаў у адпаведнасці з сацыяльным кантэкстам будучай прафесійнай дзейнасці*.

Выкладанне гэтай дысцыпліны ў вышэйшай навучальнай установе прадугледжвае забеспячэнне ўмоў поўнага і ўсебаковага авалодання беларускай мовай, фарміраванне ў навучэнцаў ведаў пра беларускую мову як нацыянальную з развітой сістэмай нормаў яе літаратурнай формы. У праграме – актуальныя навуковыя звесткі пра стан беларускай дзяржаўнай мовы ў Рэспубліцы Беларусь, гістарычныя этапы развіцця беларускай мовы, фарміраванне сістэмы адметных рысаў беларускай мовы. Курс беларускай мовы прадугледжвае засваенне і паглыбленне ведаў па раздзелах: лексікалогія, лексікаграфія, фанетыка, арфаэпія, графіка, арфаграфія, марфеміка, словаўтварэнне, марфалогія, сінтаксіс, пунктуацыя, стылістыка, культура мовы. Асабліва ўвага аддаецца ўзбагачэнню слоўнікавага запasu і развіццю арфаграфічных навыкаў, асвятленню пытанняў лексікалогіі, у прыватнасці шляхоў і спосабаў фарміравання прафесійна-тэрміналагічнай лексікі. У выніку навучэнцы вызначаюць ролю мовы ў працэсе сацыялагізацыі асобы, ведаюць месца беларускай мовы сярод іншых моў свету, авалодваюць сістэмай лексічных, граматычных і стылістычных сродкаў, развіваюць пачуццё нацыянальнай самасвядомасці на аснове павагі да беларускай мовы як асноўнай формы самаідэнтыфікацыі асобы.

Выкладанне вучэбнай дысцыпліны скіравана на фарміраванне ўмення прымяняць база-

выя навукова-тэарэтычныя веды для рашэння тэарэтычных і практычных задач, валодання сістэмным і параўнальным аналізам, набыццё навыкаў самастойнай даследчыцкай працы з перспектывай увядзення інавацый у прафесійную дзейнасць. У цэлым адукацыйная праграма па дысцыпліне “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” складзена так, каб выпускнік ВНУ валодаў прафесійнымі кампетэнцыямі па камунікатыўна-справавой, арганізацыйна-кіраўнічай, навукова-даследчай, інавацыйнай дзейнасці.

Арганізацыйна-метадычная дзейнасць вышэйшых навучальных устаноў па фарміраванні моўных кампетэнцый у ходзе падрыхтоўкі спецыялістаў забеспечвае метадычную, метадалагічную, інфармацыйную, камунікатыўную, аналітычную, рэфлексійную кампетэнтнасці навучэнцаў, фарміраванне інавацыйнай скіраванасці ў іх прафесійнай дзейнасці, удасканаленне сістэмы інфармацыйна-аналітычнага забеспячэння, укараненне новых тэхналогій. Для рэалізацыі праграмных задач вучэбнай дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” выкарыстоўваюцца як традыцыйныя, так і інавацыйныя метады, методыкі і тэхналогіі. У межах гуманітарных дысцыплін мэтазгодна аддаецца прыярытэт выкарыстанню прыёмаў камунікатыўнага характару для замацавання ролі актыўных носьбітаў мовы. Дыялогавыя формы ў якасці кампанента метадычнай арганізацыі практычных заняткаў найбольш выніковыя пры разглядзе аб’ёмных тэм – «Уводзіны ў вучэбную дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)”», “Беларуская мова і яе месца ў сістэме агульначалавечых і нацыянальных каштоўнасцей”, “Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму”, “Функцыянальныя стылі маўлення”, “Культура прафесійнага маўлення”.

Выбар актуальных пытанняў тэмы, размеркаванне іх паміж малымі групамі з наступным абмеркаваннем вызначаецца ў межах канкрэтнай аўдыторыі. На пачатковым этапе праводзіцца анкетаванне ці прапануецца тэматычнае творчае заданне для роздуму. Да прыкладу, на

* Аўтар выкладае дысцыпліну “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” ад самага пачатку яе ўвядзення ў праграмы вышэйшых навучальных устаноў Рэспублікі Беларусь.

першых уводных занятках прапануецца напісаць кароткае разважанне паводле выказвання Аляксандра Ельскага пра каштоўнасць роднай мовы: *Родная мова ў дакладным яе значэнні ёсць самая любімая спадчына нацыі. Праз яе найлягчэй пранікнуць у душу нацыі, закрануць пачуцці, праясніць розум, падштурхнуць адпаведную думку, заклікаць да дзеяння, змагацца са страхамі, ствараць дабрачыннасці.*

Праз адкрыты дыялог, у аснове якога самастойныя пошукі і асэнсаванне на аснове навуковых лагічных прыёмаў, можна высветліць, наколькі сучасная моладзь адчувае адказнасць перад будучыняй за захаванне мовы: *Ёсць словы вялікай сілы ў нашай мове. Гэта словы Радзіма, Вернасць, Дабрыня, Шчырасць, Гонар. І нельга саромецца роднай беларускай мовы, той цеплыні і прыгажосці, якую яна нясе. Саромецца роднай мовы – значыць саромецца самога сябе. Тады хто нас будзе павважаць, калі мы перастанем павважаць самі сябе? І каму, як не нам, абараняць і шанаваць нашу Родную мову, нашу спадчыну? Хто, як не мы, данясе яе нашым нашчадкам?*

Навучэнцы імкнуцца інтэрпрэтаваць аўтарскую думку: *Чаму мова – самая каштоўная спадчына нацыі? Па чым можна адрозніць адну нацыю ад другой, адзін народ ад іншага? Зразумела, па знакамітых мастаках, народнай архітэктуры, стылі выканання песень і танцаў. Але самы галоўны і беспамылковы спосаб – па роднай мове. Яна – любімая спадчына нацыі, люстэрка душы народа.*

Іншыя ў развіцці палажэнняў аўтара імкнуцца ўзяць на сябе клопат пра захаванне роднай мовы: *Я згодная з гэтымі словамі Аляксандра Ельскага. Мне здаецца, што родная мова з’яўляецца адначасова вельмі прастай і ў той самы час самай каштоўнай для захавання. Родная мова павінна знаходзіцца вакол нас ад самай калыскі, ад першых дзён маленства, ад мовы бацькоў, сяброў і знаёмых і яшчэ глыбей – ад продкаў, імя якім легіён. Яе і наша будучыня – у зберажэнні. Зберагчы мову – не згубіць яе носьбітаў.*

Прысутнічае ў разважаннях студэнтаў і натуральная трывога за будучыню роднай мовы: *Мову немагчыма спаліць, зламаць, разбіць, як, напрыклад, выявы мастацтва, архітэктуры, скульптуры, яе можна толькі страціць. Але мера гэтай страты – страта народа, нацыі, этнасу.*

Важна адзначыць, што ступень нацыянальнай самасвядомасці беларускай моладзі набывае дакладна вызначанае патрыятычнае перакананне пра неабходнасць роднай мовы ў жыцці кожнага: *Родная мова – наш несмяротны дар. На жаль, не заўсёды людзі разумеюць, як многа хаваем у гэтых словах. Для адных Родная мова – гэта нейкая ўмоўнасць, толькі сродак зносін, нешта нежывое, без чаго можна пражыць, гаво-*

рачы на іншай мове. Для другіх жа голас Роднай мовы – гэта нібыта голас маці, гэта крыніца духоўнага жыцця, гэта як неба над чалавекам, гэта крылы, нададзеныя нашым марам, гэта водгук нашай душы.

Адна з вучэбных задач дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” – развіццё пачуцця нацыянальнай самасвядомасці на аснове павагі да беларускай мовы як асноўнай формы самаідэнтыфікацыі асобы. Паходжанне ўласнага прозвішча, яго словаўтваральная мадэль, формы змянення па склонах у беларускай і рускай мовах – абавязковыя пытанні для разгляду ў межах адпаведных тэм. У выніку кожны навучэнец павінен мець інфармацыю пра месца свайго прозвішча ў нацыянальным антрапаніміконе. Рэфератыўная тэма “Маё імя ў гісторыі і сучаснасці Беларусі” як збор інфармацыі пра суродзічаў або цёзак навучэнцаў можа быць распачата ў межах заняткаў па беларускай мове, а затым працягвацца падчас усяго курса навучання.

Пры інтэрактыўнай метадыцы правядзення практычных заняткаў на першы план выступае здольнасць самастойна збіраць, апрацоўваць, аналізаваць і сістэматызаваць матэрыял. У паслядоўным раскрыцці тэмы навучэнцы ідуць ад ведання да разумення, а потым і да спасціжэння глыбіннага сэнсу моўных працэсаў і з’яў. Выкладчыку, які даследаваў выбраную праблему, валодае неабходнай сістэмай доказаў і фактаў, неабходна дапамагчы навучэнцам “упарадкаваць” усю інфармацыю. Тут дарэчы правядзенне імітацыйных вучэбных гульняў, у аснове якіх ляжыць метада так званай сістэмнай дынамікі. Яе выкарыстанне мэтазгоднае пасля вызначэння ўзроўню валодання мовай усёй групай і кожным навучэнцам у прыватнасці. Паступовае ўскладненне формаў павінна ісці ад простых “пытанне – адказ” да рэфератыўных, дыскусійных, працы ў малых групах. Пры выкладзе зместу рэфератаў і абмеркаванні тэм вусных выказванняў можна практыкаваць шматступенную сістэму авалодання інтэрактыўнымі метадамі.

Замцаванне асобаснай пазіцыі прадугледжвае спалучэнне лагічных і эмацыйных прыёмаў, што ў выніку вядзе да фарміравання пераканання. У такім дыялогу да месца выкарыстоўваць фразеалагізмы, прыказкі і прымаўкі, крылатыя выслоўі, папярэдне скіраваўшы навучэнцаў на пошукі па адпаведных слоўніках. Светапоглядныя асновы народнай маралі, нормы сужыцця ў грамадстве, станючыя і адмоўныя якасці асобы, закладзеныя ў беларускім фальклоры і літаратуры – абавязковы кампанент для запамінання і ўзнаўлення на занятках: *Ідзі з людзьмі – не згубішся; Не частуй ты мяне піўцом, вінцом – пачастуй мяне добрым слаўцом; Ядуць на*

свеце хлеб траякі: белы, чорны і ніякі; Божа! Гэ-ткі свет тут моц стварыла твая! (Янка Купала); Ці ж мы, хлопцы, рук не маем, / Ці ж нам сілы Бог не даў, / Каб над нашым родным краем / Промень волі не блішчаў?! (Якуб Колас); Не, не развітаюся ніколі / З родным краем, дзе так светла нам. / Проста я люблю яго да болю / І з любоўю дзеціям перадам (Пімен Панчанка). Выкарыстанне афарыстычных выслоўяў дапамагае засяродзіць увагу на сутнасных праблемах быцця асобы ў слове, моўнай стыхіі: *Дзякуй тым, хто нашу мову родную ўскрашае!*, *Выракацца роднай мовы не маем права; Бяссмертнае слова, ты, роднае слова!* (Янка Купала).

Праз дыялог адбываецца пошук адказаў на пытанні, чаму вучыцца па-беларуску, пісаць па-беларуску, гаварыць па-беларуску – гэта і неад’емнае права кожнага, і разам з тым абавязак. Фарміраванне ўстаноўкі на практычнае выкарыстанне атрыманых ведаў у прафесійнай дзейнасці і іншых сферах сацыяльнай актыўнасці непасрэдным чынам звязана з веданнем канстытуцыйных асноў функцыянавання сучаснай беларускай мовы ў Рэспубліцы Беларусь. Дзеля гэтага прапануецца вывучэнне адпаведных артыкулаў Канстытуцыі, дзе даецца прававое вызначэнне статусу беларускай мовы як нацыянальна-дзяржаўнай: “Дзяржаўнымі мовамі ў Рэспубліцы Беларусь з’яўляюцца беларуская і руская мовы” (арт. 17); “Кожны мае права захоўваць сваю нацыянальную прыналежнасць, таксама як ніхто не можа быць прымушаны да вызначэння і ўказання нацыянальнай прыналежнасці. Знявага нацыянальнай годнасці караецца згодна з законам. Кожны мае права карыстацца роднай мовай, выбіраць мову зносін. Дзяржава гарантуе ў адпаведнасці з законам свабоду выбару мовы выхавання і навучання” (арт. 50).

Статус дзяржаўнай беларускай мовы, замацаваны ў Канстытуцыі і Законе аб мовах, павінен быць развіты ў сістэме выхавання праз адзін з асноўных кампанентаў ідэалогіі – патрыятызм. У беларускай духоўнай культуры патрыятызм як маральна-ідэалагічны прынцып грунтуецца на ідэях, пачуццях і дзеяннях, якія маюць у аснове адданасць Радзіме. Сутнаснае вызначэнне патрыятызму даў Францыск Скарына: *...Людзі, дзе нарадзіліся і ўскормлены суць па Бозе, да таго месца вялікую ласку маюць.*

Фарміраванне патрэбы авалодання і карыстання беларускай мовай у прафесійнай дзейнасці магчымае толькі на аснове трывалага ведання лексічнага складу беларускай мовы, яе тэрмінасістэмы. Тэматыка практычных заняткаў дазваляе паглыбіць веды па мове, развіць асноўныя камунікатыўныя якасці, засвоіць нормы літаратурнай мовы, азнаёміцца з асноўны-

мі лексікаграфічнымі крыніцамі і персаналіямі беларускай лінгвістыкі, навучыцца адрозніваць тэрміналагічную лексіку ад агульнаўжывальнай, вызначаць асаблівасці навуковага і афіцыйна-справавага стылю, умець аналізаваць з’явы білінгвізму, бачыць прычыны і вынікі інтэрферэнцыі, выпрацоўваць рацыянальныя моўныя паводзіны і эфектыўна выкарыстоўваць сродкі беларускай мовы ў практычнай дзейнасці, кваліфікавана перакладаць спецыяльныя навуковыя тэксты з рускай мовы на беларускую, засвоіць прыёмы кампрэсіі і разгортвання навуковай інфармацыі, анатавання і рэферыравання, правільнага афармлення службовых папер. Істотную ролю ў сістэме заняткаў маюць разнастайныя віды аналізу навуковага тэксту і пераклад спецыяльнага тэксту з рускай мовы на беларускую.

Усе адзначаныя пазіцыі непасрэдным чынам звязаны з авалоданнем на высокім узроўні культурай мовы, практыкай пашырэння беларускай мовы на асноўныя сферы грамадскага жыцця. Культура маўлення як сукупнасць камунікатыўных якасцей прадугледжвае правільнасць, дакладнасць, лагічнасць, выразнасць, багацце, дарэчнасць, чысціню мовы. Выпрацоўка культуры мовы непасрэдна звязана з актуалізацыяй навыкаў, набытых у працэсе вывучэння спецыяльных дысцыплін. У праблемна-арыентаваным кантэксце, што прадугледжаныя метадыкай інавацыйнай дзейнасці, пры разглядзе тэмы “Культура прафесійнага маўлення” можна абмеркаваць пытанне, на якое Янка Купала арыентаваў беларусаў яшчэ на пачатку ХХ ст.: *Самы важнейшы і непраломны закон жыцця – гэта людская мова, праз каторую чалавек стаў найвышэй ад усякага стварэння пад сонцам.* <...>

Сягоння налічваецца больш тысячы ўсякіх народнасцей; кожная з гэтых народнасцей жыве сваімі асобнымі нацыянальнымі праявамі... І адлічваем мы кожны такі адзін народ ад другога ўсё той жа яго адвечнай уласнай мовай, той мовай, якую вякі ўсвяцілі і ўкаранілі ў ім, на якой ён і яго дзяды, з самага пачатку свайго паўлення на зямлі, узраслі і ўздаваліся. <...>

Мова людзей ёсць як бы цэнтрам гэтага жыцця, яго душой, яго ўнутранай аздобай.

Для мовы, для гэтай выразіцелькі душы і думак чалавека, не патрэбна ні скіпетраў, ні каронаў, як не патрэбна для сонца якога-небудзь яшчэ пазалочанага абруча, рамак. Сонца само па сабе адна аздобнасць – і золата, і брыльянт. Таксама і мова якога-небудзь народа ёсць для яго і скіпетрам, і каронай, яго нічым не апаганенай аздобнасцяй (Ці маем мы права выракацца роднай мовы? 1914).

Выпрацоўка адпаведнага ўзроўню маўленняй культуры садзейнічае падрыхтоўцы высо-

каадукаваных спецыялістаў, здольных вырашаць складаныя моўна-сацыяльныя праблемы функцыянавання беларускай мовы ва ўмовах дзяржаўнага білінгвізму. Разам з тым зразумела, што поўнае і ўсебаковае авалоданне прафесійнай лексікай у пэўнай галіне ведаў магчымае толькі ва ўмовах паўнаватраснага функцыянавання самой моўнай сістэмы, якая забяспечвае ўсе асноўныя ўзроўні грамадскага жыцця. А паколькі ў сучасных умовах засваенне культурна-гістарычнай спадчыны народа адбываецца не праз родную мову, а праз рускую як пераважную форму адукацыі і камунікацыі, працягваецца працэс функцыянальнага згортвання беларускай мовы, нягледзячы на тое, што ў Рэспубліцы Беларусь створаны канстытуцыйныя ўмовы для яе поліфункцыянальнага пашырэння як нацыянальна-дзяржаўнай мовы. Гэтая праблема аб'ектыўна прысутнічае ў сучасным жыцці і павінна быць абмеркавана пры вывучэнні тэмы “Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму”. Разгляд тэмы можна пачаць з рэфератыўнага паведамлення “Беларуская мова ў кантэксце афіцыйных вынікаў перапісу насельніцтва Беларусі 2009 г.”.

У сучасных умовах асноўны клопат захавання беларускай нацыянальнай мовы і яе паўнаватраснага развіцця кладзецца пераважна на сістэму адукацыі, у межах тэмы “Функцыянаванне беларускай мовы ва ўмовах білінгвізму” важна практыкаваць форму рэфератаў як від пісьмовай працы, спалучанай з вусным пераказам зместу рэферата перад аўдыторыяй. Асэнсаванне адказаў, разгорнутая і аргументаваная ацэнка праяўленых ведаў ускладняецца на групу з найлепш падрыхтаваных навучэнцаў – аналітыкаў.

Праз падрыхтоўку вусных і пісьмоўных паведамленняў па адпаведных спецыяльных пытаннях (напрыклад, *3 гісторыі беларускай міліцыі*) пашыраецца і развіваецца кагнітыўная функцыя сучаснай беларускай літаратурнай мовы. Веданне спецыяльных тэкстаў на беларускай нацыянальна-дзяржаўнай мове, уменне іх дакладна перадаць (пераказаць) выпрацоўваюць навыкі лагічнага і дакладнага выказвання ўласных думак у арыентацыі на ўзоры літаратурнай мовы.

Выкладанне дысцыпліны “Беларуская мова (прафесійная лексіка)” мае на мэце не толькі забеспячэнне поўнага і ўсебаковага авалодання вучэбным матэрыялам, але і выхаванне нацыянальнай самасвядомасці на аснове павагі да беларускай мовы як найвялікшага нацыянальнага скарбу ў культурна-гістарычнай спадчыне беларускага народа, што абуджае творчы патэнцыял асобы. Вывучэнне мовы як грамадскай з’явы дае магчымасць моладзі акрэсліць і ўмацаваць уласныя прафесійныя і грамадзянскія пазіцыі. Праз

беларускую мову як крыніцу інфармацыі ствараюцца магчымасці мэтанакіраванага развіцця сацыяльна-асобасных і сацыяльна-прафесійных кампетэнцый навучэнца. Галоўны прынцып, пакладзены ў аснову метадычнай канцэпцыі выкладання гуманітарных дысцыплін, – адзінства навучання і выхавання. Таму неад’емным кампанентам практычных заняткаў па беларускай мове з’яўляюцца *індывідуальныя творчыя заданні*, якія садзейнічаюць выпрацоўцы лагічнага мыслення і ўмення паслядоўнага выкладу думак (напрыклад, прапануецца раскрыць змест прыказак *Ніхто не зробіць горш табе, чым сам сабе. Горш, калі баішся – і ліха не мінеш, і надрыжышся. Добра рызыка разумная* і інш.). Такім чынам правяраецца ступень засваення лексікі беларускай мовы і веданне літаратурных нормаў: пацвердзіць змест аўтарскага выказвання дэкламацыйнай твораў беларускай паэзіі і прозы (Уладзімір Калеснік: “Мова – матэрыя душы: у мове жыве індывідуальнасць таго, хто гаворыць, – яго розум, тэмперамент, характар, культура. І ўсё гэта не проста жыве, а дзейнічае, прымаючы форму моватворчае сілы. Калі моватворчая сіла выходзіць за рамкі сярэдняй нормы, тады мы маем справу з мастаком слова”). Дзейным спосабам актуалізацыі беларускай мовы ў прафесійным навучанні з’яўляецца прапанова выбраць актуальную тэму і напісаць па-беларуску справавы ліст на адрас адпаведнай арганізацыі ці ўстановы Рэспублікі Беларусь.

У справе пашырэння беларускай мовы мэтазгодна кіравацца прынцыпам нацыянальна-культурнага цэнтрызму. У навучанні і выхаванні ён спрыяе ўспрымання ўласнай нацыянальнай культуры як феномена, які ацэньваецца і ўсведамляецца ў разнастайным сучасным свеце па сваіх адметных крытэрыях, забяспечвае выхаванне асобы згодна з найлепшымі грамадзянскімі традыцыямі. Таму ў структуры практычных заняткаў прадугледжваецца абавязковы кампанент для запамінання ці завучвання на памяць, што выступае бы квінтэсэнцыяй дыдактычнага напаўнення тэмы. У такой справе важна мець на ўвазе творы беларускага фальклору і класічнай літаратуры, якія маюць магутны духоўна-культурны патэнцыял і выяўляюць высокія маральна-этычныя традыцыі беларускага народа. Пафасам патрыятызму прасякнута творчая спадчына класікаў беларускай літаратуры: Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча, Кастуся Каліноўскага, Францішка Багушэвіча, Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Максіма Гарэцкага, Максіма Танка, Аркадзя Куляшова, Пімена Панчанкі, Васіля Быкава, Янкі Брыля, Уладзіміра Караткевіча...

Гістарычна сфарміраваная сістэма каштоўнасцей павінна асэнсоўвацца кожным новым

пакаленнем і перадавацца нашчадкам як духоўная спадчына: *Жывы народ, пакуль жывое слова. / Крыніцаю з-пад глею і жарствы / Адродзіцца праз ваш ратунак мова – / Адродзіцца з роднай мовай вы!* (Мікола Пракаповіч). У вусных і пісьмовых выказваннях навучэнцаў выразна праяўляюцца аналогіі, якія сведчаць пра засваенне на ментальным узроўні думак класікаў літаратуры. Так, пры разглядзе тэмы “Культура прафесійнага маўлення” дарэчы правесці параўнальны аналіз выказанай Уладзімірам Караткевічам сентэнцыі: *Ты сказаў нам: / Унукі Скарыны, / Дзе ваш гонар, моц і краса? / Ёсць у вас, як і ў іншых святыня. / Не давайце святыні псам! / Не давайце з яе глуміцца, / Бо праспіць яна вечну зару, / Залаты ізумруд заімгліцца / У пярсцёнку тваім, Беларусь, – і разваг навучэнца: *Калі пагадзіцца, што ва ўсіх жыхароў краіны раптам не стала б душы, а яны ўсе ператварыліся б у камень, то тады сапраўдныя, сумленныя патрыёты, шчырыя абаронцы Радзімы і мовы ператварыліся б у каштоўны алмаз. І такім чынам дыямент мовы ў кароне Беларусі ніколі б не згас. У межах паняцця лагічнасці мовы варта разгледзець сінанімічныя сувязі паміж словазлучэннямі *залаты ізумруд, каштоўны алмаз, дыямент мовы*.**

У кантэксце выхаваўчага працэсу асабліваю актуальнасць набывае фарміраванне ў моладзі глыбінных уяўленняў пра сутнасць грамадскіх ідэалаў. Праз прызму роднага слова ёсць

магчымасць засяродзіць увагу навучэнцаў на тым, што сярод асноўных ідэалагічных прыярытэтаў (дзяржаўнасць, каштоўнасці ўласнай гісторыі, нацыянальных традыцый, звычаяў) на першым месцы мусіць быць родная нацыянальна-дзяржаўная мова. Беларуская мова – сама па сабе нацыянальная каштоўнасць і разам з тым галоўны сродак тварэння нацыянальнай гісторыі і культуры.

Патрыятычнае выхаванне на занятках па беларускай мове бачыцца ў тым, каб сфарміраваць перакананне, што сучасная беларуская літаратурная мова – мова адукацыі, навукі, культуры, справаводства, здольная паўнаўважна функцыянаваць у межах нацыі. Надзвычай важна дайсці да ўсведамлення, што беларуская мова – неад’емны фактар творчага праяўлення і развіцця ў любой спецыяльнай прафесійнай сферы, незалежна ад таго, якая камунікацыйная сістэма пераважае ў грамадстве сёння. Ад стану нацыянальнай дзяржаўнай мовы ў Рэспубліцы Беларусь залежыць умацаванне сфераў сучаснай беларускай народнай гаспадаркі. Запатрабаваная ў сферы адукацыі, нацыянальнай культуры, сістэме інфармацыі, беларуская мова аб’ектыўна будзе пашыраць свае функцыі ў якасці галоўнага фактару фарміравання нацыянальных духоўна-інтэлектуальных каштоўнасцей.

Валянціна МАРОЗ,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН

КАСТРЫЧНІК

Заканчэнне. Пачатак на с. 29.

21 кастрычніка – 120 гадоў з дня нараджэння Мікалая Сазонава (1895 – 1972), мастака

115 гадоў з дня нараджэння Фелікса Купцэвіча (1900 – 1938), празаіка, паэта, крытыка

90 гадоў з дня нараджэння Льва Салаўя (1925 – 1988), перакладчыка, літаратуразнаўцы, крытыка

60 гадоў з дня нараджэння Мікалая Даніловіча, мовазнаўцы

22 кастрычніка – 100 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Казелкі (1915 – 1989), майстра-разьбіра па дрэве, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Валерыя Жыгалкі, кінарэжысёра

25 кастрычніка – 90 гадоў з дня нараджэння Льва Мірачыцкага (1925 – 2002), гісторыка-славіста, літаратара

80 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Паўлава, празаіка, паэта

26 кастрычніка – 205 гадоў з дня нараджэння Генрыка Дмахоўскага (1810 – 1863), скульптара, аднаго з кіраўнікоў рэвалюцыйнага руху ў Беларусі, Літве і Польшчы

110 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Цітова (1905 – 1972), паэта, перакладчыка

27 кастрычніка – 140 гадоў з дня нараджэння Льва Клейнбарта (1875 – 1950), рускага крытыка, публіцыста, даследчыка беларускай літаратуры

29 кастрычніка – 110 гадоў з дня нараджэння Барыса Вішкарэва (1905 – 1974), акцёра, рэжысёра, педагога, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

30 кастрычніка – 110 гадоў з дня нараджэння Андрэя Бембеля (1905 – 1986), скульптара, народнага мастака Беларусі

80 гадоў з дня нараджэння Валянціна Ягорава (1935 – 2012), мастака

31 кастрычніка – 110 гадоў з дня нараджэння Марка Карпачова (1905 – 1961), крытыка, літаратуразнаўцы

* * *

110 гадоў таму заснаваны Магілёўскі літаратурна-музычна-драматычны гурток. Існаваў да 1914 г.

90 гадоў таму выйшаў у свет першы нумар навукова-папулярнага, краязнаўчага і метадычнага часопіса “Наш край”. Выдаваўся да 1933 г.

85 гадоў таму створана Беларуская студыя оперы і балета. У маі 1933 г. была рэарганізавана ў Дзяржаўны тэатр оперы і балета Беларусі

25 гадоў таму заснавана “Народная газета”

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

ПРАВАПІС ВЯЛІКАЙ І МАЛОЙ ЛІТАР

УРОК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ (XI КЛАС)

Мэта: падагульненне і сістэматызацыя ведаў пра правапіс вялікай і малой літар; садейнічанне развіццю звязнага маўлення; выхаванне пачуцця павагі да слова, народнай спадчыны.

Абсталяванне: камп'ютар, мультымедычная ўстаноўка.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйна-эмацыйны этап.

Настаўнік. Пачнем урок з прыравесці.

Сядзіць у пераходзе сляпы, просіць грошай, каля яго стаіць таблічка “Падайце на аперацыю сляпому”. Людзі праходзяць, некаторыя кідаюць у шапку дробныя грошы. І вось чуе сляпы, што каля яго спыніўся чалавек, узяў таблічку, напісаў там нешта і, пажадаўшы яму ўдачы, пайшоў. Праз некаторы час зноў чуюцца знаёмыя крокі. Так, той самы чалавек бачыць, што шапка поўная грошай, нават вывальваюцца. Спыніўся. Сляпы пытаецца ў яго: “Што вы там напісалі?” Адказ гучаў так: “Хутка вясна. Я так хачу яе ўбачыць!”

Бачыце, якую сілу мае слова. Словам можна знішчыць, а можна, вядома, узняць да нябёсаў.

Калі запісаць гэтую прытчу, у якіх выпадках вы выкарысталі б вялікую літару? (*У пачатку сказаў, у першым слове назвы таблічкі, у першым слове прастай мовы.*) Такім чынам мы паўтарылі асобныя палажэнні правапісу вялікай літары, тым больш што гэта і ёсць тэма сённяшняга ўрока.

• **Пастаноўка мэты ўрока** (сумесна з вучнямі).

Настаўнік. Чалавек узвялічваецца талентам, подзвігам, высакароднасцю, добрымі справамі, часам яго ўзвышае пасада. Мы гаворым: пісьменнік (настаўнік, акцёр, сябра, майстар) з вялікай літары. Такім чынам выказваем сваё захапленне, хочам ушанаваць выдатнага чалавека. Зрабіць гэта нам дапамагае вялікая літара. Сучасніку, можа, і няўцям, што нашы продкі да Францыска Скарыны не распазнавалі вялікую і малую літары, а значыць, не маглі вылучыць адзінку з мноства, надаць некаму ці нечаму асаблівую ўвагу. Вось адкуль захавалася традыцыя пісаць на старажытнай усходнеславянскай мове ўсе словы вялікімі літарамі. Вялікай літарай мы перадаём паважлівае стаўленне, падкрэсліваем гістарычную значнасць

ці знакаваасць падзей, свят, індывідуальнасць, унікальнасць. Далёка не ўсе мовы маюць вялікую літару. У многіх алфавітах літары не падзяляюцца на малыя і вялікія: арабскі, яўрэйскі, грузінскі, карэйскі, індыйскі, тайскі і шмат іншых. Падзел на вялікія і малыя літары ўласцівы грэчаскаму алфавіту, а таксама лацінцы і кірыліцы, якія ўзніклі на яго аснове, а таксама армянскаму пісьму. У некаторых мовах вялікая літара больш распаўсюджана, чым у славянскіх. Напрыклад, у нямецкай мове ўсе назоўнікі пішуцца з вялікай літары. Вялікая літара – гэта часцінка менталітэту народа, у якой выражаецца вобраз мыслення, светаўспрыманне, духоўная наладкаванасць. Нам зусім не ўласціва падкрэсліваць сваё “я”, тады як у англійскай мове асабовы займеннік *I* (“я”) пішацца толькі з вялікай літары. Мы ж аддаём перавагу ў выбары напісання вялікай літары займенніку другой асобы *Вы*. Хіба гэта не нацыянальная асаблівасць народа, якая выражаецца ў мове? Так склалася, што вялікая літара аказваецца асаблівай, так бы мовіць, “моцнай” літарай, бо яна вылучае слова з шэрагу іншых і можа надаць яму спецыфічнае гучанне. Гэтая спецыфіка праяўляецца і на працягу стагоддзяў. У роднай мове вялікая літара часта адыгрывае духоўна-эстэтычную ролю і з’яўляецца своеасаблівым “барометрам” жыцця. Што адбываецца ў жыцці, тое адбіваецца і на мове (паводле В. Іўчанкава).

II. Сістэматызацыя ведаў.

Падрыхтаваны вучань чытае ўрывак з верша “Родныя словы” П. Броўкі, у гэты час на экране слайды з палажэннямі правіла (слайды 2, 3)*.

Вучань.

Яны даспадобы мне, хай і старыя,
Не толькі ў гучанні хвалюючы змест.
Як многа гавораць мне назвы такія –
Мінск,

Пінск,

Брэст...

Дзяды і бацькі нашу мову стваралі,
Каб звонка звінела, была, як агонь.
У сёлаў імёны, як гукі цымбалаў, –
Блонь,

Струнь,

Звонь!

* Прэзентацыя да ўрока змешчана на сайце rs.unibel.by.

Настаўнік. Звярніце ўвагу на вылучаныя чырвоным колерам словы. У якіх выпадках будзем карыстацца менавіта гэтым правілам? (*Прозвішчы, імёны, напісаныя ў множным ліку, калі яны перадаюць пагардлівыя, зневажальныя адносіны.*) Узгадайце, героямі якіх твораў з'яўляюцца ўладальнікі гэтых прозвішчаў? (*“Хто смяецца апошнім” К. Крапівы, “Пінская шляхта” В. Дуніна-Марцінкевіча.*)

Вучань.

Святочны, старажытны дух калядны,
Магічны дух язычніцкіх акрас,
Смалення дух, дух кміну і каляндры,
Дух на шасце падвешаных каўбас,
Калісьці ўсемагутны, усеўладны,
Што ж на куццю ты не збіраеш нас?
О, Божа! Што ў душы маёй паселіцца?
І з нашых хат, і з нашых песень-дум.

Настаўнік. Верш “Святочны, старажытны дух калядны...” Ніла Гілевіча, 1974 год.

Заданне. Выправіць памылкі ў напісанні слоў (*запісаны на дошцы*):

багародзіца бог вялікдзень вербная нядзеля дзяды каляды крыж гасподні радаўніца.

Настаўнік. Зверцеся з правіламі (*слайды 4, 5*). Калі мы адзначаем гэтыя святы? Назавіце, якія рэлігійныя святы адзначаюцца ў вас дома?

Паглядзіце на спалучэнні слоў (*слайд 6*), якія можна назваць “крылатымі”, бо іх мы часта выкарыстоўваем у сваім маўленні. Запомнім іх правапіс. Прывядзіце падобныя прыклады.

На наступным слайдзе (*слайд 7*) назвы ўстаноў, якія ўсе мы любім наведаць. Запомнім іх правапіс.

Вучань.

Колькі раз нас палілі агнём,
Колькі раз мы гублялі і мову.
А цяпер паглядзі – зноў жывём,
Кружыць бусел над белым касцёлам.
І пяюць як заможна званы,
І ляціць спеў над полем, над вёскай,
Доўгі след ад цяжкой бараны
Ды гамоняць драўляныя кросны.
На стале вышываны абрус.
Усе заходзьце, усім будзем рады.
З добрым сэрцам жыве Беларусь
Кожны дзень, як сапраўднае свята.

С. Брант.

Настаўнік. Наступны раздзел нашага правіла (*слайд 8*) – назвы вышэйшых дзяржаўных пасадаў і дзяржаўных органаў. Звернем увагу на нешматлікія выключэнні і (*слайд 9*) дваякае напісанне асобных спалучэнняў слоў (*слайд 10*). Наступны слайд дэманструе правапіс вельмі важных найменняў (*слайд 11*). Іх трэба запомніць аба-

вязкова: вам хутка пакідаць школу і выбіраць ВНУ, вам пад гукі дзяржаўнага гімна атрымліваць прэміі і граматы. Прывядзіце падобныя прыклады.

Вучань.

Бабуля, раскажы мне пра вайну!
Я ж цябе ніколі не прасіла.
Я баялася, табе не хопіць сілаў,
Бабуля, раскажы мне пра вайну.
Я чытала безліч розных кніг,
Але там не пішуць аб галоўным –
Там толькі сухія словы, словы,
Я не чую ў гэтых словах крык.
Раскажы, як можна засынаць
Побач з тымі, хто ўжо не прачнецца,
Не падымецца, на кліч не адгукнецца
І не здолее нічога ўжо сказаць?
Як глядзець на тое, як сусед
Калыхаецца над плошчаю? Не дышыць.
А такіх суседзяў сотні тысяч,
Сярод іх і твой стрыечны дзед...
Ты ж цяжарная хадзіла. Не адна.
Ты яшчэ жыццё ў сабе насіла.
І адкуль брала ты тыя сілы,
Каб не плакаць, ўсё чакаць: вясна...
Вясна прыйдзе, будзе немаўля,
Вясна прыйдзе, будзеш не самотна,
Ты адолееш, ты ўсё адолець здольна.
Навучыла цябе гэтаму вайна...

Н. Захарэвіч.

Настаўнік. Гэтым вершам Насты Захарэвіч мы сёння яшчэ раз узгадаем, колькі нягод вытрымала беларуская зямля, праз якія цяжкасці ішла да Перамогі. Можа, ад таго і правапіс неспакойных падзей не зусім просты (*слайд 12*). Прывядзіце падобныя прыклады.

Настаўнік. Узгадаем дзяржаўныя і прафесійныя святы (*слайд 13*). Назавіце прафесійныя святы сваіх бацькоў.

Вучань.

Натхняльніца

Тут, дзе варожыя стрэлы падлеткаў касілі,
здужала ўскласці цярновы вянок Ефрасінні –
подзвіг манашкі егіпецкай з пятага веку
з дальняга краю дзяўчынка прымае на веру.

Справай занята, нідзе не бывала далёка.
Сілы мужчынскай зачэпнула вузкай

далонькай.

На жураўлінага выраю восеньскі гоман
павандравала, ад людства маючы гонар.

Сілай духоўнай узвысіла Полацк высокая.
Тым, хто імкнуўся да кнігі, свяціла, як зорка.
Мове, адзінай дзяржаве шчэ толькі злучацца.
Свет нас прымаў як народ па адной палачанцы.

Болей заззяла у краі балотным ясноты,
а перад бляскам красы знікла зацятае зло.
...Наканаваны дзявочы абсяг адзіноты
тым, каго вартых мужчын у свой час
не ўзрасло.

Сталыя, моладзь, да слова пара падключацца
з поўнай напругай, даволі ўзаемных абраз.
Зверым душу па натхняльніцы, па палачанцы!
Дух уздымае ў нашчадкаў жаночы абраз.

Д. Бічэль.

Настаўнік. Данута Бічэль у вершы нагадвае, наколькі беларускі народ багаты на свяшчэнныя месцы і рэліквіі (*слайд 14*). Прыгадайце назвы падобных рэліквій. Дзе вы з імі сустрэкаліся?

З дапамогай літаратурных твораў мы паўтарылі правілы правапісу вялікай і малой літар.

III. Замацаванне вывучанага.

• **Тэставыя заданні** (*самастойная работа вучняў*).

1. Адзначце словы, якія пішуцца з вялікай літары:

- 1) (К, к)оласаўская прэмія;
- 2) (Н, н)овы Свержань;
- 3) (П, п)лошча Якуба Коласа;
- 4) (П, п)алац прафсаюзаў;
- 5) (Д, д)ом адпачынку.

2. Адзначце назвы, у якіх усе словы пішуцца з вялікай літары:

- 1) (Н, н)овы (З, з)апавет;
- 2) (П, п)аўночны (К, к)ітай;
- 3) (Н, н)ацыянальны (С, с)ход (Р, р)эспублікі (Б, б)еларусь;
- 4) (М, м)інскі (Г, г)адзіннікавы (З, з)авод;
- 5) (Ч, ч)ацвёртая (С, с)імфонія (А, а)ладава.

3. Адзначце словы, якія пішуцца з вялікай літары:

- 1) (С, с)авет па абароне дысертацый;
- 2) Паўночны (Л, л)едавіты акіяны;
- 3) (Дз, дз)ень (Н, н)езалежнасці Рэспублікі Беларусь.

- 4) (С, с)таражытная Грэцыя;
- 5) шырокія (М, м)інскія вуліцы;

4. Адзначце словы, якія пішуцца з малой літары:

- 1) (К, к)ніжная палата;
- 2) (М, м)ележаўскія “Людзі на балоце”;
- 3) (Р, р)афаэлева мадонна;
- 4) (С, с)анітарны дзень;
- 5) (Э, э)зопаўская мова.

5. Адзначце словы, якія пішуцца з вялікай літары:

- 1) (Н, н)ацыянальная акадэмія навук Беларусі;
- 2) (А, а)ленчын коцік;
- 3) (Б, б)еларускія гарады;

4) вецер з (У, у)сходу;

5) (З, з)аходняя Беларусь.

6. Адзначце назвы, у якіх усе словы пішуцца з вялікай літары:

- 1) (А, а)рганізацыя (А, а)б’яднаных (Н, н)ацыя;
- 2) (Г, г)рунвальдская (Б, б)ітва;
- 3) (Дз, дз)яржаўны (Г, г)ерб (Р, р)эспублікі (Б, б)еларусь;
- 4) (С, с)татут (В, в)ялікага (К, к)няства (Л, л)ітоўскага;
- 5) (П, п)алата (П, п)радстаўнікоў (Н, н)ацыянальнага (С, с)ходу РБ.

7. Адзначце словы, якія пішуцца з малой літары:

- 1) (А, а)ндрэева кніга;
- 2) (Б, б)ацька (М, м)інай;
- 3) (Г, г)рыгарыянскі каляндар;
- 4) кароль Казімір (Ч, ч)ацвёрты;
- 5) (А, а)хілесавы пяты.

8. Адзначце словы, якія пішуцца з вялікай літары:

- 1) камета (Г, г)алея;
- 2) (К, к)оласаўскія аповесці;
- 3) краіны (З, з)ахаду;
- 4) (К, к)упалаўскі стыль;
- 5) (М, м)ележаў раман.

9. Адзначце словы з памылкамі:

- 1) танталавы мукі;
- 2) жыхары Пасожжа;
- 3) скарынаўскія чытанні;
- 4) Коласавы словы;
- 5) Алах з ім.

10. Адзначце словы з памылкамі:

- 1) Лютаўская рэвалюцыя;
- 2) дзень адчыненых дзвярэй;
- 3) Зімовы Палац;
- 4) Крыж Ефрасінні Полацкай;
- 5) святы Пётр.

• **Самаправерка.**

IV. Абагульненне.

V. Падвядзенне вынікаў. Выстаўленне адзнак.

VI. Дамашняе заданне.

Практыкаванне 108 падручніка або складзіце заданні для арфаграфічнай хвілінкі па тэме “Правапіс вялікай і малой літар”.

VII. Рэфлексія.

Сінквейн “Літара вялікая і малая”.

Людміла БУРВІН,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
Ліцэя Івацэвіцкага раёна.

ТЭМАТЫЧНЫЯ ГРУПЫ СКАЗАЎ

Працяг. Пачатак у № 7.

ЛЕС

42. Цэлыя чароды птушак шуганулі ў лес, каб знайсці дзятла (Я. Колас).

43. Зараз жа за пераездам пачынаўся лес (Я. Колас).

44. Нізкае сонца ледзь прабілася скрозь макушы лесу (Я. Колас).

45. Дарога ўвесь час ішла лесам (Я. Колас).

46. Лес зрэдку разрываўся невялічкімі палянкамі, на некаторых рунела жыта, а па краях тамсям пападаліся старадрэвіны-хвоі, што пышна разрасліся на прасторы, або развіслыя таўшчэразныя дубы, як заможныя старасвецкія гаспадары; на гэтых дубах палешукі-бортнікі рабілі цэлыя пчольнікі, зацягваючы туды па дзясятку вуллёў (Я. Колас).

47. Палянкі зноў змяняліся лесам, то стройным баравым, то нізкім балотным (Я. Колас).

48. Лес зноў расступаўся, даючы месца бясконца вялікім балотам (Я. Колас).

49. Балоты цягнуліся далёка-далёка між лесу і замыкаліся лесам, ледзь чарнеючы роўнай палоскай на далёкім небасхіле (Я. Колас).

50. Апошні раз расступіўся лес, і перад вачамі настаўніка раскрылася шырокая круглая палянка, вясёлая і прыветная (Я. Колас).

51. Побач чыгункі стаяў высокі стары лес, таемны, пануры і важны (Я. Колас).

52. У лесе было ціха і спакойна (Я. Колас).

53. Лес тут быў зусім іншы, як на пясчаніку (І. Мележ).

54. У лесе буяла мноства злой, палючай лясной крапівы, што дзе-нідзе ўздымалася загонам і чалавечы рост (І. Мележ).

55. Лес быў памочнік полю, скупой, ненадзейнай зямлі (І. Мележ).

56. Лес быў рэдкі – між дрэваў за недалёкім узлескам добра віднелася купістае балота (І. Мележ).

57. За ляском зноў ціха, задуменна шумелі бясконцыя рады бяроз, тужліва, загадкава гаманілі правады (І. Мележ).

58. Лес любіў спакой, у яго ёсць важныя думкі, мары (Я. Колас).

59. Лес хацеў паслухаць, як спяваюць прыгожыя птушкі, як шэпчацца зялёнае лісце з ціхімі кроплямі цёплага дожджыку; лес хацеў пранікнуць у цішыню і зразумець таемнасць свету (Я. Колас).

60. Лес любіў і буру, любіў паспрачацца з ветрамі-вар'ятамі, любіў рух-сілу, але вечнага няўпіннага шуму вадаспада ён не мог слухаць, –

можа, таму, што вадаспад заўсёды балабоніў адно і тое (Я. Колас).

61. Праз гэты лес бегла быстрая, жвавая рачулка (Я. Колас).

62. Каля пасады лесніковай цягнуўся гожаю падковай стары, высокі лес цяністы (Я. Колас).

63. Хораша летам у лесе! (І. Мележ).

64. Аня любіць і ведае лес (І. Мележ).

65. Ёй тут, у гэтым вялізным лесе, знаёмая кожная паляначка, кожная сцяжынка (І. Мележ).

66. Гадзіны дзве Аня перабыла ў лесе, што абуджаўся ад начной цішыні (І. Мележ).

67. Над полем, над сінім поясам далёкага лесу зіхацела сонца (І. Мележ).

68. У лясным зацішкі, у цені між сосен, уразіў кволы парастак (І. Мележ).

69. Лес гарэў, палаў дзівосным пажарам лістападу (І. Мележ).

70. Лес галеў, панура выстаўляючы сукі, сумна шумеў вятрамі, а ў іх сэрцах цвілі пралескі (І. Мележ).

71. У позні вечар над лесам узышоў месяц, але яго неўзабаве пачалі зацягваць хмары (І. Мележ).

72. Лес жыў сваім жыццём, багатым і разнастайным (І. Мележ).

73. Добра было ў лесе, поўным птушыных галасоў (І. Мележ).

74. Спыніліся на паляне ў лесе (І. Мележ).

75. Звечара апанавала лес цемра (І. Мележ).

76. Сцерагліся і калі ўступалі ў лес, увесь прырэсты ад святла і ценяў (І. Мележ).

77. У лесе спрасонку крыкнула нейкая птушка і змоўкла (І. Мележ).

78. Ад лесу па пракосах, па шызых купах лязняку, па стагах нячутна і хутка падступіў прыцемак (І. Мележ).

79. За лесам, на чорным даляглядзе, нясмела міргалі зарніцы (І. Мележ).

80. Неспадзявана аднекуль з боку лесу вырваўся парывісты вецер, з посвістам і віскам прамчаўся над пракосамі (І. Мележ).

81. Лясок, каля якога ён стаяў, яшчэ быў амаль увесь у асеннім сваім убранні, ён, здавалася, свяціўся на сонцы (І. Мележ).

82. Лес быў напоўнены шолахам – шолахам лісця пад нагамі, шолахам ветру, ціхім гулам вяршынь (І. Мележ).

Працяг будзе.

Таццяна ЛОЙША,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
сярэдняй школы № 8 г. Гродна.

НЕ ПАГАРДЖАЦЬ СВАІМ МІНУЛЫМ

Вучыць беражліваму стаўленню да найвялікшага неўміручага багацця, культуры, роднай мовы, вучыць рупна збіраць, даследаваць мінуўшчыну, каб захаваць для нашчадкаў, – на маю думку, прызначэнне настаўніка беларускай мовы і літаратуры. Вядомы літаратуразнаўца Адам Мальдзіс лічыць, што чалавека можна параўнаць з птахам, адно крыло якога – мінулае, другое – будучыня. Калі не дзейнічае адно крыло, то птах губляе раўнавагу, арыентацыю ў часе і прасторы і непазбежна падае ў прорву бездухоўнасці. Так і чалавек, калі выракаецца Радзімы і мінуўшчыны, ператвараецца ў засохлую траву – пералёт, становіцца перакаці-полям, якому ўсё роўна, што гіне культура, памяць, краіна. Каб гэтага не адбылося, неабходная дзейнасць музеяў (у нашай школе гэта Музей ручніка). У пачатку кожнага навучальнага года сумесна з кіраўніком школьнага Музея ручніка праводзіцца аналіз вучэбных праграм па беларускай мове і літаратуры, на аснове якога складаецца план па выкарыстанні матэрыялаў музея на ўроках.

У аснове зместу вучэбных праграм па беларускай мове і літаратуры закладзена ідэя радзімы, вытокаў, а таксама агульны прынцып уладкавання Сусвету: “Я – мой род – народ – родная зямля – чалавецтва”. На ўроках беларускай мовы і літаратуры выкарыстоўваю матэрыялы “Залацінкі народнай мудрасці”, “Народныя выслоўі”, “Дыялектызм”, “Славуцья землякі”, “Летапіс аграгарадка Корнадзь”, “Сямейна-абрадавыя святы”, “Каляндарна-абрадавыя святы”, што адпавядаюць гэтай ідэі.

Краязнаўчыя хвілінкі, матэрыял для якіх вучні рыхтуюць, папрацаваўшы ў школьным Музеі ручніка, цесна звязаныя з матэрыялам урока, робяць яго інфармацыйна насычаным, тэматыка паведамленняў самая разнастайная:

“Каляды”, “Вялікдзень”, “Мядовы Спас”, “Масленіца”, “Народныя песні”, “Старадаўнія звычаі”, “Каляндарныя святы”, “Ручнік у чырвоным куце і вясковым інтэр’еры”, “Звычаі ўзаемадапамогі” і іншыя.

Вучні любяць наведваць школьны музей. Менавіта тут адчуваецца павязь з мінуўшчынай, а ў душы нараджаецца любоў да роднай зямлі. На жаль, сёння толькі адзінакавыя ўзоры ручнікоў захоўваюцца ў сем’ях як родавыя рэліквіі, напамін продкаў. Жыццё старадаўніх рэчаў працягваецца цяпер у музеях. Ручнік працягвае размаўляць з намі на мове мінулых пакаленняў, нясе адбітак іх ідэалаў, светаўспрымання.

Пры вывучэнні верша “Слуцкія ткачыхі” М. Багдановіча наведваем музей, дзе загадзя падрыхтаваны вучань праводзіць экскурсію “Лён-лянок”. Экскурсійная работа садзейнічае больш трываламу засваенню вывучанага, пашырае і паглыбляе веды, дае магчымасць больш увагі аддаць вывучэнню краязнаўчага матэрыялу, фарміруе гістарычную памяць.

Праекты “Прыказкі і прымаўкі нашай мясцовасці”, “Загадкі з роднай хаткі”, “Гісторыя паходжання вёскі Корнадзь”, “Прыкметы і павер’і нашай мясцовасці”, “Дыялектызмы нашай мясцовасці”, “Песні нашай мясцовасці”, “Хто ёсць хто ў нашай вёсцы”, “Цікавыя людзі вёскі”, “Народныя ўмельцы” выкарыстоўваю на ўроках беларускай мовы і літаратуры ў шостых, восьмых класах пры вывучэнні раздзелаў “Вусная народная творчасць”, “Фальклор і літаратура”, “Лірычныя жанры”, што садзейнічае пашырэнню сферы выкарыстання беларускай мовы, дае магчымасць духоўнага ўзбагачэння асобы вучня і развіцця пазнавальнай актыўнасці на ўроках. Прыкладам могуць быць: фальклорны ма-

Месяц	Клас	Тэма ўрока	Музейныя матэрыялы
Лістапад	VI	Прыметнікі якасныя, адносныя, прыналежныя	Славуцья людзі вёскі Корнадзь
Лістапад	VI	Сачыненне-апавяданне з апісаннем памяшкання “Куток школьнага музея Ручніка”	Экскурсія “Ад прадзедаў спакон вякоў мне засталася спадчына...”
Студзень	VI	Лічэбнікі простыя, складаныя і састаўныя	Тэкст пра аграгарадок Корнадзь
Студзень	VII	“Дзядзька кухар” Я. Коласа	Экскурсія “Беларуская хатка”
Май	VII	Урок-свята па нарысах “Зямля пад белымі крыламі” У. Караткевіча	Экспанаты музея: абраз, радно, збанкі, гаршкі, рэшата, посцілкі, ручнікі, маслабойка і інш.
Кастрычнік	VIII	“Слуцкія ткачыхі” М. Багдановіча	Экскурсія “Лён-лянок”
Красавік	IX	Жыццё і побыт беларусаў у паэме “Новая зямля” Я. Коласа	Экспанаты музея: ручнікі

рафон па тэме “Вусная народная творчасць” (V клас), абагульняльны ўрок у VI класе “Песня – душа народа”, інтэграваны ўрок музыкі і літаратуры “Толасам душы і сэрца” (VIII клас), інтэграваны ўрок (беларуская мова і літаратура) у V класе па тэме “З верай у чалавека і чалавечнасць” з выкарыстаннем дыялектаў. Пасля наведвання музея вучні VI класа пішуць сачыненне-аповяданне з элементамі апісання “Куток школьнага Музея ручніка” (тэма “Прыметнік”). З прыцягненнем матэрыялаў школьнага музея адбываецца ўрок-конкурс на найлепшае сачыненне-мініяцюру па гісторыі краю. Падчас падрыхтоўкі да падагульняльнага ўрока па тэме “Лічэбнік” вучні наведваюць музей, іх задача не толькі запомніць, колькі якіх рэчаў-экспанатаў налічваецца, а, безумоўна, ведаць іх прызначэнне. Такім чынам вучні папаўняюць веды па гісторыі нацыянальнай культуры, пашыраюць слоўнікавы запас і кругагляд.

Падчас урока-падарожжа (нарысы “Зямля пад белымі крыламі” У. Караткевіча) выкарыстоўваю экспанаты музея, што дапамагае вы-

хоўваць у навучэнцаў пачуццё павагі да нацыянальных традыцый, звычаяў і культуры. Пры вывучэнні раздзела “Людзі зямлі беларускай” наладжваецца модны паказ “Шляхцянка” (вучні-мадэлі дэманструюць строі зімовага верхняга адзення: кажухок, хустка, аздобленая ўзорыстым натканнем, вышыўкамі, карункамі, махрамі, а таксама вясеннія: фартух, андарак). Такія ўрокі становяцца больш даходлівымі, жывымі, захапляльнымі, што павышае цікавасць да вывучэння прадмета.

На ўроках імкнуса данесці да вучняў адзін з асноўных прынцыпаў Уладзіміра Караткевіча: “Не пагарджаць святым сваім мінулым, а за службуць яшчэ і вартым быць яго”.

Алена САЎКО,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры першай кваліфікацыйнай катэгорыі вучэбна-педагагічнага комплексу Корнадзьскі дзіцячы сад – сярэдняя школа.

На кніжную паліцу

БЕЛАРУСКАЯ МОВА ПА-НАВАТАРСКУ

Басава, Г. І. Слова – тэкст – камунікацыя (з электронным дадаткам): вуч.-метадыч. дапам. / Г. І. Басава, Л. Д. Сінькова, В. У. Барысенка; пад агул. рэд. Л. Д. Сіньковай. – Мінск: БДУ, 2014. – 128 с.

Жывая мова – не ў падручніках, яна – у штодзённым жыцці, дзе і будзеца наша рэчаіснасць. Аднак тыя, хто вывучае мову, усё ж звяртаюцца да слоўнікаў, даведнікаў, падручнікаў, у якіх сістэматызавана падаюцца яе раздзелы. Да вучэбнай літаратуры такога тыпу адносіцца выданне “Слова – тэкст – камунікацыя”, падрыхтаванае камандай філолагаў-выкладчыкаў Ганнай Басавай, Людмілай Сіньковай і Вольгай Барысенкай. Асаблівай увагі заслугоўвае прапрацаваная аўтарамі метадыка выкладання, зместавая напоўненасць прапанаваных урокаў. Падручнік адрасуецца найперш замежным навучэнцам, але ён будзе цікавы і карысны беларусам-білінгвам, якія карыстаюцца найперш рускай мовай. Для іх

гэта змястоўны даведнік не толькі паводле ўласна моўных аспектаў, але і паводле лінгвакультуралагічных асаблівасцей беларускамоўнай прасторы.

Наватарства аўтараў зняпраўджвае традыцыйны і ў пэўным сэнсе стэрэатыпізаваны падыход да вывучэння і выкладання беларускай мовы: мінімізавана акадэмічнасць, “сур’ёзнасць”, што звычайна ўласціва вучэбнай літаратуры; характэрныя для літаратурнай беларускай мовы ўзнёсласць, дзелавы стыль дапоўнены практычнасцю, разумнай рацыянальнасцю. Мова раскрываецца як сродак штодзённых зносін у абсалютна розных абставінах (на мытні, у кавярні, на вуліцы і інш.), што робіць падручнік актуальным для

шырокай аўдыторыі – рэальных і патэнцыяльных носьбітаў. Цікаваць да роднай мовы абуджаецца праз тэксты (пра гісторыю нашай краіны, менталітэт беларусаў – адаптаваныя тэксты філосафаў І. Абдзіраловіча і І. Бабкова, знаёмства з літаратурнымі творамі), а таксама гумарыстычныя матэрыялы, дыялогі на аснове змадэляваных жыццёвых сітуацый, забаўляльныя элементы, каляровыя ілюстрацыі. Падабраны і адпаведныя практыкаванні, з дапамогай якіх можна адпрацаваць моўныя правілы і нязмушана перайсці да больш сур’ёзных пытанняў.

У тэме, прысвечанай вандроўкам, заданне на “распазнаванне” помнікаў класікам спалучаецца з заданнем, дзе ёсць магчымасць пазнаёміцца са схемай беларускага метрапалітэна, а сярод матэрыялаў для самастойнага аналізу – тэкст “Слэнгавыя назвы папулярных мясцін Мінска”. Падобная кантрасная кампазіцыя і адлюстроўвае канфесійны, сацыяльна-культурны, побытавы і этыкетны поліфанізм, спрыяе цэласнаму ўяўленню і ўспрыманню беларушчыны.

Задума аўтараў раскрыць вобраз беларусаў нетрывіяльна прасочваецца і ў раздзеле, прысвечаным беларускай кухні. Уявіце, трапляеце не на банкет, а ўсё ж на бяседу з нацыянальным каларытам (розніца ў значэнні гэтых лексем тлумачыцца ў адным з практыкаванняў), дзе пачастункам з’яўляюцца і добра вядомыя замежным гасцям Беларусі дранікі, і стравы малазнаёмыя, са старажытнай велікакняскай кухні: калдуны графа Тышкевіча, заяц са смятанай, крамбамбуля, грушы з мёдам сушаныя і іншае (рэцэпты ўзяты з кнігі “Старадаўняя беларуская кухня” Э. Зайкоўскага, Г. Тычкі).

У тэме пра побыт чытач знойдзе рознабаковую інфармацыю: пра сялянскую хату, што ператвараецца ў турыстычны аб’ект – аграрыдзібу, і пра Нясвіжскі замак, гісторыя якога ўзята з інтэрв’ю дачкі апошняга гаспадара рэзідэнцыі Эльжбеты Тамашэўскай-Радзівіл і інш.

Гісторыя беларускай дзяржаўнасці ў дапаможніку раскрываецца ў інфарматыўным, насычаным фактамі і датамі, матэрыяле У. Арлова, ілюструецца выявамі гістарычнага і дзяржаўнага гербаў і сцягоў, паэтычнымі тэкстамі, якія можна называць духоўнымі гімнамі беларусаў. Дарэчы, гэтыя і іншыя творы як у класічным, так і ў бардаўскім выкананні змешчаны ў электронным дадатку да выдання. Акрамя таго, замежныя навучэнцы маюць магчымасць паслухаць і некаторыя тэксты з падручніка (пра сацыяльнае развіццё нашай краіны раскажваецца – тэкставая і аўдыя-

версіі – у нязмушаных дыялогах на мытні, у магазіне, падчас сумаў і інш.).

Тоесная структура кожнага з сямі раздзелаў (Асоба. Тэмперамент. Нацыянальны характар; Нацыянальная кухня. Госці; Дом. Кватэра; Святы; Стыль жыцця. Вольны час; Вандроўкі. Памятныя мясціны. Горад; Беларуская дзяржаўнасць) дапамагае навучэнцу хутка арыентавацца ў змесце новага ўрока. На яго пачатку даецца невялікі тэматычны слоўнік (адразу на трох мовах – беларускай, рускай і англійскай), а далей размешчаны тэкст, які раскрывае сутнасць раздзела. У маўленчы практыкум уваходзяць каля 20 заданняў у кожным раздзеле, якія накіраваны як на павышэнне моўнага ўзроўню навучэнца (тут варта згадаць заданні на правільнае разуменне тэксту, вывучэнне граматычных асаблівасцей беларускай мовы, размежаванне значэнняў лексічных адзінак), так і на яго актыўную ўключанасць у сацыякультурнае беларускамоўнае асяроддзе. Шматлікія каляровыя ілюстрацыі служаць сяміячным знакам-канцэптам, глыбокі сэнс якога раскрываецца пры дапамозе яскравых, запамінальных вобразаў.

У дапаможніку пададзена сістэматызаваная інфармацыя пра беларускую культуру ў карэляцыі з уласна моўнымі сродкамі яе выяўлення (слоўнік, тэкст, пытанні і заданні для фарміравання камунікатыўнай кампетэнцыі). Шырыня ахопу закладзеных у кнізе знакаў-канцэптаў (у некаторых выпадках яны адлюстроўваюць дыяметральныя ўзроўні трансляцыі беларушчыны) апраўдвае нестандартны падыход аўтараў, трансфармуе акцэнты выкладання ў моўна-культурным кантэксце з акадэмічнасці на прагматызм і даступнасць.

Спалучанасць традыцыйнага і наватарскага, сур’эзнага і гульнявога ў выданні адкрывае эўрыстычны метады выкладання беларускай мовы. А навучэнцы, у сваю чаргу, маюць стымул выкарыстоўваць атрыманыя дзякуючы вучэбнаму дапаможніку “Слова – тэкст – камунікацыя” веды на практыцы, у штодзённым беларускамоўным жыцці.

Юлія ЛУК’ЯНЮК,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры стылістыкі
і літаратурнага рэдагавання
Інстытута журналістыкі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта,
Вікторыя ПЯТКЕВІЧ,
магістрант Інстытута журналістыкі
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Да Дня ведаў

УРАЧЫСТАЯ ЛІНЕЙКА

Гучаць песні школьнай тэматыкі. Ганак школы прыбраны наветранымі шарамі, кветкамі.

Выходзяць вядучыя.

1-ы вядучы.

Зацвілі верасы.

За сялом у бары

На бруснічніку пырскі заранак.

Ён з аздобай прыйшоў

У сямлібы, двары –

Першы ў месяцы верасні ранак

(У. Ляпёшкін).

2-і вядучы.

Бывай, гаманлівае звонкае лета!

Нясём мы ў класы вяскі букетаў.

Мы бор абуджалі гамонкай вяскілай.

Бывай, лета звонкае! Крочым мы ў школу

(П. Прануза).

• **Выконваецца песня.**

Зноў у школу

Сл. А. Вольскага

Муз. І. Лучанка

1. Фарбуе верасень лісты

Ў асенні колер.

Сышліся зноў і я, і ты

У роднай школе.

Прыпеў:

А кожны з нас, а кожны з нас

Старэйшы стаў за гэты час,

На год старэйшы стаў наш клас.

2. Звініць званок, звініць званок –

І сціхлі жарты.

Ідзе настаўніца на ўрок

І ўсе – за парты.

Прыпеў.

3. Маўчаць асеннія лясы,

І луг, і поле.

Ды толькі нашы галасы

Чуваць у школе.

Прыпеў.

1-ы вядучы. Добры дзень, паважаныя настаўнікі, вучні, бацькі, госці нашай школы.

2-і вядучы. Добры дзень усім, хто прыйшоў на нашу ўрачыстую лінейку. Сёння, у першы дзень верасня, мы сабраліся разам, каб адзначыць пачатак новага навучальнага года.

1-ы вядучы. Вось і перагарнула лета сваю апошнюю старонку, а разам з ёю скончыліся і канікулы з гульнямі, падарожжамі, цікавымі сустрэчамі. Мы рады бачыць усіх вас здаровымі, больш дарослымі і поўнымі прагі новых ведаў.

2-і вядучы.

Пару хвілін – і першы званок

Нас пакліча ізноў на ўрок.

Дзверы школы шырока адчыняюцца,

Заўтра вучэбныя будні пачынаюцца.

Ну а сёння – святочны час!

Вядучыя (разам). Са святам віншуем вас!

Гучаць фанфары.

2-і вядучы. Увага! Увага! У нашу школу прыйшла тэлеграма (*зачытвае змест*).

Віншуем настаўнікаў і навучэнцаў школы з Днём ведаў! Жадаем поспехаў у вучобе! Чакайце ў госці першага верасня.

Восень і Новы навучальны год.

• **Выконваецца танец “Асенні вальс”** (муз. Я. Догі з к/ф “Мой ласкавы і пняшчотны звер”).

З’яўляюцца Восень і Новы навучальны год.

Восень. Добры дзень, дарагія сябры!

Новы навучальны год. Прывітанне!

Восень.

Аднакласнікі, так рады вы сустрэчы!

І маўклівы стане шматслоўным.

Але дзе наш першы клас? Дарэчы,

Сёння ён у нас самы галоўны.

Новы навучальны год. Школа! Увага! Гонар увесці на ўрачыстую лінейку першакласнікаў маюць будучыя выпускнікі школы і першая настаўніца (*аб’яўляецца імя, прозвішча першай настаўніцы*)! Давайце дапаможам нашым маленькім школьнікам зрабіць першыя крокі ў цудоўную краіну Ведаў і сустрэнем дружнымі апладысмантамі.

Восень.

Школа родная,

Быццам бы вулей, гудзе,

Ззяюць форменкі, новыя ранцы...

Папаўненне нясмелай хадою ідзе –

Першакласнікі, як навабранцы

(У. Ляпёшкін).

Выходзіць першая настаўніца, адзінаццацікласнікі вядуць за руку першакласнікаў.

• **Выконваецца песня “Чаму вучыць школа”** (сл. М. Пляскоўскага, муз. У. Шаінскага).

Добра літары пазнаць, іх у сшытак запісаць
Вучыць школа, вучыць школа, вучыць школа.
Адымаць, дзяліць, складаць і малым дапамагаць
Вучыць школа, вучыць школа, вучыць школа.

Спраўна множыць два на пяць,
склад за складам прачытаць
Вучыць школа, вучыць школа, вучыць школа.
Кніжкі добрыя любіць, выхаваннем даражыць
Вучыць школа, вучыць школа, вучыць школа.

Пазнаваць краінаў шмат,
круг вычэрчваць і квадрат
Вучыць школа, вучыць школа, вучыць школа.
І адрозніваць заўжды астравы і гарады
Вучыць школа, вучыць школа, вучыць школа.

Пра назоўнік, дзеяслоў і чаму ў нас
дождж пайшоў
Вучыць школа, вучыць школа, вучыць школа.
Сябраў новых набываць, дружбу змалку
шанаваць
Вучыць школа, вучыць школа, вучыць школа*.

Пераклад Л. Баршчэўскага.

1-ы вядучы. Школа! Смірна! (*Звяртаецца да дырэктара школы.*) Навучэнцы і настаўнікі школы на ўрачыстасць, прысвечаную Святу ведаў, пастроены!

Дырэктар школы. Лінейку, прысвечаную Дню ведаў, аб’яўляю адкрытай!

2-і вядучы. Права ўзняць дзяржаўны сцяг Рэспублікі Беларусь маюць найлепшыя вучні школы (*назваюцца імёны, прозвішчы вучняў*). Раўненне на сцяг! (*Гучыць Гімн Рэспублікі Беларусь*.) Вольна!

1-ы вядучы. Сёння на нашай урачыстасці прысутнічае шмат гасцей. Дазвольце прадставіць...

• **Прадстаўленне гасцей.**

2-і вядучы. Мы шчыра вітаем на нашым свяце любых і дарагіх бацькоў, шаноўных настаўнікаў, ветэранаў педагагічнай працы.

1-ы вядучы. Першыя парады ў новым навучальным годзе і віншаванні прыміце ад дырэктара школы.

• **Выступленне дырэктара школы.**

2-і вядучы. Для нашых паважаных гасцей І верасня – гэта таксама свята. Віншваем вас і ведаем, што і вы таксама сёння хвалюецеся, узгадваючы свае школьныя гады, першы званок,

першыя радасці і хваляванні... Вам ёсць што сказаць цяперашнім школьнікам. Слова для віншавання даецца... (*назваецца імя, прозвішча выступоўцы*).

• **Выступленне прадстаўнікоў грамадскасці.**

1-ы вядучы. А цяпер, паважаныя першакласнікі, адкажыце, як завуць вашу першую настаўніцу?

2-і вядучы. Запомні, дружа:
Яна – твой першы капітан,
Адважна адплываем:
То Днепр, то акіян
Ты з ёю адкрываеш.

1-ы вядучы. Яна – твой казачнік, паэт.
І ты, як быццам першы,
Уваходзіш у прасторны свет
І прыказак, і вершаў.

2-і вядучы. А лічбы пад яе рукой
Разумныя, жывыя!
Яны становяцца ў строй,
Нібыта вартавыя!

1-ы вядучы. Слова для віншавання даецца першай настаўніцы першакласнікаў.

• **Слова першай настаўніцы.**

Першая настаўніца (*магчымы варыянт*).

Лета праяцела непрыкметна,
Рэхам адгукнулася ў бары.
І паклікала краіна Ведаў
Да сябе вас, юныя сябры.
Пойдзем мы прыступка за прыступкай
Гэтую краіну спазнаваць.
Растлумачу вам я ўсё даступна
І не буду вельмі дакараць,
Калі цяжкай здасца вам навука,
Буду вам заўсёды памагаць,
Будзем мы вучыцца без прынукі,
Маму, тату каб не засмучаць.
Я хачу, каб вы не сумавалі
І ўсе сілы буду аддаваць,
Каб сапраўднымі людзьмі вы сталі,
Каб умелі моцна сябраваць.
Каб здаровым, дружным і вясёлым
Быў заўсёды мой любімы клас.
Хай жа ганарыцца вамі школа.
Юныя сябры, у добры час!

1-ы вядучы.

За руку ўзяўшы першакласнікаў,
Прывялі ў школу іх бацькі.
Новенькія формы, ранцы, банцікі.
Ранак сёння памятны які!

2-і вядучы.

І хаваюць мамы хваляванне
На парозе школьнага жыцця.
Ці не здасца цяжкім навучанне?
Як з нагрузкай справіцца дзіця?

* Радкі, вылучаныя курсівам, паўтараюцца два разы.

1-ы вядучы.

І гатовыя прыйсці на дапамогу,
Зразумець і ночы недаспаць,
Даць наказ на доўгую дарогу
І сардэчным словам падтрымаць.

1-ы вядучы. Свой наказ першакласнікам даюць іх бацькі. Да мікрафона запрашаецца... (*назваецца імя, прозвішча выступоўцы*).

• Выступленне бацькоў.

Новы навучальны год. Мне хутчэй хочацца пазнаёміцца з першакласнікамі. Давайце прапануем слова самым маленькім жыхарам нашай школьнай краіны.

• Выступленне першакласнікаў.**1-ы чытальнік.**

Як былі яшчэ малымі,
У садок тады хадзілі,
А цяпер мы падраслі,
Дружна ў школу ўсе прыйшлі.

2-і чытальнік.

Дзень святочны, урачысты.
Сёння я хвалюся.

Выглядаю, як артыстка,
На сябе люблюся.

3-і чытальнік.

Форма, банты – усё да твару,
Пра дзясяткі толькі мару.

Я – ужо дарослая,
Дзяўчынка сур'ёзная.

4-ы чытальнік.

Мы сягоння горда ішлі
Па асенніх вуліцах.

Толькі гляне хто на нас –
Адразу залюбуецца.

А з цацкамі, напэўна,
Час нам развітацца.

Урокамі цяпер

Будзем мы займацца.

5-ы чытальнік. Адкрывае школа цуды

Мне і ўсім маім сябрам.
Калі-небудзь, можа, буду
Я настаўнікам і сам.

6-ы чытальнік. Наш першы самы-самы

Звіні, звіні, званок!
Дамоў ідзіце, мамы!
Пара нам на ўрок!

7-ы чытальнік. Першы раз у першы клас

Мы прыйшлі вучыцца.
Вам усім “У добры час!”
Скажам урачыста.

2-і вядучы.

Ці свеціць сонца з раніцы,
Ці ў хмарках промень згас –
Хто ў першы клас спяшаецца,
А хто ў апошні клас.

1-ы вядучы. Сапраўды, сярод нас сёння ёсць тыя, хто апошні раз прыйшоў на вераснёўскую

школьную лінейку – адзінаццацікласнікі. 3 году ў год мы радаваліся сустрэчы з імі. Вучні 11-га класа – гонар школы, наша надзея. І сёння яны самыя старэйшыя вучні, а здаецца, зусім нядаўна, яны вось гэтак жа, як і сённяшнія “першачкі”, гаманілі на першай лінейцы, хваляваліся: “А як жа там, у школе?” А цяпер вітаюць сваю змену. І напэўна, маючы за плячыма адзінаццаць гадоў школьнага жыцця, ім ёсць што сказаць нашым першакласнікам. Паслухаем.

• Наказ выпускнікоў школы першакласнікам.

1-ы чытальнік.

Надышоў жаданы час:
Ты прыйшоў у першы клас.
Сябра, ты паслухай нас,
Мы дадзім табе наказ!

2-і чытальнік.

Трэба моцнымі быць, смелымі
І настойлівымі быць,
Каб усё змаглі, сумелі вы,
Каб умелі дружна жыць.

3-і чытальнік.

Каб дзясяткі недасяжных
Сталі звыклымі для вас,
Каб цікавыя і важныя
Справы здзейсніў першы клас.

4-ы чытальнік.

Каб здароўе не падводзіла,
Каб вясёлым быў настрой.
Каб стаялі ўсе, як водзіцца,
За сяброў сваіх гарой.

Выпускнік. Дарагія маленькія сябры! Шчаслівага вандравання па цудоўнай краіне Ведаў! Прыміце ад шчырага сэрца на памяць невялікія нашы падарункі.

• Уручэнне падарункаў першакласнікам ад будучых выпускнікоў школы.

1-ы вядучы.

Свята без кветак – хіба гэта свята?
У вас у руках розных кветак багата.

2-і вядучы.

Вучні! Настаўнікаў шчыра віншуйце,
Кветак для іх і любові не шкадуйце!

• Вучні ўручаюць кветкі настаўнікам, вэтэранам педагагічнай працы. У гэты час выконваецца песня “Дзякуй, настаўнік!” (сл. і муз. Ж. Калмагаравай).

1-ы вядучы.

Лета праляцела, аж не верыцца.
Час імчыцца хваляй хуткаплыннаю.
Кліч не кліч, яно да нас не вернецца.
У свой клас ужо ісці павінны мы.

2-і вядучы.

Празвініць званок – і без прынукі,
Весела па класах мы разыдземся.

І пачнецца зноў навуча.
Ох, нялёгка то штука!
Толькі без яе мы не абыдземся.
*У цэнтр пляцоўкі выходзіць Восень і Новы на-
вучальны год.*

Восень.

Звіні, званок! І абвяшчай пачатак года,
Будзь святам ты для нас,
Для школьнага народа!

1-ы вядучы. Увага! Слухаем першы школьны
званок новага навучальнага года.

*Вучань адзінаццаціга класа і першакласніца
ў суправаджэнні Новага навучальнага года даюць
першы званок.*

2-і вядучы. Вось і адгорнута яшчэ адна ста-
ронка нашай школьнай біяграфіі. Пачата даро-
га ў краіну Ведаў. У жыцці кожнага з нас бывае
свой першы клас і першы залівісты школьны
званок, і першы ўрок.

Новы навучальны год. А цяпер, дарагія сяб-
ры, вітайце яе вялікасць, каралеву Навуку. Яна
запрашае ўсіх вас ва ўтульныя класы на першы

ўрок у гэтым навучальным годзе. У добры шлях
па цудоўнай, цікавай краіне Ведаў!

*Гучыць музыка. Велічна выходзіць карале-
ва Навука разам з пажамі. Падыходзіць да пер-
шакласнікаў і разам з першай настаўніцай пад
апладысменты прысутных суправаджае іх у
клас.*

2-і вядучы. Урачыстая лінейка, прысвечаная
пачатку новага навучальнага года, абвяшчаецца
закрытай!

Новы навучальны год. У добры шлях!

Восень. У добры час!

1-ы вядучы. Добры дзень, школа!

2-і вядучы. Сустрэкай нас!

*Гучыць музыка. Вучні накіроўваюцца ў школу.
Завяршаюць урачыстае шэсце адзінаццаціклас-
нікі, якія па традыцыі ўскладаюць кветкі да
помніка загінулым землякам.*

Валянціна КВЕЦЕНЬ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
Жырмунскай сярэдняй школы
Воранаўскага раёна.

Цікава ведаць

ДЗЕНЬ ВЕДАЎ: ГІСТОРЫЯ

Дзень ведаў (1 верасня) – дзяржаўнае свята
з 1984 года. Яго адзначаюць дзяржавы СНД –
Арменія, Беларусь, Казахстан, Малдова, Расія,
Туркменістан, Украіна. 1 верасня – пачатак но-
вага навучальнага года для ўсіх школьнікаў, сту-
дэнтаў, настаўнікаў і выкладчыкаў. Традыцыйна
ў гэты дзень у школах праходзяць урачыстыя
лінейкі, класныя гадзіны, урокі ведаў, міру, бяс-
пекі і мужнасці.

Гістарычна не ўсе навучальныя ўстановы
распачыналі навучальны год у верасні: у часы
Пятра I у некаторых школах і гімназіях – у кан-
цы жніўня, сярэдзіне верасня або кастрычніка,
вясковыя “школы граматы” – з першага снежня.
У СССР да сярэдзіны 30-х гг. XX стагоддзя не
было дакладнай даты пачатку навучальнага го-
да. Згодна з пастановай Савета Народных Камі-
сараў СССР ад 14 жніўня 1930 г. канстатавалася,
што “ўсе дзеці ва ўзросце 8 – 10 гадоў павінны
быць прыняты ў школу восенню”.

Толькі ў верасні 1935 г. пастановай Саўнар-
кама і ЦК ВКП (б) была ўведзена адзіная дата
пачатку навучальных заняткаў ва ўсіх школах
СССР з 1-га верасня, а заканчэнне дыферэн-
цавана: у першых трох класах – 1 чэрвеня, у
IV – VII класах – 10 чэрвеня і VIII – X класах –

20 чэрвеня. Цяпер рэгламентаваны толькі пра-
цягласць навучальнага года і канікул. Адным
з ініцыятараў-стваральнікаў свята лічыцца за-
служаны настаўнік школы РСФСР Фёдар Фёда-
равіч Брухавецкі.

Афіцыйны статус Дзень ведаў набыў пасля
Указа Прэзідыума Вярхоўнага Савета СССР ад
15 чэрвеня 1984 г, які дапоўніў Указ Прэзідыу-
ма Вярхоўнага Савета СССР “Аб святочных і
памятных днях” ад 1 кастрычніка 1980 г.

1 верасня вучні і іх бацькі дораць настаўні-
кам кветкі, віншуюць з пачаткам навучальна-
га года. Першыя асобы дзяржавы традыцыйна
віншуюць з Днём ведаў настаўнікаў і вучняў.
Навучальныя ўстановы наведвае адміністрацыя
раёнаў, кіраўнікі гарадоў і краіны.

Свята ў школах пачыналася з урачыстай лі-
нейкі, потым праводзіўся Урок міру і іншыя
ўрокі. Цяпер у школах праходзяць толькі ўра-
чыстыя лінейкі і іншыя святочныя мерапрыем-
ствы, на якіх асабліва ўвага аддаецца пер-
шакласнікам. У сярэдніх спецыяльных і вышэй-
шых навучальных установах для першакурснікаў
праводзіцца ўрачысты сход.

Паводле інтэрнэт-крыніц.

СВЯТА БЕЛАРУСКАГА ПІСЬМЕНСТВА

ГУЛЬНЯ (X – XI КЛАСЫ)

Мэта: знаёмства з беларускімі гарадамі, гісторыяй, культурай, літаратурай.

Падрыхтоўка да гульні. Вучні аб'ядноўваюцца ў дзве каманды і выбіраюць капітана. На кніжнай выставе экспануюцца кнігі, часопісы, газеты, дзе змешчана інфармацыя пра свята беларускага пісьменства і гарады – сталіцы свята. У якасці падказкі ўдзельнікам выдаюцца карткі з пералікам усіх гарадоў – сталіц свята.

ХОД ГУЛЬНІ

Вядучы. У першую нядзелю верасня ўся Беларусь адзначае цудоўнае свята – Дзень беларускага пісьменства. Пачатак святу паклала Міністэрства культуры пасля святкавання 500-годдзя з дня нараджэння Францыска Скарыны. Гісторыя свята прыводзіць нас у 1994 год у старажытны горад Полацк. Штогод галоўны горад свята мяняецца. Традыцыйна гэта гарады – гістарычныя цэнтры культуры, навукі, літаратуры і кнігавыдання. І сёння мы з вамі ўзгадаем іх.

Тур I.

Сталіцы Дня беларускага пісьменства

Вядучы задае пытанні. Адказвае каманда, якая першая здагадаецца. За кожны правільны адказ камандзе налічваецца два балы.

Калі дазваляюць тэхнічныя сродкі, да гэтага тура падбіраюцца фотаздымкі гарадоў, на якіх каманды павінны будуць адгадаць горад.

1. У якім горадзе знаходзіцца Барысаў камень? (Полацк.)

2. Недалёка ад гэтага горада ў часы Вялікай Айчыннай вайны савецкімі войскамі былі ўпершыню выкарыстаны рэактыўныя ўстаноўкі “БМ-13”, якія ўсе ведаюць пад назвай “Кацюша”. (Орша.)

3. Гэты горад быў першай сталіцай ВКЛ. (Навагрудак.)

4. У якім горадзе быў устаноўлены памятник крыж у гонар 1000-годдзя хрысціянства ў Беларусі? (Заслаўе.)

5. На гербе гэтага горада знаходзіцца чырвоная лісіца і рука, якая трымае меч. (Мсціслаў.)

6. У якім горадзе стаіць Белая вежа? (Камянец.)

7. У якім горадзе амаль да сярэдзіны мінулага стагоддзя існаваў “торг на вадзе”, дзе проста з лодак гандлявалі рознай жывёнасцю, зернем, сенам, дрвамі і, вядома ж, рыбай? (Пінск.)

8. Побач з якім горадам знаходзіцца эксперыментальная база Цэнтральнага батанічнага сада

НАН Беларусі, на якой праводзіцца вывучэнне раслін з сямейства брусніц? (Ганцавічы.)

9. Сімвалам якога горада з'яўляецца вежа з гадзіннікам? (Шчучын.)

10. Некалі гэты горад быў рэзідэнцыяй некаранаваных каралёў Беларусі. (Нясвіж.)

11. У якім горадзе праходзіць вішнёвы фестываль і ўстаноўлены помнік вішні? (Глыбокае.)

12. Гэты горад заснаваў кіеўскі князь Уладзімір Святаслававіч. (Заслаўе.)

13. У 2002 г. сталіцай Дня беларускага пісьменства стаў не горад, а гарадскі пасёлак у Карэліцкім раёне. Які? (Мір.)

14. У якім горадзе знаходзілася акадэмія, дзе вучылі мядзведзяў? (Смаргонь.)

15. У якім горадзе знаходзіцца помнік героям “Палескай хронікі” І. Мележа? (Хойнікі.)

16. У якім горадзе знаходзіцца адзіны ў свеце помнік птушцы куліку-марадунцы? (Тураў.)

17. Па ўзроставым крытэрыі, калі верыць “Аповесці мінулых гадоў”, гэты горад саступае толькі Полацку. (Тураў.)

18. Паблізу якога горада войскі Напалеона перапраўляліся праз Беразіну, калі адступалі з нашых зямель? (Барысаў.)

19. У якім горадзе знаходзіцца помнік беларускай літары “ў”? (Полацк.)

20. У якім горадзе знаходзіцца Слуцкая брама – адзіная з пяці брам замка, якая захавалася да нашых часоў? (Нясвіж.)

21. Дзе знаходзіцца папяровая фабрыка “Спартак”? (Шклоў.)

22. Дзе праводзіцца фестываль сярэднявечнай культуры? (Навагрудак.)

23. Гэты горад, тады яшчэ паселішча, быў упершыню ўзгаданы ў 996 г. пад назвай Пасаднік. (Паставы.)

24. У Сярэднявеччы гэты горад славіўся ліцейнай гарматнай майстэрняй (людвісарняй). (Быхаў.)

25. Які горад стаіць на рацэ Лясной? (Камянец.)

26. У якім горадзе да Дня беларускага пісьменства было ўстаноўлена некалькі бронзавых бюстаў знакамітым беларусам – Язэпу Корсаку, Язэпу Драздовічу, Ігнату Буйніцкаму, Паўлу Сухому, Вацлаву Ластоўскаму і інш.? (Глыбокае.)

27. Горад – сталіца Палесся. (Пінск.)

28. Недалёка ад гэтага горада ў 1514 г. войска пад камандаваннем гетмана ВКЛ Канстанціна Астрожскага перамагло колькасна большыя маскоўскія войскі. (Орша.)

29. Да пачатку 1990-х гг. у гэтым горадзе размяшчаўся гарнізон марской авіяцыі Балтыйскага флоту і база ракетаносцаў Ту-16. (*Быхаў.*)

30. Які горад традыцыйна лічыцца радзімай абаранкаў? (*Смаргонь.*)

31. У якім горадзе на тэрыторыі сучаснай Беларусі пачала дзейнічаць першая абшчына сяцёр міласэрнасці? (*Шчучын, у 1742 г.*)

32. Які горад сярод сталіц беларускага пісьменства самы малады? (*Ганцавічы, заснаваны ў 1898 г.*)

33. У якім беларускім горадзе знаходзіцца помнік агурку? (*Шклоў.*)

34. Замак гэтага горада ўнесены ў спіс сусветнай спадчыны ЮНЕСКА. (*Мір.*)

35. Які горад прадстаўляе футбольны клуб БАТЭ? (*Барысаў.*)

Конкурс капітанаў

Суаднесці горад і інфармацыю пра яго. За кожны правільны адказ налічваецца адзін бал.

Сафійскі сабор	Навагрудак
Герб з лучнікамі	Пінск
Гара Міндоўга	Шчучын
Парк "Альба"	Заслаўе
Найбуйнейшае прадпрыемства Беларусі па перапрацоўцы льну	Барысаў
Помнік маракам Дняпроўскай ваеннай флатыліі	Паставы
Музеі "Млын", "Хата завозніка", "Кузня", "Свіран"	Полацк
Капліца-склеп Святаполк-Мірскіх	Орша
Помнік князю Барысу	Хойнікі
Помнік "Смутку"	Мір
Рэспубліканскае свята "Звіняць цымбалы і гармонік"	Тураў
Палац Друцкіх-Любецкіх	Шклоў
Ратуша, якая нядаўна была занесена ў Каталог помнікаў сусветнай архітэктуры, выдадзены ў ЗША	Нясвіж

Даведкі: Сафійскі сабор – Полацк; герб з лучнікамі – Тураў; гара Міндоўга – Навагрудак; парк "Альба" – Нясвіж; найбуйнейшае прадпрыемства Беларусі па перапрацоўцы льну – Орша; помнік маракам Дняпроўскай ваеннай флатыліі – Пінск; музеі "Млын", "Хата завозніка", "Кузня", "Свіран" – Заслаўе; капліца-склеп Святаполк-Мірскіх – Мір; помнік князю Барысу – Барысаў; помнік "Смутку" – Хойнікі; рэспубліканскае свята "Звіняць цымбалы і гармонік" – Паставы; палац Друцкіх-Любецкіх – Шчучын; ратуша, якая нядаўна была занесена ў Каталог помнікаў сусветнай архітэктуры, выдадзены ў ЗША, – Шклоў.

Пытанні для каманд (задаюцца ў час, калі капітаны выконваюць сваё заданне). Правільны адказ прыносіць камандзе пяць балаў.

1. Якая адметная падзея ў галіне літаратуры адбудзецца на цырымоніі адкрыцця свята бела-

рускага пісьменства ў Шчучыне? (*Уручэнне Нацыянальнай прэміі ў галіне літаратуры.*)

2. Дзе і калі Францыск Скарына выдаў сваю першую кнігу – "Псалтыр"? (*У Празе 6-га жніўня 1517 г.*)

3. У якім годзе Кірыл і Мяфодзій склалі славянскую азбуку? (*У 863 г.*)

4. Дзе і калі на тэрыторыі сучаснай Беларусі была першая друкарня? (*Брэст, 1553 г.*)

5. Калі ў Беларусі адзначаецца Дзень славянскага пісьменства і культуры? (*24 мая.*)

Тур 2.

Вялікія і славутыя асобы сталіц свята

Праводзіцца па правілах першага тура.

1. Першы прэзідэнт Ізраіля Хаім Вейцман скончыў рэальнае вучылішча гэтага горада. (*Пінск.*)

2. Каго называюць усходнеславянскім "Златавустам"? (*Кірыла Тураўскі.*)

3. Назавіце жанчыну-беларуску, якая прыняла манаства пад іменем Анастасія ў Заслаўі. (*Рагнеда.*)

4. Хто заснаваў першую друкарню ў Нясвіжы? (*Сымон Будны.*)

5. Гэты кафляны спраў майстар – выхадзец з Мсціслаўля – аздабляў шматлікія храмы Масквы. (*Сцяпан Палубес.*)

6. Назавіце імя горадабудаўніка, які па загадзе князя Уладзіміра Васількавіча пачаў будаваць Камянец і Камянецкую вежу. (*Доўлід Алекса.*)

7. Палкоўнік войска Вялікага Княства Літоўскага, удзельнік бітвы пад Лейпцыгам, сусветна вядомы арнітолаг у палацы ў Паставах стварыў багаты арніталагічны музей і карцінную галерэю. (*Канстанцін Тызенгаўз.*)

8. У якім горадзе правёў дзяцінства знакаміты беларуска-польскі пісьменнік Адам Міцкевіч? (*Навагрудак.*)

9. Выхадзец з Мсціслаўля разам з папличнікам у 1564 г. выпусціў у Маскве першую рускую друкаваную кнігу "Апостал". (*Пётр Мсціславец.*)

10. У якім горадзе нарадзіўся акцёр, тэлеведучы, юмарыст, прадзюсер Вадзім Галыгін? (*Барысаў.*)

11. У свой час Паставы былі адной з рэзідэнцый шляхецкага роду, прадстаўнікі якога зрабілі значны ўклад у развіццё не толькі Пастаў, але і іншых беларускіх гарадоў, развівалі культуру, навуку. Назавіце гэты шляхетны род. (*Тызенгаўзы.*)

12. У 1667 – 1668 гг. Клім Міхайлаў удзельнічаў у аздабленні Каломенскага палаца. У 1683 – 1685 гг. узначальваў групу беларускіх і рускіх разьбяроў, якія стварылі помнік сусветнага зна-

чэння – 5-ярусны іканастас Смаленскага сабора Новадзявочага манастыра ў Крамлі. У якім горадзе ён нарадзіўся? (*Шклоў.*)

13. Ян Сініцкі (1856 або 1861 – 02.05.1939) – мемуарыст, падарожнік, карэспандэнт “Нашай Нівы”, аўтар кнігі “Новая Зеландыя – Еўропа” (забаронена цэнзурай). Перад рэвалюцыяй 1905 – 1907 гг. вярнуўся на радзіму. За ўдзел у рэвалюцыйных падзеях быў арыштаваны і высланы ў Валагодскую губерню. Там напісаў успаміны “3 майго жыцця ў вёсцы”. Пасля вяртання ў родны горад стварыў там бібліятэку, займаўся садаводствам. Назавіце родны горад Яна Сініцкага. (*Смаргонь.*)

14. Недалёка ад гэтага горада ў вёсцы Люсіна Якуб Колас пачынаў педагогічную дзейнасць. Цяпер у самім горадзе ўстаноўлены помнік пісьменніку. Назавіце горад. (*Ганцавічы.*)

15. Хто ў 1610 г. у Быхаве пачаў будаўніцтва замка, які мы можам бачыць і сёння? (*Ян Кароль Хадкевіч.*)

16. Які полацкі князь пачаў збіраць першую бібліятэку на Беларусі і адкрыў першую школу? (*Ізяслаў.*)

17. У фарным касцёле гэтага горада вяччаліся Соф’я Гальшанская і польскі кароль Ягайла. (*Навагрудак.*)

18. Хто выдатна скончыў школу ў Хойніках у 1938 г., працаваў у Хойніцкім райкаме камсамола? (*Іван Мележ.*)

19. Які знакаміты беларускі пісьменнік нарадзіўся ў Оршы? (*Уладзімір Караткевіч.*)

20. У якім горадзе прайшлі дзіцячыя гады Паўліны Мядзёлкі – першай выканальніцы ролі Паўлінкі ў славутай п’есе Янкі Купалы? (*Глыбокае.*)

21. На хутары Акунёва, што ў Глыбоцкім раёне, у верасні 1939 г. нарадзіўся знакаміты пісьменнік, дзяцінства якога прайшло ў Глыбокім. Сусветна вядомым ён стаў дзякуючы раману “Знахар”. Хто гэта? (*Тадэвуш Даленга-Масловіч.*)

22. У якім горадзе правёў дзяцінства і юнацтва знакаміты Канстанцін Астрожскі? (*Тураў.*)

23. Паводле легенды, хто такая Чорная панна Нясвіжа? (*Барбара Радзівіл.*)

24. У гэтым невялікім гарадскім пасёлку нарадзілася знакамітая беларуская пісьменніца Вольга Іпатава. (*Мір.*)

25. Непадалёку ад Глыбокага ў фальварку Палівачы нарадзіўся знакаміты беларус – акцёр, рэжысёр, стваральнік нацыянальнага прафесійнага тэатра. Хто гэта? (*Ігнат Буйніцкі.*)

26. Ён працаваў выкладчыкам у школе пяраў у Шчучыне, заснаваў пры ёй батанічны сад, адзін з першых даследчыкаў расліннасці на Беларусі. (*Станіслаў Баніфацы Юндзіл.*)

27. Які майстар залатых спраў у 1161 г. з дрэва, золата і каштоўных камянёў зрабіў святыню на Беларусі? (*Лазар Богша.*)

28. Хто падчас Вялікай Айчыннай вайны камандаваў усімі партызанскімі сіламі Аршанскай зоны? (*Канстанцін Заслонаў.*)

29. Якуб Колас працаваў настаўнікам у адной з школ гэтага горада. (*Пінск.*)

30. Які магутны беларускі род заснаваў мядзведжую акадэмію ў Смаргоні? (*Радзівілы.*)

Тур 3. Знайдзі лішняе

У кожным лагічным ланцужку трэба знайсці лішняе і растлумачыць свой выбар. На кожны ланцужок слоў загадзя выбіраецца па адным удзельніку ад кожнай каманды, якія і будуць адказваць. Падказкі ад іншых удзельнікаў забараняюцца. Адказвае той, хто першым здагадаецца. За кожны правільны адказ камандзе налічваецца адзін бал, за правільнае тлумачэнне яшчэ адзін.

У выпадку няправільнага тлумачэння выправіць саперніка можа ўдзельнік другой каманды, за што яго каманда атрымае адзін бал.

1. Ганцавічы, Быхаў, Шклоў, Мазыр. (*Мазыр не з’яўляецца сталіцай свята.*)

2. Францыск Скарына, Уладзімір Караткевіч, Сымон Будны, Усяслаў Чарадзеі. (*Уладзімір Караткевіч нарадзіўся ў Оршы, астатнія ў Полацку.*)

3. Кастусь Каліноўскі, Тадэвуш Касцюшка, Леў Сапега, Канстанцін Астрожскі. (*Леў Сапега быў канцлерам ВКЛ, галоўнай яго дзейнасцю былі палітыка і дыпламатыя, астатнія праславіліся ў ваеннай галіне.*)

4. Нёман, Прыпяць, Днепр, Заходняя Дзвіна. (*На Нёмане няма ніводнага горада, дзе праводзілася свята беларускай пісьменства.*)

5. Статут ВКЛ, Прадмова да зборніка “Дудка беларуская”, Аповесць мінулых гадоў, “Біблія” Францыска Скарыны. (*Прадмова да зборніка “Дудка беларуская” не з’яўляецца старажытным помнікам беларускага пісьменства.*)

6. Мікола Гусоўскі, Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, Францыск Скарына. (*Дзейнасць М. Гусоўскага не была звязана з кнігадрукаваннем.*)

7. “Бандароўна”, “Тутэйшыя”, “Паўлінка”, “Пошукі будучыні”. (*Пералічаныя творы акрамя “Пошукаў будучыні” належаць Янку Купалу.*)

8. Агурок, воўк, ў (у нескладовае), кулік. (*Помнік ваўку знаходзіцца ў Ваўкавыску, а ён не быў сталіцай Свята беларускага пісьменства.*)

9. Максім Танк, Максім Багдановіч, Кандрат Крапіва, Янка Купала. (*Максім Багдановіч – сапраўднае імя пісьменніка, астатнія псеўданімы.*)

10. Дзед Талаш, Міхал, Андрэй Лабановіч, Сымон-музыка. (*Сымон-музыка не меў рэальнага прататыпа.*)

Тур 4. Сталіцы свята ў літаратуры

За кожны правільны адказ каманда атрымлівае тры балы.

1. Письменніка-дзекабрыста Фёдара Глінку вельмі ўразіў адзін з нашых гарадоў. І паэт прысвяціў гэтаму гораду некалькі вершаў. Вось радкі аднаго з іх:

Чудесный ...! Твои раздолья
Достойны лучших мастеров.
Нигде не видел я привольней
Твоих раскидистых лесов.
Здесь Припять волны гонит в дали
У древних стен, вдоль берегов.
Чего они здесь ни видали
Во глубине седых веков!
Пра які горад пісаў Фёдар Глінка? (Пінск.)

2. Назавіце знакамітага беларускага князя-пярэваратня, горад, дзе ён княжыў, а таксама прысвечаны яму гістарычны раман і яго аўтар. (Усяслаў Чарадзея, Полацк, “След ваўкалака”, Леанід Дайнека.)

3. Руская імператрыца Кацярына II у канцы XVIII ст. ехала праз Беларусь у Таўрыду. Кожны горад, які сустракаўся ёй на шляху, атрымаў распараджэнні і рэкамендацыі, як сустракаць імператрыцу, і дбайна рыхтаваўся да яе прыезду. Падрабязна падрыхтоўка мсціслаўцаў да прыезду Кацярыны II была апісана ў рамане “Государыня и епископ”. Назавіце аўтара гэтага рамана. (Алег Ждан.)

4. У 1934 г. Янка Купала напружана працаваў у творчай камандзіроўцы ў адным з невялікіх гарадоў Беларусі. Тут з’явіліся на свет вершы “На нашым полі”, «Калгасу “Чырвоны баец»», “Я – калгасніца маладая...” і іншыя, а таксама паэма, прысвечаная гэтаму гораду. Назавіце горад. (Барысаў.)

5. Пра які помнік сярэднявечнага дойлідства пісаў Валянцін Лукша?

Князь пільна дбаў пра непахіснасць межаў,
Каб менш было пакутных страт і згуб, –
На ўскрайку векавечнай Белавежы
Пры беразе ўзвёў каменны слуп.

Слуп гораду бяспеку гарантуе –
Як верная зарука ад зарук –
За вёрсты бачыць і за вёрсты чуе:
Чужак ідзе або надзейны друг.
(Белая вежа.)

6. Вёска Баркалабава, трапіла ў гісторыю як месца стварэння помніка беларускага пісьменства пачатку XVII ст. – Баркулабаўскага летапісу. Храналагічна ахопліваецца перыяд з 1545 да 1608 г., распавядаецца пра гісторыю Усходняй Беларусі, беларускую культуру і гістарычных асоб, пра будзённае жыццё простых людзей Бе-

ларусі. Каля якога горада знаходзіцца вёска Баркалабава? (Быхаў.)

7. Пра прыгоды і каханне 17-гадовай беларускай князеўны Соф’і Гальшанскай і 70-гадовага вялікага князя літоўскага і польскага караля Ягайлы, іх шлюбаванне, што адбылося ў Навагрудку ў лютым 1422 г., распавёў у гістарычным рамане Анатоль Бутэвіч. Назавіце гэты раман. (“Каралева не здраджвала каралю, або Каралеўскае шлюбаванне ў Навагародку”).

8. У 1834 г. Адам Міцкевіч стварыў сусветна вядомую паэму “Пан Тадэвуш”, дзе апісаў замак Гарэшкаў. Які замак Беларусі стаў прататыпам замка ў паэме? (Мірскі замак.)

9. У якім горадзе адбываюцца дзеянні ў п’есе “Крыж” Аляксея Дударова? (Полацк.)

10. Пра якую шляхту ідзе гаворка ў знакамітай п’есе В. Дуніна-Марцінкевіча? (Пінскую, п’еса “Пінская шляхта”).

11. Горад гэты будаваўся не абы-як: “...спачатку насыпаў тут князь рачнога пяску тоўсты слой. Пасля пачаў паліць лес і насыпаў пласт дробнага вугаллю ў тры аршыны. Потым надралі і палажылі пласт бярозавай кары; пасля кары насыпалі бітых гаршкоў; пасля – звярыных касцей. У канцы засыпалі пласт чашуі з пароды язя – і ўсё гэта засыпалі зямлёю”*. Будаваў так свой горад князь Тур. Назавіце гэты горад. (Тураў.)

12. У адной з паэм Рыгор Барадулін апісаў працу скамарохаў, мядзведжую вучобу і іх выступленні перад глядачамі. Назавіце гэты твор. (“Смаргонская акадэмія”).

13. Назавіце гарады – сталіцы свята, пра якія ў кнізе “Менск і яго браты” расказаў Уладзімір Ягоўдзік. (Полацк, Пінск.)

14. У Міры намаганьнямі энтузіяста-аматара быў створаны прыватны музей-сядзіба “Мірскі пасад”, што, па словах уладальніка, знаходзіцца ў той самай карчме, дзе Уладзіслаў Сыракомля напісаў верш, асновай якога стаў расказ ямшчыка-паштальёна. Вольны пераклад верша Леанідам Трэфалевым на рускую мову стаў знакамітай народнай песняй “Когда я на почте служил ямщиком”. Назавіце гэты верш. (“Паштальён”).

15. У які горад забрыў Сымон-музыка з аднайменнай паэмы Якуба Коласа? (Мір.)

• **Падвядзенне вынікаў гульні, узнагароджанне пераможцы.**

Марына ПЕТРАШКЕВІЧ,
бібліятэкар дзіцячай бібліятэкі
№ 8 г. Мінска.

* Легенды і паданні / склад. М. Я. Грынблат, А. І. Гурскі; рэд. тома А. С. Фядосік. – 2-е выд., дап. і дапрац. – Мінск : Беларус. навука, 2005. – С. 291.

ВЫТОКІ БЕЛАРУСКАГА ПІСЬМЕНСТВА

ІНТЭЛЕКТУАЛЬНЫ АЎКЦЫЁН

Мэта: фарміраванне цэласнага ўяўлення аб першых вядомых беларускіх пісьменніках і асветніках.

Задачы: паглыбіць веды аб прадстаўніках старажытнага беларускага пісьменства; фарміраваць уменні працаваць з інфармацыяй; стварыць карту-плакат.

Абсталяванне: карта-плакат; малюнкi-выявы Кірылы Тураўскага, Еўфрасінні Полацкай, Францыска Скарыны; фотаздымкі помнікаў гэтым дзеячам; ілюстрацыі Полацка, Турава, Прагі, Падуі; фотаздымкі крыжа Еўфрасінні Полацкай, крыжоў з Турава; клей / двухбаковы скотч, умоўнае абазначэнне балаў (фішкі / манеты).

Умовы і правілы. Гульні можна правесці на класнай гадзіне, уроку беларускай літаратуры, гісторыі. Карысным і цікавым стане мерапрыемства, арганізаванае для вучняў паралелі. Агульная ўмова інтэлектуальнага аўкцыёну – папярэдняе паведамленне тэмы гульні – вучні павінны ведаць, што выстаўляецца на аўкцыён, якія лоты будуць прапанаваныя.

Інтэлектуальны аўкцыён садзейнічае трываламу замацаванню аўтарытэту ведаў, стымулюе цікавасць да інтэлектуальных і мастацкіх каштоўнасцей, садзейнічае разуменню ўзаемасувязі літаратуры і мастацтва, культуры і гісторыі, становіцца крыніцай інфармацыі для іншых вучняў, спрыяе паляпшэнню псіхалагічнай атмасферы ў школе. Праводзіцца аўкцыён, як правіла, у аднолькавых узростах груп, каб “пакупніцкая здольнасць” удзельнікаў была аднаго ўзроўню. Часам магчыма арганізацыя інтэлектуальнага спаборніцтва паміж рознымі ўзроставымі групамі, каб малодшыя школьнікі ўявілі перспектывы развіцця і адукацыі.

На аўкцыёне можна “прадаць” альбо “набыць” лот – духоўную каштоўнасць, матэрыялізаваную ў кнізе, рэпрадукцыі, малюнку, і іншым, што “прадаецца” таму, хто можа даць найбольш поўную ці падрабязную інфармацыю. Мэта аўкцыёну – зрабіць як мага больш “пакупак”, каб заняць месца лідара. Калі на “продаж” выстаўляецца, напрыклад, паштоўка ці марка з выявай Ф. Скарыны, то, зразумела, яе “набывае” той, хто зможа даць апошнія звесткі з шэрагу інфармацыі пра друкара, запатрабаванай аўкцыяністам. Такі удзельнік атрымлівае найбольшую колькасць балаў і мае права прымацаваць лот (ілюстрацыю, выяву...) да карты-плаката, якая фармляецца на працягу ўсяго аўкцыёну.

Спачатку лот дэманструецца публіцы і суправаджаецца сціслай інфармацыяй пра яго; потым аб’яўляецца стартавы кошт (поўны адказ на пытанне) і прымаюцца першыя “ўнёскі” (адказы).

Гэта самы цяжкі момант, бо адначасова паддымаецца мноства рук і неабходна зафіксаваць першую паднятую руку. Абавязкова малаточак адстуквае ўмоўны час для прад’яўлення новай “платы” (раз-два-тры!), пры гэтым сцісла паўтараючы апошні “ўнёсак”. Лот уручаецца таму, хто адказвае апошнім, г. зн. апошнім паведамляе звесткі, нікому не вядомыя сярод “пакупнікоў” ці проста забытыя.

Нельга “збіваць” кошт, выкрыкваючы з месца, не паднімаючы рукі – парушальніка правіл выдаляюць з аўкцыёну. Набытыя лоты становяцца часткай карты-плаката, а балы ўдзельнікі збіраюць да канца гульні.

Створаную карту-плакат можна неаднаразова выкарыстаць на ўроках беларускай літаратуры, гісторыі, сусветнай мастацкай культуры.

ХОД ГУЛЬНІ

• Уступнае слова вядучага.

Аўкцыяніст. Кожны чалавек павінен ведаць гісторыю сваёй краіны, грамадства, у якім фарміруецца сам як асоба, і, зразумела, вытокі нацыянальнага пісьменства. Менавіта яны далі магчымасць многім і многім пакаленням беларусаў самавызначыцца як нацыі. Беларусь сёння – гэта краіна з багатай літаратурнай спадчынай. У нас кожны горад і мястэчка паважліва ставіцца да сваіх традыцый і імкнецца да культурнага росквіту. Сёння мы звернемся да крыніц нашага пісьменства.

Нагадваю вам лоты нашага аўкцыёну. Кожны з вас ведаў, што гаворка пойдзе пра наступных дзеячаў беларускага пісьменства і друку: Францыск Скарына, Кірыла Тураўскі, Еўфрасіння Полацкая.

Аўкцыён адбываецца ў хуткім тэмпе, і перамагае каманда, якая атрымае ад вядучага найбольшую колькасць балаў. Ва ўсіх турах вядучы задае пытанні, за кожны правільны адказ налічваецца пэўная колькасць балаў – 2, 4, 6, 8, 10 – залежна ад паўнаты і правільнасці адказаў удзельнікаў.

Па выніках кожнага тура вядучы аўкцыёну вызначае пераможцу / пераможцаў, якія прымацоўваюць на карту-плакат прапанаваныя выявы-лоты.

Тур 1. Кірыла Тураўскі

Ўзмахну крыламі, над старажытнай

Белай Руссю

Убачу подзвігі бацькоў, князёў, святых, –

Праз нітку сувязі памерлых і жывых.

Распавядзе гісторыю старая нам варона, –

Аб старажытнай даўнасці і свеце невядомым.

Ляці, нясі, чаруй старымі нас паданнямі, –

Над землямі, над часам, над днямі і гадамі.

І Віцебск, Тураў, Полацк, гарады як суддзі, –

Славутая гісторыя забытая не будзе.

А. Гарыца.

Пытанні і заданні аўкцыяніста

1. Адкуль родам Кірыла Тураўскі? (*Нарадзіўся і выхаваўся ў Тураве.*)

2. Што ведаеце пра яго бацькоў? (*Былі заможнымі людзьмі.*)

3. Якому занятку аддаваў перавагу ў свае дзіцячыя гады Кірыла? (*Найперш стараўся спасцігнуць вучэнне боскіх кніг і добра напрактыкаваўся ў святых пісаннях.*)

4. Дзе вучыўся Кірыла Тураўскі? (*Атрымаў добрую хатнюю адукацыю, пазней спасцігнуў вышэйшыя навукі і мастацтвы ад грэчаскіх настаўнікаў.*)

5. За што яго называлі “Златавустам”? (*Па майстэрску валодаў мовамі, глыбока ведаў візантыйскую культуру, асабліва паэзію і красамоўства.*)

6. Што значыць *стоўпнік*? (*Ён імкнуўся да вялікіх учынкаў, зачыніўся ў стоўпе і пражыў там пэўны час ў поспе і малітвах, напісаў шмат твораў.*)

7. Якую высокую царкоўную пасаду займаў пры жыцці? (*Каля 1169 г. князь Юры I Яраславіч з тураўскімі старэйшымі ўпрасілі Кірылу-мніха прыняць біскупства. Сваю пасаду Кірыла разглядаў як нялёгка абавязак хрысціяніна і асветніка, бо яго ўзнёсла-паэтычная натура не была схільнай да царкоўнай кар’еры і адміністратарства.*)

8. Кірылу Тураўскага называюць адным з самых старажытных беларускіх пісьменнікаў. Што ім было напісана? (*На думку даследчыкаў, Кірылу Тураўскаму належаць 8 словаў-казанняў, 2 прытчы, 2 казанні пра манаскі чын і анёлскі вобраз, 2 пасланні да Васіля ігумена Пячорскага, 2 каноны і каля 30 спавядальных малітваў, дзе з найбольшай глыбінёй выявіліся асоба пісьменніка, яго духоўныя перажыванні. Апошнія творы Кірыла Тураўскі напісаў, верагодна, ужо пасля таго, як зусім адышоў ад грамадска-царкоўнай дзейнасці, жыў у келлі пры царкве Св. Міколы ў Тураве, засяродзіўшыся на малітвах і багаслоўскай творчасці.*)

9. Што ведаеце пра феномен Тураўскіх крыжоў? (*Згодна з паданнямі, тураўскія крыжы прыплылі з Кіева ўверх па Прыпяці і затым апынуліся сярод палёў; яны нібыта ахоўваюць ад розных*

хваробаў. Па адным з паданняў, у вёсцы Рычаў нейкая жанчына аслепла і ўбачыла ў сне, што ёй трэба ісці да каменнага крыжа, ачысціць яго і выпіць крошкі з вадой. Калі яна прагнулася, адразу ж так зрабіла і хутка выздаравела. Вышыня тураўскіх крыжоў ад 1 да 2 м, шырыня ад 0,6 да 1 м. Па звестках Ю. Віцьбіча, адзін з вялікіх тураўскіх крыжоў каля в. Семурадцы знаходзіўся ў рэчышчы Прыпяці. Яго некалькі разоў спрабавалі выцягнуць на бераг і нібыта адразу ж уся рака пакрывалася крывёй. Пра адзін з тураўскіх крыжоў яшчэ і сёння расказваюць, што калі бацькі прасілі паслаць выздараўленне іх сыну, то ў небе з’явілася велічная агністая постаць жанчыны, якая сказала, што дапаможа. Хлопчык выздаравеў, і на наступны дзень у Прыпяці знайшлі каменны крыж. Яго выцягнулі на бераг і ўстанавілі на высокім месцы. Па павер’ях, крыжы штогод павялічваюцца ў памерах.)

Тураўскія крыжы

Сівы туман плыве над плёсам.

У сутонні дрэмлюць прамяні.

У Тураве, бласлаўёным лёсам,

Растуць з прадоння камяні.

На божы свет глядзяць крыжамі,
Загадкі тоячы ў сабе.

І мы гарачымі губамі

Да іх звяртаемся ў мальбе.

Каб збераглі для нас святое:

Світанкі, мову і раллю,

Валожкі, поле аржаное

І нашу родную зямлю.

Н. Каліцька.

Тур 2. Еўфрасіння Полацкая Малітва

Узышла высокая асветы эпоха.

Колькі ж нарадзілася дужых дзяўчат,

каб у дванаццаць звярнуцца да Бога

і павандраваць да яго ў пяцьдзесят.

Шэнціла ж нам на акрутных чужынцаў!

Знішчаных імі, знявераных шмат.

Укленчыла дзяўчынка за свет памаліцца.

Смагу наталіў шчырых слоў вадаспад.

На летапісанне ёй часу ставала.

Камяні і коп’і світалі, гулі.

Храм прысніла ў сне, а ў Сяльцы збудавала

за трыццаць тыдняў да скону зямлі.

Нібы дзіўны сон, той помнік нябескі,

светлы, як зямлі нашай спёка і стынь.

Дыхаюць гарачымі вуснамі фрэскі.

З горыччу ўглядаюцца вочы з вышынь.

На ахвярны шлях несмяротных пісьменніц

ад цялеснай прагі да горасных шат

як мага выводзіць сясцёр і пляменніц.

Да нябеснай сутнасці ўзносіць дзяўчат.
Паўз алей стагоддзяў яснеюць адкрыцці –
у тутэйшых золкаў лазурак густы.
Журацца на сценах пісьмёны графіці,
пішуць нам падлеткі з нябыту лісты.
Пачуццё ў заціснутых вуснах дзявочых.
Вусны пацалункам кранаў толькі крыж.
Як усё ты зведаў, о люд наш прарочы!
І натхнёна, горда, спрадвечна маўчыш!

Д. Бічэль.

Пытанні і заданні аўкцыяніста

1. Назавіце дату нараджэння і свецкае імя Еўфрасінні. (*Верагодна, 25 мая 1167 г., г. Полацк, Прадслава.*)

2. Пералічыце факты з біяграфіі Еўфрасінні. (*Пасля дасягнення паўналецця – 12 гадоў – адмовілася ад дынастычнага шлюбу і пайшла ў манастыр. Пасялілася ў келлі Полацкага Сафійскага сабора, дзе ў храмавым скрыпторыі перапісвала, а магчыма, і перакладала кнігі, вяла актыўную міратворчую і асветніцкую дзейнасць. Пабудавала на свае сродкі дзве царквы ў Полацку, заснавала пад Полацкам жаночы і мужчынскі манастыры, якія сталі асяродкам асветы ў Полацкім княстве: працавалі вучэльні, бібліятэкі, скрыпторыі, багадзельня, верагодна, ікананісная і ювелірная майстэрні. Па яе замове Лазар Богша зрабіў крыж. Мужчынскаму манастыру падаравала выдатны твор візантыйскага мастацтва – абраз Маці Божай Адзігітрыі Эфескай. У 1167 г. паломнічала па святых мясцінах, у Іерусалім, дзе памерла і была пахавана ў манастыры Св. Феадосія.)*

3. Чым знакаміты крыж Еўфрасінні? (*“У лета 6669 кладзе Еўфрасіння святы крыж у сваім манастыры, у царкве Святога Спаса. Дрэва гэтае бясяцэннае, акова ж яго з золата і срэбра... І хай не выносяць яго з манастыра ніколі, і не прадаюць, не аддаюць... Еўфрасіння ж, раба Хрыстова, што справіла гэты крыж, здабудзе вечнае жыццё з усімі святымі...” Крыж стаў беларускай нацыянальнай святыняй і адначасова помнікам старабеларускага пісьменства. Крыж быў каўчэгам для захавання хрысціянскіх рэліквій. Ён быў шасціканцовы, вышыняй 52 см, даўжыня верхняй папярочкі – 12 см, ніжняй – 21 см, таўшчыня – 2,5 см. Аснова крыжа – кіпарысавае дрэва, пакрыты золатам з каштоўнымі камянямі. Крыж захоўваўся ў царкве Святога Спаса да пачатку XIII ст., пасля быў перавезены ў Смаленск, адтуль у 1514 г. Іванам III у Маскву, аднак быў вернуты на радзіму Іванам Грозным. Падчас вайны 1812 г. крыж быў схаваны ў сцяне Сафійскага сабора ў замураванай нішы, а ў 1841 г. вернуты ў храм Спаса. У 1921 г. крыж канфіскавалі савецкія ўлады. У 1928 г. дырэктар Беларускага дзяржаўнага музея В. Ластоўскі вывез крыж з Полацка ў Мінск, а ў наступным годзе перадаў яго Беларускаму музею ў Магілёве. Акт*

1929 г. сведчыць аб вялікіх мастацкіх стратах крыжа: 13 выяў святых былі выламаны ці сапсаваны, з каштоўных камянёў засталіся толькі два – аметыст і гранат, з розных частак помніка зніклі кавалачкі золата і жэмчуг, відаць сляды няўдалых спроб рамонту. Крыж канчаткова згублены ў 1941 г. падчас адступлення Чырвонай арміі з Магілёва. Пасляваенныя пошукі крыжа былі беспаспяховымі, таму ў 1997 г. брэсцкім майстрам Мікалаем Кузьмічом зроблена дакладная копія крыжа, якая захоўваецца ў Полацку ў царкве Еўрасінні Полацкай.)

4. Як ушаноўваецца памяць аб Еўфрасінні? (*Еўфрасіння Полацкая стала гераіняй шматлікіх твораў беларускіх паэтаў і празаікаў. Вобраз Еўфрасінні ўвасобіла ў апавесці “Прадслава” Вольга Іпатава, гэты ж вобраз прысутнічае ў ўраманых “Святых і грэшнікі” Алеся Асіпенкі і “Пакліканья” Валянціны Коўтун. Вершы беларускай асветніцы прысвяцілі шматлікія беларускія паэты: Уладзімір Арлоў (“Еўфрасіння”), Алег Бембель (“Абсяг Еўфрасінні”), Рыгор Барадулін (“У Полацкай Спаса-Еўфрасіннеўскай царкве”), Данута Бічэль (“Еўфрасіння Полацкая”), Навум Гальпяровіч (“Вей замружу, і выплыве вечар...”), Ларыса Геніюш (“Еўфрасіння Полацкая”, “У горы я пад тваімі ранами”), Сяргей Законнікаў (“Святло Еўфрасінні”), Алесь Званак (“Цень Еўфрасінні”), Васіль Зуёнак (“Апошня малітва Еўфрасінні Полацкай”, “Шукаю Богушу”), Алег Лойка (“Еўфрасіння Полацкая”), Валянцін Лукша (“Фрэскі святой Еўфрасінні”), Алесь Разанаў (“Папярэджанне”), Людміла Рублеўская (“Еўфрасіння”), Віктар Шніп (“Хрыстова нявеста”), Сяргей Панізнік (“Сповідзь”), Леанід Дранько-Майсюк (“Еўфрасіння”). Славу-тая палачанка адлюстравана на палотнах Нэлі Шчаснай, Аляксея Марачкіна, Аляксея Кузьміча, на графічных аркушах Арлена Кашкурэвіча, на габелене Сымона Свістуновіча.)*

Тур 3. Францыск Скарына Першае падарожжа

Рэкі нясуць на сумежжа адлігу.
Душы зняверваюць грошы, аж страх,
едзе Скарына Францішак у Рыгу
з бацькам у першы гандлёвы свой шлях.

Знік родны бераг і камень Барысаў.
Месяц тапырыць па-змоўніцку рог.
Ціхай Радзімы лясныя абрысы
сына жагнаюць на зменлівы торг.

Полацк зажураны ў засмужы ранка
доўга на воку ўспамінам пячэ.
Коціць світанне Дзвіна-палачанка.
Даўгавы лёсам ісці ўжо шпарчэй.

...То ж чалавек прад кананнем гібее,
покуль не вып'е гаркоту да дна.
Рэчка ў канцы свайго шляху глыбее,
З морам спрачаецца ў вусці Дзвіна...

Залапатаў прамяніста пярэнкамі
пеўнік на жэрдцы на вежы Пятра.
Зачараваў, пэўна, вочы Скарынавы
звалівы бляск залатога пярэ.

Горад – застаўка да будучай кнігі, –
звязаны дахі з дахоўкі кулём.
На масяндзовую вулачку Рыгі
ўедзе адзін толькі вершнік з кап'ём.

Але ці доўга надзівішся з крамы?
Дзень быў запоўнены працай суздром.
З бацькам прыехаў не лыпаць вачамі,
А набіваць свае склады дабром.

Скончыцца дня працавітага мліва,
добры настрой – у капшук барыша.
Пройдзеца ноччу па краі заліва –
ехаць далей пажадае душа.

Роднаму Полацку розум і думкі
ў свеце збіраць працавітай пчалой.
Глянучь у вочы людзям навукі.
Роднае слова світаць пачало!

Д. Бічэль.

Пытанні і заданні аўкцыяніста

1. Адкуль родам Францыск Скарына? Дайце агульную характарыстыку яго дзейнасці. (Нарадзіўся ў сям'і заможнага купца ў Полацку каля 1482 г., памёр каля 1551 г. у Празе; беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар, філосаф-гуманіст, пісьменнік, грамадскі дзеяч, прадпрымальнік і навуковец-лекар. Перакладчык і выдавец кніг Біблі.)

2. Дзе вучыўся славуты палачанін? (Пачатковую адукацыю Францыск Скарына атрымаў у Полацку. Тут або ў сталіцы Вільні вывучаў і школьныя навукі, авалодаў лацінскай мовай. У 1504 г. ён паступіў у Кракаўскую акадэмію на факультэт вольных мастацтваў або філасофіі. Няма сумнення, што ў Кракаве Францыск Скарына ўсвядоміў навучальныя і асветніцкія магчымасці друкаванай кнігі. У 1506 г. ён вытрымаў экзамен на ступень бакалаўра вольных мастацтваў. Невядома, дзе Скарына знаходзіўся ў 1507 – 1512 гг. Існуюць меркаванні, што ён скончыў універсітэт і ў Празе, дзе атрымаў ступень доктара філасофіі, але больш лагічна дапусціць, што ён атрымаў доктарскі дыплом у Кракаве. Запіс у акце Падуанскага ўніверсітэта ад 9 лістапада 1512 г. сведчыць, што ён быў сакратаром караля “Дацыі”, верагодна Даніі. У Падуі ён атрымаў ступень доктара медыцыны.)

3. Якія кнігі надрукаваў Францыск Скарына? (У Празе выйшлі: “Псалтыр”, “Кніга Ёва”, “Прытчы Саламона”, “Кніга Ісуса Сірахава”, “Эклезіяст”, “Песня песняў”, “Кніга прамудрасці”, “Кнігі Царстваў”, “Кніга Ісуса Навіна”, “Юдзіф”, “Кніга Суддзяў”, “Быццё”, “Зыход”, “Левіт”, “Лічбы”, “Другі Закон”, “Руф”, “Эсфір”, “Плач Ерамій”, “Кніга прарока Данііла”. У Вільні: “Малая падарожная кніжыца”, “Апостал”.)

4. У чым значэнне дзейнасці першадрукара? (Ён дамагаўся, каб кнігі, асвета, здабыткі навукі належалі простым людзям, служылі пашырэнню мудрасці; шмат зрабіў для развіцця і ўзбагачэння беларускай літаратурнай мовы, перакладаў кнігі на старабеларускую мову, уводзіў яе ў літаратурны ўжытак. Кнігі Скарыны, як уся яго навуковая і друкарская дзейнасць, садзейнічалі захаванню мудрасці, культуры, мовы. Скарына-выдавец клапаціўся, каб кнігі былі зразумелымі: перакладаў на народную мову, пісаў прадмовы і пасляслоўі, змяшчаў на палях заўвагі, тлумачыў незразумелыя словы. Па тэхніцы друкавання кнігі Ф. Скарыны доўгі час служылі ўзорам для выдаўцоў іншых краін. Выдавецкая і культурна-асветніцкая дзейнасць Ф. Скарыны зрабіла вялікі ўплыў на кнігадрукаванне і асвету брацкіх славянскіх народаў, садзейнічала іх культурнаму збліжэнню.)

5. Як ушаноўваюць памяць вялікага друкара? (Імя Францішка Скарыны носіць Таварыства беларускай мовы. У Беларусі шэраг вуліц названы ў гонар славутага першадрукара. У 1974 г. у Полацку адкрылі помнік Ф. Скарыну. 26 мая 2009 г. Полацкі гарадскі савет дэпутатаў назваў праспект у гонар Францішка Скарыны. Ёсць помнік у Мінску ля Нацыянальнай бібліятэкі, у дворыку БДУ. Помнік у Лідзе. Помнік у Празе. Памятны валун каля помніка Скарыну ў Празе. Помнік у Вільні. Помнік у Калінінградзе. Мемарыяльная дошка ў Мінску на вул. Карла Маркса на мурах былой амбасады Італіі. Мемарыяльная дошка ў Падуі на мурах Падуанскага ўніверсітэта. Мемарыяльная дошка ў Вільні. Мемарыяльная дошка каля Пражскай ратушы. Віцебская абласная прэмія для друкаваных СМІ.)

• **Заклучнае слова вядучага.**

Аўкцыяніст. У нас багатая гістарычная спадчына! Нам ёсць кім і чым ганарыцца! Славутыя беларусы прыкладам свайго служэння народу, Радзіме асвятлялі шлях не аднаму пакаленню. Шануйце памяць славутых учынкаў вялікіх людзей! Імкніцеся быць карыснымі! Жывіце так, каб і вамі ганарыліся!

Алена ДАНИЛІШЫНА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 18 г. Пінска.

БЕЛАРУСКАЯ МАЗАІКА

ІНТЭРАКТЫЎНАЯ ГУЛЬНЯ (X – XI КЛАСЫ)

Мэта: пашырыць культурны і літаратурны круггляд, веда пра паходжанне беларускага пісьменства і друку; развіваць пазнавальную актыўнасць; выхоўваць цікавасць да гістарычнай спадчыны, разуменне яе каштоўнасці.

Абсталяванне: мультымедычны праектар, дыпламы для ўдзельнікаў гульні.

Правілы: 1) фарміруецца каманда ўдзельнікаў (5 – 7 старшакласнікаў); 2) адзін з удзельнікаў выбірае пазл з лічбай; 3) 30 с – час для абдумвання адказу; 4) калі каманда адказала правільна, то на гульнівым полі адкрываецца частка малюнка; 5) калі адказ быў памылковы, каманда працягвае гульні, а на месцы пазла з лічбай высвечваецца пазл чырвонага колеру, малюнак не адкрываецца; 6) перамога камандзе залічваецца тады, калі малюнак будзе поўнасю адкрыты ўдзельнікамі; 7) у ролі вядучага выступае настаўнік ці загадзя падрыхтаваны вучань.

Апісанне гульні: інтэрактыўная гульня створана пры дапамозе камп’ютарнай праграмы MS PowerPoint і складаецца з 22 слайдаў*. Гульнівае поле – слайд падзелены на сектары (пазлы) з лічбамі. Пры націсканні на сектар адбываецца пераход да слайда з пытаннем. Колькасць пытанняў адпавядае колькасці пазлаў з лічбамі. Вучням прапануецца выбраць адказ на прапанаванае пытанне. Правільны адказ падсвечваецца зялёным колерам, памылковы – чырвоным. Вядучы, націскаючы на гіперспасылку “Малюнак”, вяртаецца на гульнівае поле і адкрывае (калі адказ правільны) двайным націсканнем частку малюнка.

“Зашыфраваны” малюнак у гэтай гульні – фотаздымак горада Шчучына, у якім адбудзецца свята, прысвечанае Дню пісьменства і друку.

1	6	11	16
2	7	12	17
3	8	13	18
4	9	14	19
5	10	15	20

Пытанні да гульні

1. У якім горадзе ўпершыню святкаваўся Дзень пісьменства і друку? (У Полацку.)
2. У якім годзе ўпершыню беларусы пачалі святкаваць Дзень пісьменства і друку? (У 1994 г.; з 1998 г. – Дзень беларускага пісьменства)
3. Як называлася і ў якім годзе была выдадзена першая друкаваная кніга на Беларусі? (“Псалтыр”, 1517 г.)
4. У якім стагоддзі быў створаны славянскі алфавіт? (У IX ст.)
5. Як называецца стараславянская літара “И”? (Іжэ.)
6. Хто стварыў славянскі алфавіт? (Кірыл і Мяфодзій.)
7. Назавіце імя беларускага першадрукара. (Францыск Скарына.)
8. Які год на Беларусі быў абвешчаны Годам кнігі? (2012 год.)
9. Калі святкуецца Міжнародны дзень роднай мовы? (21 лютага.)
10. Назавіце імя беларускай князеўны-асветніцы. (Князеўна Прадслава.)
11. У якім горадзе была заснавана першая беларуская друкарня? (У Вільні.)
12. Як называлася першая беларуская друкаваная газета? (“Наша Доля”.)
13. На аснове якога алфавіта была створана кірыліца? (На аснове грэчаскага алфавіта.)
14. Колькі літар у беларускім алфавіце? (32 літары.)
15. Як называлася першая беларуская кніга і хто яе аўтар? (“Катэхізіс”, С. Будны.)
16. Хто стварыў і выдаў у Пецярбургу першы беларускі буквар? (Цётка.)
17. У якім годзе была адкрыта Нацыянальная бібліятэка Беларусі? (У 1922 г.)
18. Назавіце імя беларускага пісьменніка, які мала жыў на Радзіме і самастойна вывучыў беларускую мову. (Максім Багдановіч.)
19. У якім горадзе ўстаноўлены помнік літары ў? (У Полацку.)
20. Як называлася газета, якую выдаваў Кастусь Каліноўскі? (“Мужыцкая праўда”.)

Людміла ЯРМАШУК,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Маларыцкай сярэдняй школы № 2.

* Электронны варыянт гульні змешчаны на сайце rs.unibel.by.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

3 гісторыі выяўленчага мастацтва

ГІСТОРЫЯ АДНАГО БЕЛАРУСКАГА ШЭДЭЎРА: “ПАНЕГІРЫК БРАТОЎ СКАРУЛЬСКІХ” ТАМАША МАКОЎСКАГА

У першай палове XVII ст. шырокую вядомасць набыў таленавіты беларускі мастак-гравёр і картограф Тамаш Макоўскі, чыя творчасць зрабіла істотны ўплыў на развіццё мастацтва гравюры на тэрыторыі Беларусі.

Пра жыццё і творчую дзейнасць Тамаша Макоўскага да нас дайшло зусім мала звестак. Вядо-

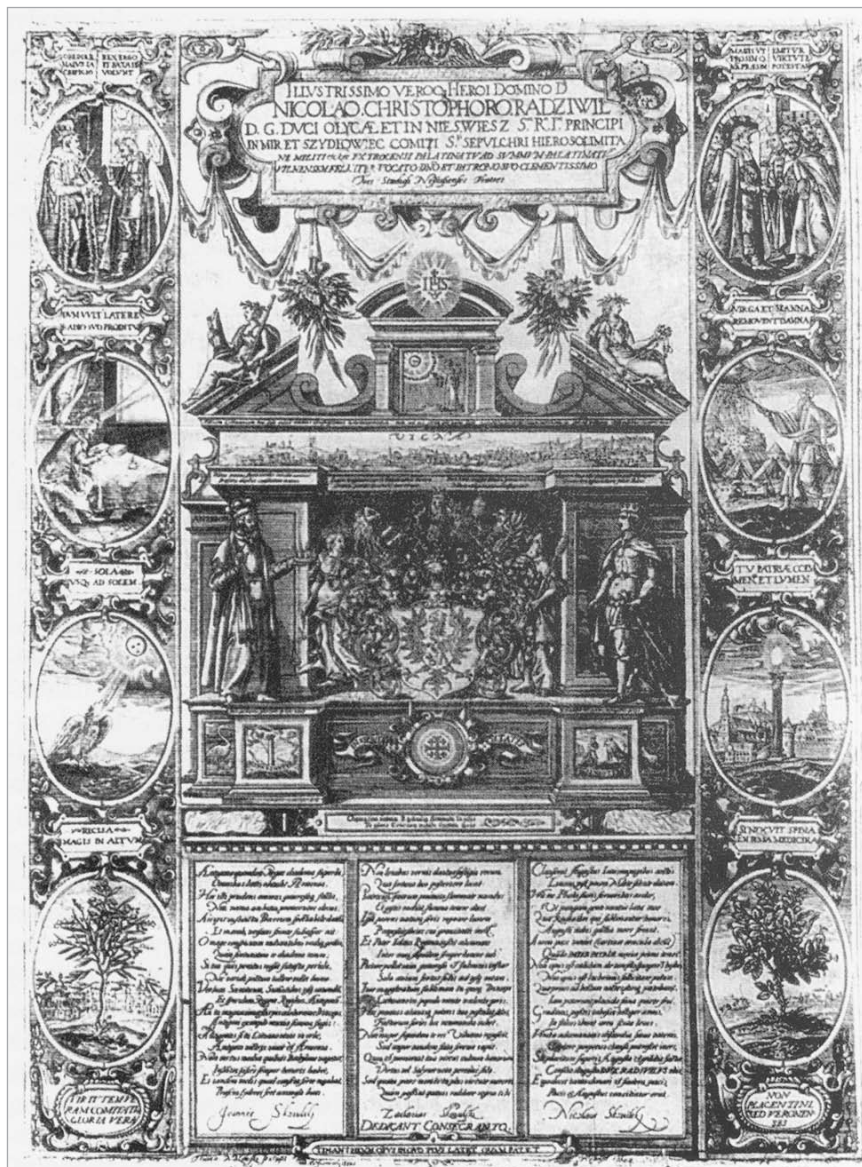
ма, што ён нарадзіўся каля 1575 г., а памер прыблізна ў 1630 г. Паходжаннем са шляхты, Т. Макоўскі доўгі час працаваў пры двары князя Радзівіла ў Нясвіжы як кіраўнік выдавецтва, пэўны час узначальваў выдавецтва Пятра Кміты ў Вільні.

Асаблівую папулярнасць Т. Макоўскі за-

служыў як афарміцель кніг. Выданні з яго гравюрамі, што выпускаліся беларускімі і польскімі друкарамі, знаходзяцца сёння ў бібліятэках і музеях Масквы, Санкт-Пецярбурга, Мінска, Вільнюса, Львова і іншых гарадоў. У 1601 г. у Брунсбергу на лацінскай мове была надрукавана кніга “Падарожжа князя Мікалая Радзівіла Сіроткі ў замежныя краіны” з гравіраваным партрэтам вандруніка працы Т. Макоўскага. З гэтага часу пачалося інтэнсіўнае выданне твораў беларускага графіка.

Тамаш Макоўскі адлюстроўваў панарамы Беларусі, Літвы, Украіны: замкі, палацы, сядзібы. З падрабязнасцю паказваў ён архітэктурную Нясвіжу, Клецка, Вільні, Трокаў і многіх іншых гарадоў. Сур’ёзнай увагі заслугоўваюць гравюры “Віды Масквы” (1611), серыя гравюр на 12 аркушах “Абарона Смаленска”, прысвечаная падзеям 1609 – 1611 гг. (дарэчы, пазней гэтая серыя была падаравана Пятру I).

Асаблівы твор у спадчыне Т. Макоўскага – “Панегірык братоў Скарульскіх – Яна, Захара, Мікалая”, выданы ў 1604 г. у Нясвіжы. Тэкст панегірыка напісаны

Тамаш Макоўскі. Панегірык братоў Скарульскіх. 1604 г.

студэнтамі Нясвіжскага езуіцкага калегіума ў гонар прызначэння Радзівіла Сіроткі на пасаду віленскага ваяводы. “Панегірык братоў Скарульскіх” быў надрукаваны ў Брунсбергу мясцовым гравёрам і перакладчыкам Т. Трэтарам [1].

Гэты ўнікальны твор уяўляе сабой суцэльны аркуш памерам 37 × 57 см. З’яўленне ў Нясвіжы такой вялікай гравюры на медзі сведчыла пра тое, што пры двары Радзівіла Сіроткі дзейнічаў эстампавы станок для друкавання медзярытаў, выраб якіх патрабуе спецыяльнага абсталявання [1].

Кампазіцыя гравюры “Панегірык братоў Скарульскіх” складаецца з некалькіх частак. Па баках аркуша ў вузкіх палосках сіметрычна размешчаны восем авальных медальёнаў, якія ў алегарычна-сімвалічнай форме распавядаюць пра Мікалая Крыштофа Радзівіла: у чатырох верхніх кароль надзяляе князя тытулам ваяводы, уладары Вільні аддаюць Радзівілу сімвалічныя ключы ад горада, Майсей збірае манну нябесную, князь “прымае” Боскае пасланне; у чатырох ніжніх – звернуты да сонца арол, калона ў выглядзе паходні на фоне двух замкаў Вільні, лаўравае дрэва перад езуіцкім і бернардзінскім касцёламі Нясвіжа і куст ружы ў віленскай панараме.

Цэнтральная частка графічнай кампазіцыі падзелена на тры ярусы: у верхнім – назва-прысвячэнне панегірыка, у ніжнім – яго тэкст. Надзвычай складана скампанаваны сярэдні ярус твора. Аснову яго вобразнага рашэння складае барочны архітэктурны фасад. У цэнтры размешчаны пышна дэкараваны герб роду Радзівілаў, які падтрымліваюць дзве алегарычныя фігуры – “Справядлівасць” і “Розум”, а таксама медальёны з запісамі ўказаў Жыгімонта III аб прысваенні Радзівілу ў 1604 г. тытула віленскага ваяводы. На фрызе – панарама Вільні, а ў ніжняй частцы – іерусалімскі крыж, па баках яго на стужках запісаны “Ацэнкі набожнасці” Радзівіла. На ўсёй прасторы архітэктурнага аб’ёму размешчаны алегарычныя фігуры, якія ўзмацняюць сімвалічную складанасць гравюры, а таксама тэксты, што ўслаўляюць князя.

У гравюры поруч з традыцыйнымі арнаментальнымі, геральдычнымі матывамі Т. Макоўскі выкарыстаў выявы збудаванняў Нясвіжа і Вільні, а таксама ўвёў у гравіраваны аркуш віленскую панараму. Графічны твор выкананы на высокім прафесійным узроўні: дакладныя лініі, грамадна пададзеная кампазіцыя, правільная перспектыва, веданне анатоміі чалавека. Пышная барочная стылістыка гравюры цудоўна адпавядае ўслаўленню добрых спраў і заслуг князя Радзівіла.

Кампазіцыйна-семантычнае вырашэнне твора можна разглядаць як узор ідэаграмы, што аб’ядноўвае сімвалічныя выявы, алегарычныя фігуры і тэксты [2]. Кожны выяўленчы матыв насычаны глыбокім сімвалічным зместам. Няма ніводнага рэалістычнага малюнка, бо сутнасць гравіраванага панегірыка ў тым, каб у іншасказальнай форме перадаць годнасці чалавека і праславіць яго справы ў вачах сучаснікаў і нашчадкаў. “Панегірык братоў Скарульскіх” – гэта своеасаблівы мантаж розных візуальных элементаў у выглядзе выразнай мастацкай цэласнасці. Узмацняе эфект адзінства барочная стылістыка з яе вобразнай насычанасцю, выявай мноства архітэктурных матываў, мудрагелістымі лініямі, дробнай графічнай штрыхоўкай.

Такім чынам, гравюра “Панегірык братоў Скарульскіх” Т. Макоўскага – высокамастацкі твор. Мастак прадэманстраваў багатую фантазію і ўменне перадаваць у ідэаграфічнай форме складанае гістарычнае ўспрыманне. У стварэнні гравіраванага панегірыка Т. Макоўскі ішоў ад пэўнай традыцыі, што склалася ў эпоху Адраджэння: злучэнне тэксту з выявамі алегарычных фігур, сімвалаў, эмблем, якія непасрэдна звязаны з успрыманнем панегірыка, уключэнне геральдычных знакаў, архітэктурных дэталей і пышнага арнаментальнага дэкару. З’яўленне ў 1604 г. “Панегірыка братоў Скарульскіх” сведчыць пра ўзнікненне гэтага жанру (як літаратурнага, так і графічнага) на тэрыторыі беларускіх зямель. У XVII ст. такія гравюры атрымалі развіццё ў выданнях Віленскай акадэміі, а пасля да канца стагоддзя распаўсюдзіліся на тэрыторыі Украіны і Расіі. Беларускі мастак Тамаш Макоўскі стварыў шэдэўр, які стаў узорам для пераймання іншымі майстрамі.

Спіс літаратуры

1. **Лазука, Б.** Гісторыя сусветнага мастацтва. XVII – XVIII стагоддзі / Б. Лазука. – Мінск : Беларусь, 2010. – 252 с.
2. **Никифоренко, А. Н.** Идеограмма в изобразительном искусстве Ренессанса : к проблеме интерпретации художественного текста / А. Н. Никифоренко // Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў. – Мінск, 2009. – № 11(1). – С. 12 – 18.
3. **Шматаў, В.** Беларуская кніжная гравюра XVI – XVIII стст. / В. Шматаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1984. – 183 с.

Ала НІКІФАРЭНКА,
кандыдат мастацтвазнаўства,
дацэнт кафедры беларускай
і сусветнай мастацкай культуры
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта
культуры і мастацтваў.

АСАБЛІВАСЦІ АРГАНІЗАЦЫІ МАСАВАГА ЖЫЛОГА ІНТЭР'ЕРУ НА БЕЛАРУСКІХ ЗЕМЛЯХ* У КАНЦЫ ХІХ – ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ ХХ ст.

У гэтым артыкуле мы будзем зыходзіць з уяўлення пра тое, што арганізацыя жылога інтэр'еру прадугледжвае два найважнейшыя складнікі. Па-першае, стварэнне бяспечнай і ў той жа час камунікатыўна ўзаемазвязанай са знешнім светам прасторы для знаходжання ў ёй людзей. Па-другое, матэрыялізацыю працэсаў, якія адбываюцца ў ёй, з дапамогай размеркавання і афармлення розных прасторавых зон праз расстаноўку і выкарыстанне абсталявання: мэблі, інструментаў, прыстасаванняў, прадметаў побыту. На другім аспекце мы і спынімся больш падрабязна.

Для беларускіх зямель, пачынаючы з XVI ст. і аж да 1939 г., найбольш характэрным і распаўсюджаным тыпам паселішчаў поруч з сёламі і гарадамі былі *мястэчкі*, дзе пражываў вялікі працэнт сярэднезаможнага насельніцтва краіны (рамеснікі, гандляры, заможныя сяляне, наёмны люд, дробнае чыноўніцтва і г. д.) [20]. У залежнасці ад колькасці насельніцтва, ступені развіцця рамесных вытворчасцей і гандлю, арганізацыі жыцця і даходу насельнікаў усе мястэчкі падзяляліся на некалькі тыпаў, ад самых дробных і заняпалых, блізкіх да вёскі, да буйных, што нагадвалі сапраўдны горад. У асаблівым укладзе местачковага жыцця, які сёння настальгічна называюць “райскім”, унікальным чынам злучаліся рысы гарадскога і сельскага побыту, розных канфесійных, прафесійных, саслоўных і этнічных традыцый, так што яго немагчыма было б звесці ні да гарадскога, ні да сельскага культуры ў чыстым выглядзе [20]. Працэсы ўрбанізацыі, сацыяльна-палітычнай і эканамічна-культурнай трансфармацыі, якія адбываліся на беларускіх землях у канцы ХІХ – першай палове ХХ ст., закрулі жыццё мястэчак радыкальным чынам.

Айчынныя і польскія даследчыкі традыцыйна звязваюць вытокі фарміравання дэкаратыўнага ўбрання народнага (сельскага і местачковага) інтэр'еру са зменай сістэмы ацяплення ад “чорнага” да “белага”, або “комінавага”, якая адбылася на землях былой Рэчы Паспалітай на мяжы ХІХ – ХХ стст. і забяспечыла саму магчымасць і ўмовы існавання дэкаратыўнага напаўнення ў жылым інтэр'еры [13; 23]. Мы мярку-

ем, што фарміраванне і развіццё масавага жылога інтэр'еру ў беларускіх мястэчках у канцы ХІХ – першай палове ХХ ст. адбывалася шляхам зліцця і кампраміснага ўзаемадзеяння дзвюх асноўных традыцый мясцовага жыцця. З аднаго боку, гэта “нізавая”, ці традыцыйная, культура: сялянская, вясковая, рэлігійная (паганская ў сваёй аснове, а таксама хрысціянская розных канфесій)**. З іншага боку, так званая вучоная культура адукаваных саслоўных “вярхоў” грамадства: буржуазна-арыстакратычная, гарадская і памесная, буржуазна-феадальная па сутнасці, свецкая па характары [10].

У местачковых інтэр'ерах гэтага часу характар убрання інтэр'ераў, склад прадметаў і іх каштоўнасць даволі моцна вар'іраваліся ў залежнасці ад фінансавага становішча гаспадароў і роду іх прафесійных заняткаў, хоць саслоўнае паходжанне і канфесійная прыналежнасць таксама пазнаваліся альбо выразна праступалі. А вось размяшчэнне прадметаў у прасторы народнага жыцця адрознівалася значна большай устойлівасцю. Прасторавай асновай масавага жыцця стаў інтэр'ер традыцыйнай рубленай з дрэва сялянскай хаты, які вылучаўся пэўнымі рысамі.

Першапачаткова ён уяўляў сабой адзіную суцэльную прастору *хаты*, або *халупы*, як яе называюць у польскіх крыніцах [1; 2; 21; 22; 24].

Гэта было агульнае памяшканне, прызначанае для людзей, а зімой, у асабліва моцныя халоды і ў непагадзь, таксама для выходжвання маладняку свойскай жывёлы і птушкі [8; 11; 21].

Прастора мела ўбудаванае стацыянарнае абсталяванне – урэзанія ў сцены шырокія лавы ад адной сцяны да супрацьлеглай, а таксама *палаці* і *пол (палок)*, або верхні і ніжні дашчаныя насцілы, прызначаныя для сну, што ішлі ад

* Азначэнне “на беларускіх землях” выкарыстана намі, каб пазбегнуць гістарычнай блытаніны ў сувязі з тым, што тэрыторыя сучаснай Беларусі ў названы перыяд уваходзіла ў склад чатырох розных дзяржаўных утварэнняў.

** Мы маем на ўвазе хрысціян праваслаўных, католікаў і пратэстантаў. Акрамя гэтага, у беларускіх мястэчках, пачынаючы ўжо з XIV ст. (з эпохі кіравання князя Вітаўта), пражывалі таксама прадстаўнікі іншых рэлігійных абшчын: мусульманскай і іўдзейскай; апошняя значна павялічылася ў канцы XVIII ст. пасля трэцяга падзелу Рэчы Паспалітай і далучэння яе ўсходніх зямель да Расійскай імперыі. Іх пражыванне на землях Вялікага Княства Літоўскага, а пазней Рэчы Паспалітай прадугледжвала свабоднае веравызнанне, правядзенне абрадаў і захаванне традыцый рэлігійнага жыцця. Таму ў былых буйных мястэчках і сёння можна бачыць шэраг розных культурных збудаванняў: праваслаўную царкву, каталіцкі касцёл, сінагогі і мячэці.

печы да супрацьлеглай сцяны [21]*. Такім чынам, традыцыйны інтэр’ер вылучаўся багаццем гарызантальных паверхняў, або “семіятычных гарызонтаў” (лавы, пол, палаці, дашчаныя сталы) [16; 21].

Перыметральнае размяшчэнне асноўнага абсталявання (уздоўж сцен) дапаўнялася вольнай прасторай цэнтра, вызваленага для “сядзячых” гаспадарчых работ і часовага (на зіму або на першы год жыцця дзіцяці) размяшчэння *кроснаў* (ткацкага станка), а таксама дзіцячай калыскі, *зыбкі* [8; 11; 15; 21; 24].

У традыцыйным інтэр’еры з’яўляюцца пачаткі прасторавай (рытуальна-сімвалічнай і ў той жа час функцыянальнай) спецыялізацыі, або прасторавага заніравання інтэр’еру; у ім вылучаюцца як сакральна значныя кутнія зоны: “*бабін кут*” з печчу – паганскі цэнтр дома** – і *покуць*, або “*чырвоны кут*”, з бажніцай, абразамі (у праваслаўных) або невялікім хатнім алтаром (каталіцкі варыянт), пад якімі размяшчаўся стол [8; 11; 15; 21; 24]***.

Традыцыйны інтэр’ер меў цыклічны характар жыцця; ён рэгулярна абнаўляўся, змяняючы сваё дэкаратыўнае ўбранне ў адпаведнасці з кругазваротам прыродна-каляндарнага цыкла (кожную вясну, да Вялікадня і Тройцы дом старанна вычышчалі і прыбіралі), са зменай узроставых перыядаў жыцця чалавека (хрэсьбіны, пахаванне) і ў сувязі з такімі найважнейшымі рытуальна-абрадавымі падзеямі, як пахаванне і вяселле [7; 15; 17; 24].

Працягласць і частата знаходжання людзей у традыцыйным сельскім жытле таксама былі абумоўлены прыродным календаром і асабліва сезоннай спецыфікай сельскагаспадарчых работ (зімой значна больш, чым у іншыя поры гаспадарчага года).

Характар традыцыйнага сельскага інтэр’еру можна вызначыць як універсальна-гаспадарчае “нутро”, прызначанае не толькі для фізічнага адпачынку, сну і прыняцця ежы, але таксама і для “сядзячай” ручной, пераважна жаночай, працы (прадзення, ткацтва, вышывання, пляцення, дробнай разбы, роспісу і г. д.) [21 – 24].

Традыцыйнаму сялянскаму інтэр’еру, які адлюстроўвае патрыярхальнае ўладкаванне сельскай абшчыны, уласціва гендарная спецыяліза-

цыя, гэта значыць, прастора ўнутры дома семіятычна разглядалася як зона пераважна жаночай гаспадарчай і творчай актыўнасці, у той час як прастора за яго межамі інтэрпрэтавалася як “мужчынская” [1; 3; 19; 22 – 24].

Дэкаратыўнае ўбранне традыцыйнага жыллага інтэр’еру было прадстаўлена разнастайнымі прадметамі, выкананымі з “лёгкіх” прыродных матэрыялаў, якія хутка зношваюцца і таму рэгулярна абнаўляюцца. Гэта, напрыклад, саламяныя *павукі*, што размяшчаліся над абедзеным сталом і прыходзілі ў рух ад пары, якая ўздымалася над гарачымі стравамі, а таксама фігуркі з птушыных пёраў, букеты з засушаных кветак, выразаныя нажніцамі з папяроснай паперы ўзорныя *фіранкі* [24].

Адметнай рысай інтэр’еру хаты было таксама шырокае ўжыванне разнастайнага “хатняга” тэкстылю ручнога вырабу (гэта і “багаты” касцюм, і тканыя ўзорныя *дываны*, і паласатыя *кілімы*, і тканыя *посцілкі*, і тканыя і вышываныя *ручнікі*, і *абрусы*, і вышываныя навалачкі на падушках, і *падзоры*, што ўпрыгожвалі шлюбныя ложка).

Традыцыйны інтэр’ер меў магчымасць змены семіятычнага статусу прасторы ў залежнасці ад актуальнай сітуацыі, што ў ім адбывалася: штодзённай або рытуальна-абрадавай. Гэта значыць, што ў залежнасці ад характару, працягласці і зместу падзей ён функцыянаваў альбо ў рэжыме побытавай штодзённасці, альбо як прастора сакралізаваная, у якой дзеянні людзей былі пазбаўлены ўтылітарнасці і напоўнены глыбокім сімвалічным сэнсам [5; 6; 7; 18].

Дэкаратыўнае афармленне інтэр’еру традыцыйнага жылля лёгка трансфармавалася (у асноўным з дапамогай вырабаў з тэкстылю) і вар’іравалася ў залежнасці ад яго семіятычнага статусу на пэўны момант. У такіх рытуальна-абрадавых сітуацыях, як вяселле ці вялікае рэлігійнае свята, колькасць прадметаў з тэкстылю павялічвалася, а складанасць і багацце дэкору значна павышаліся.

У месчачковым жылым інтэр’еры канца XIX – першай паловы XX ст., які мы называем правобразам масавага жыллага інтэр’еру, адбываліся наступныя змены з прычыны ўплыву на яго традыцыйнага афармлення гарадскога і дваровага “панскага” інтэр’еру.

Прасторавая спецыялізацыя інтэр’еру паліглыбляецца і развіваецца ўжо не толькі як заніраванне, але і як драбленне некалі адзінай прасторы на асобныя пакоі. Так, нароўні з “*бабіным кутом*” і *покуццю* значнае дэкаратыўнае афармленне з’яўляецца яшчэ ў адным куце, што знаходзіўся часцей за ўсё паміж імі. У ім размяшчаўся ложка гаспадароў дома разам з дываном на сцяне над ім і куфрам для пасагу.

* Палаці звычайна адводзіліся для сну дзецям, а пол – дарослым членам сям’і.

** Узгадаем, што жыллё першапачаткова сфарміравалася як абжытая, або “асвоеная”, гэта значыць бяспечная прастора вакол агню. У традыцыйным доме печ ссоўваецца з цэнтра прасторы ў кут побач з уваходнымі дзвярыма.

*** Убранне дамоў прадстаўнікоў іўдзейскай і мусульманскай суполак у артыкуле не разглядаецца, паколькі гэтае пытанне патрабуе дадатковых даследаванняў.

Больш развіты варыянт арганізацыі прасторы местачковага дома ўяўляе драбненне раней адзінай прасторы на асобныя пакоі; у прыватнасці, вылучаецца адмысловы “чысты” пакой, выведзены з паўсядзённага гаспадарчага выкарыстання і прызначаны выключна для парадна-прадстаўнічых мэтаў (прыёму гасцей і правядзення святаў).

Такі якасны падзел прасторы на асобныя памяшканні з розным сяміятычным статусам: паўсядзённае – для сваіх (сям’і і найбліжэйшых суседзяў), святочнае – для чужых, напрыклад, для гасцей, якія прыехалі з горада, – адлюстроўвае пэўную ўнутраную сацыяльную дыферэнцыяцыю інтэр’еру. Адначасова гэта сведчыла пра сацыяльнае раслаенне мясцовага насельніцтва і пра новую сацыяльную функцыю местачковага жылля, функцыю *прэстыжу*, закліканага дэманстраваць праз убранне інтэр’еру даволі высокі сацыяльны статус гаспадароў дома.

Пры гэтым дэкаратыўнае афармленне інтэр’еру, якое рэгулярна змянялася і абнаўлялася ў адпаведнасці з сезоннымі рытмамі, робіцца сталым, стабільным, а якасць яго аздаблення кантрастуе ў звычайных памяшканнях і ў “параднай” зоне. У апошняй дзякуючы багаццю і пышнасці тэкстыльнага ўбрання адчуваецца імкненне да таго, каб даць наведвальніку перманентнае адчуванне вечнага свята “кожны дзень і цэлы дзень”. У гэтай прасторы з часам з’яўляюцца такія асабліва каштоўныя прыкметы гарадскога жыцця, як канапа, радыёпрыёмнік, вечназялёны фікус, круглы стол пад цяжкім абрусам з махрамі, парцьеры на дзвярах і вокнах, “венскія” крэслы, фарбаваныя падлогі.

Местачковы дом і сёння, як правіла, мае *кветнік* перад вулічным фасадам, дзе гаспадыні вырошчваюць выключна кветкі і імкнуцца сабраць максімальна даступную колькасць іх відаў. Гэта іх уласны маленькі па-хатняму ўтульны сад, які пышна квітнее і ўвасабляе ў рэальнасці ідэальны вобраз дома, акружанага райскімі шатамі [24].

У местачковым інтэр’еры поруч з часткова захаваным стацыянарным абсталяваннем ці ўжо замест яго з’яўляюцца першыя, у тым ліку і індывідуальнага карыстання, прадметы ўласна мэблі*. Замест лаваў – драўляная лава са спінкай і падлакотнікамі – *канапа*, замест палацяў – ложка з праразнымі, упрыгожанымі роспісам драўлянымі або металічнымі спінкамі, замест куфра – камода з высоўнымі скрынямі або створкавы шыфаньер, а таксама этажэрка для кніг, расліны ў вазонах на вокнах і асабліва ў парадным пакоі – гартэнзіі, “агеньчыкі”, табурэткі

* Слова *мэбля* паходзіць ад лацінскага *mobile* ‘рухомы, перамоўны, пераносны’.

і гнутыя “венскія” крэслы, круглы стол на адной ножцы, люстэрка, настольная газавая лямпа**.

З’яўленне прадметаў корпуснай мэблі (камода, шафа для адзення, буфет, ложка) замест традыцыйных куфраў (*скрыняў* і выдзеўбаных з дрэва *кублоў*) вельмі характэрна для местачковага дома і найбольш ярка адлюстроўвае імкненне да трансфармацыі яго побыту ў бок буржуазнага, гарадскога ці “панскага”.

Працягласць знаходжання насельнікаў дома ў інтэр’еры і стабільнасць іх знаходжання ў ім, значна меншая ў залежнасці ад сезоннай працы і зменаў пораў года, – яшчэ адна характэрная ўласцівасць местачковага жылля.

Дзякуючы павелічэнню колькасці вокнаў і іх памераў у местачковым інтэр’еры, а таксама больш шырокай пачатковай адукаванасці (пісьменнасці) мясцовага насельніцтва з’яўляецца прастора і, такім чынам, магчымасць для заняткаў інтэлектуальнымі відамі дзейнасці і тым, што мы называем “культурным вольным часам” (чытанне, пісанне, музіцыраванне, настольныя гульні, чаяванне, гутаркі).

Местачковы дом – гэта нейтральная ў гендарным плане прастора, хутчэй, для яго характэрна спецыялізацыя ўбрання ў залежнасці ад роду заняткаў ці прафесіі яго насельнікаў (да прыкладу, святар, шавец, гандляр або настаўнік).

Тэкстылю ў ім па-ранейшаму шмат, але ўжо больш фабрычнага, менш хатняга. Характэрныя і больш разнастайныя віды і тэхнікі тэкстыльнай дэкарацыі, напрыклад, лапікавая тэхніка вырабу коўдраў і насценных (прыложкавых) дываноў, а таксама дываны, створаныя з дапамогай іголки, роспіс сцен па трафарэце, жывапіс па шкле з падкладзенай знізу фольгай і нават псеўдатэкстыль – маляваныя дываны, або *маляванкі*, якія імітуюць паўнаватрасныя тэкстыльныя вырабы.

У сельскім і местачковым інтэр’еры ў асобную прасторавую зону, нагужаную больш сімвалічна, чым функцыянальна, вылучаецца шлюбны ложка з гарой пышных падушак, высокімі пярынамі, квяцістым падзорам, які ўпрыгожаны вышыўкай і ручнымі карункамі, а таксама з абавязковым (у адсутнасць нагуральнага) дываном-маляванкай над ім і размаляваным жа куфрам для пасагу***.

** Варта заўважыць, што ўбранне местачковага дома магло вельмі моцна адрознівацца ў залежнасці ад фінансавага стану, саслоўнага паходжання і веравызнання гаспадароў і вагалася ад “амаль вясковага” да “амаль гарадскога”. Адпаведна і мэбля магла быць альбо зробленай мясцовымі саматужнікамі, сельскімі ўмельцамі, альбо прывезенай з горада, часцей за ўсё з кірмашу, а то і набытай у краме.

*** Адзначым, што самі гаспадары дома рэдка спалі на гэтых ложках. Іх парадны характар указаў на высокі статус і прызначэнне для гасцей з горада, напрыклад дзяцей або ўнукаў, якія прыехалі наведаць родных. Народныя майстрыхі вельмі любілі фатаграфавання на іх пышным фоне, дэманструючы таксама сваё мастацтва, бо ўсё гэтае ўбранне было створана іх рукамі.

Сімвалічнае спальнае месца гаспадароў дома з гарадскім ложкам, дываном на сцяне і куфрам было вельмі блізім да ўбрання параднай спальні арыстакратычнага жылля, традыцый афармлення якога з інтэрвалам у некалькі стагоддзяў мігравалі спачатку ў буржуазнае, а потым і ў народнае асяроддзе [9; 12]. Сімвалічнае значэнне “спальнага” месца ў народнай культуры звязана з вясельным рытуалам і ўвасабленнем паганскай у сваёй аснове ідэі ўрадлівасці, захавання і пераемнасці роду, таму гэта ў большай ступені “жаночае” месца, звязанае з гаспадыняй дома. У местачковым інтэр’еры яно таксама ўказвае на перавагу буржуазных сямейных каштоўнасцей*.

Афармленне важнай прасторава-сімвалічнай зоны сельскага або местачковага дома прадметным ансамблем, які складаўся з парнага ложка, дывана і куфра для пасагу, хоць і пераймае традыцыю побыту “высокіх” саслоўяў, але пераносіцца ў мяшчанскі побыт з некаторымі спрашчэннямі. Так, вертыкальна размешчаны псеўдадыван замяняе сабой балдахін, куфар ставіцца каля сцяны, а не ў нагах ложка, а замест асобнага памяшкання параднай спальні ў масавым жыллі для размяшчэння гэтага прадметнага ансамбля вылучаецца яшчэ адзін “парадны” кут.

Стабільнасць існавання такога ансамбля ў адным і тым жа месцы нязменная на працягу доўгіх гадоў, устойлівасць складу яго прадметнага набору, які афармляў шлюбнае спальнае месца, паказваюць на яго сімвалічны сэнс і рытуальнае значэнне. Ложак з дываном на сцяне – гэта спрошчаная мадыфікацыя параднай пасцелі з калонкамі па кутах пад гарызантальна нацягнутым балдахінам, а размаляваны куфар па-ранейшаму прызначаны для захоўвання пасагу маладой. Нароўні з вышытымі гунькамі для коней, размаляванымі дугамі і вазком для маладых гэтыя рэчы складалі вясельны прадметны ансамбль і ўдзельнічалі ў самім абрадзе [8; 13]**.

Манументальнасць, буйныя памеры прадметаў (ложка, дывана, куфра) і павышаная дэкаратыўнасць ансамбля “вясельнага” кута спрыялі ператварэнню яго ў асноўнае ядро мастацкага афармлення сельскага і местачковага інтэр’ера

* Нагадаем, што парадная спальня арыстакратычнага жылля ў XVI – XVIII стст. служыла месцам для прыёму гасцей гаспадыняй дома, а шлюбная пасцель з часоў гамераўскай “Адyses” сімвалічна атаясамлівалася з Дрэвам жыцця і вобразам Вялікай багіні, двух самых старажытных міфапаэтычных архетыпаў.

** Да прыкладу, расчынены куфар урачыста перавозіўся ў дом маладых, каб прадэманстраваць усім цікаўным яго змесціва, гэта значыць дабро (багацце і ва ўсіх сэнсах заможнасць) маладой, а ў выяву на размаляваным дыване часта ўключалі ініцыялы шлюбнай пары. Акрамя таго, сам малюнак вазы або кошыка з пышным букетам, такі папулярны ў маляванках, не толькі з’яўляўся вядомым з часоў Антычнасці сімвалам багацця і добрых пажаданняў, але і метафарычна ўвасабляў вобраз самой маладой як іпастасі Сусветнага дрэва і / або Вялікай багіні.

(захаванага на працягу дзесяцігоддзяў як “памятка” пра вяселле і залог шчаслівага шлюбу, а значыць дома і сям’і).

Тэкстыльныя вырабы, акрамя сваіх функцыянальных якасцей, маюць, як вядома, яшчэ і рытуальна-сімвалічнае значэнне *покрыва* для хавання, гэта значыць для сакралізацыі або абазначэння як найбольш важнага і значнага ў пэўным кантэксце месца ці асобы. Маляванка, якая замяніла сабой балдахін арыстакратычнай спальні, вісела над шлюбнай пасцеллю і захоўвала сваю пазіцыю нязменнай на працягу многіх гадоў, нягледзячы на відавочную практычную бескарыснасць, наглядна ўказвала на шлюбную пару як на жывое ўвасабленне вясельнага рытуалу. Зроблены на “гарадскі манер” ложак вылучыў парнае месца як прадметна-прасторавы цэнтр шлюбу. А высокі размаляваны куфар нагадваў не толькі пра камоды і шыфаныеры панскага побыту, але і пра італьянскія *cassoni* – вясельныя куфры эпохі Адраджэння, масіўнасць і пышнае дэкаратыўнае афармленне якіх сімвалізавалі асноўныя каштоўнасці і ідэалы шлюбу: багацце, росквіт і дабрабыт будучай сям’і [12].

Такім чынам, менавіта ў афармленні параднага “вясельнага кута” сельскага і местачковага жылля найбольш ярка абазначылася пераемнасць і ўзаемасувязь традыцый убрання інтэр’ераў вышэйшых і ніжэйшых саслоўяў грамадства, што стала асновай фарміравання масавага жылога інтэр’ера на беларускіх землях у канцы XIX – першай палове XX ст.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Байбурын, А. К.** Жилище в обрядах и представлениях восточных славян / А. К. Байбурын. – Ленинград : Наука, Ленинградское отделение, 1983. – 191 с.
2. **Байбурын, А. К.** К описанию структуры славянского строительного ритуала : Текст : семантика и структура : сб. ст. / А. К. Байбурын // АН СССР, Институт славяноведения и балканистики; отв. ред Т. В. Цивьян. – М. : Наука, 1983. – С. 206 – 227.
3. **Байбурын, А. К.** Ритуал в традиционной культуре : Структурно-семантический анализ восточнославянских обрядов / А. К. Байбурын // Рос. АН, Музей антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера). – СПб. : Наука, 1993. – 237 с.
4. **Байбурын, А. К.** Русские народные обряды, связанные со строительством жилища. (К проблеме освоения пространства) : Автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.07 / А. К. Байбурын // Академия наук СССР. Институт этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая. – Ленинград, 1976. – 14 с.
5. **Байбурын, А. К.** Семиотические аспекты функционирования вещей / А. К. Байбурын // Этнографическое изучение знаковых средств культуры : сб. ст. / Академия Наук СССР. Институт этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая. Ленинградская часть; отв. ред. А. С. Мильников. – Ленинград : Наука, 1989. – С. 63 – 68.
6. **Байбурын, А. К.** Семиотический статус вещей и мифология / А. К. Байбурын // Материальная культура и мифология : сб. ст. Музея антропологии и этнографии /

АН СССР, Институт этнографии им. Н. Н. Миклухо-Маклая; отв. ред. Б. Н. Путилов. XXXVII. – Ленинград : Наука, Ленинградское отделение, 1981. – С. 215 – 222.

7. **Байбурин, А. К.** Похороны и свадьба / А. К. Байбурин, Т. А. Левинтон // Балтославянские этнокультурные и археологические древности. Погребальный обряд : тезисы докладов научной конференции / Академия наук СССР. Институт славяноведения и балканистики. – М., 1985. – С. 5 – 9.

8. **Молчанова, Л. И.** Очерки материальной культуры белорусов XVI – XVIII вв. / Л. И. Молчанова. – Минск : Наука и техника, 1981. – 112 с.

9. **Пайл, Дж.** 6000 лет истории архитектуры и дизайна / Дж. Пайл; пер. с англ. О. И. Сергеевой. – М. : Астрель, 2012.

10. **Прокофьев, В. Н.** О трех уровнях художественной культуры в искусстве Нового и Новейшего времени (к проблеме примитива в изобразительных искусствах) : Примитив и его место в художественной культуре Нового и Новейшего времени : сб. ст. / В. Н. Прокофьев // АН СССР. ВНИИ искусствознания МК СССР. – М. : Наука, 1983. – С. 6 – 28.

11. **Сергачоў, С.** Інтэр’ер жылля / С. Сергачоў // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – 1984. – № 4. – С. 23 – 25.

12. **Тарасова, М. С.** К вопросу о системе праздничного убранства итальянского палаццо / М. С. Тарасова // Искусство и культура Италии эпохи Возрождения и Просвещения. – М. : Наука, 1997. – С. 150 – 160.

13. **Сахута, Я. М.** Народнае мастацтва Беларусі / Я. М. Сахута. – Мінск : БелЭН, 1997. – 287 с.

14. **Сахута, Я. М.** Народны роспіс па шкле / Я. М. Сахута, В. А. Говар // Помнікі гісторыі і культуры Беларусі. – 1983. – № 4. – С. 31 – 33.

15. **Соболенко, Э. Р.** Материалы по жилищу западного Полесья как источник изучения этнической истории белорусов / Э. Р. Соболенко // Этногенез белорусов : Тезисы докладов на научной конференции по проблеме “Этногенез белорусов”, 3 – 6 декабря 1973 г. / АН БССР. Ин-т искусствознания, этнографии и фольклора. – Минск, 1973. – С. 203 – 206.

16. **Фрейденберг, О. М.** Семантика первой вещи / О. М. Фрейденберг // Декоративное искусство СССР. – 1976. – № 12. – С. 16 – 22.

17. **Цивьян, Т. В.** Дом в фольклорной модели мира (на материале балканских загадок) / Т. В. Цивьян // Труды по знаковым системам. X : Ученые записки / Тартуский государственный университет. – Тарту, 1978. – Вып. 463. – С. 6 – 85.

18. **Цивьян, Т. В.** Мифологическое программирование повседневной жизни / Т. В. Цивьян // Этнические стереотипы поведения : сб. ст.; под ред. А. К. Байбурина / АН СССР. Институт этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая. – Ленинград : Наука, 1985. – С. 154 – 178.

19. **Цивьян, Т. В.** Оппозиция мужской / женский и ее классифицирующая роль в модели мира / Т. В. Цивьян // Этнические стереотипы мужского и женского поведения : сб. ст.; отв. ред. А. К. Байбурина, И. С. Кон / АН СССР. Институт этнографии имени Н. Н. Миклухо-Маклая. – СПб. : Наука. С.-Петербург. отд-ние, 1991. – С. 77 – 91.

20. **Шыбека, З. В.** Нарыс гісторыі Беларусі (1795 – 2002) / З. В. Шыбека. – Мінск : Энцыклапедыя, 2003.

21. **Этнаграфія Беларусі** : энцыклапедыя / рэдкал. : І. П. Шамякін [і інш.]. – Мінск : БелСЭ, 1989.

22. **Hankowska, R.** Malowane wnętrza izb na Kujawach / R. Hankowska // Polska Sztuka Ludowa. – 1975. – № 3. – S. 167 – 180.

23. **Kotula, F.** Dywany – współczesne malarstwo ludowe wsi rzeszowskich / F. Kotula // Polska Sztuka Ludowa. – R. XVII. – 1963. – № 3/4. – S. 135 – 156.

24. **Świątkowska, A.** Wnętrze chałupy księżackiej XIX i XX w. / A. Świątkowska // Polska Sztuka Ludowa. – 1966. – № 1. – S. 23 – 48.

Аксана КОЎРЫК,

кандыдат мастацтвазнаўства,

дацэнт кафедры дызайну

Мінскага ўніверсітэта кіравання.

ДА ЎВАГІ АЎТАРАЎ!

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў

Рэдакцыя прымае на разгляд матэрыялы на беларускай мове аб’ёмам да 15 старонак у электронным выглядзе. Тэкставая інфармацыя мусіць быць запісаная ў фармаце doc або rtf, дапускаецца мінімальнае фарматаванне (шрыфт Times New Roman, вылучэнні або курсівам, або паўтлустым прамым, або паўтлустым курсівам). Калі матэрыял дасылаецца па электроннай пошце, пажадана, каб і тэма ліста, і імя далучанага файла ўтрымлівалі поўную назву артыкула.

Уся нятэкставая інфармацыя на электронных носбітах (фота, графікі і да т. п.) можа быць запісана ў любым графічным фармаце (jpg, tiff; ≥ 300 ppi), але не павінна знаходзіцца ў тэксце ў фармаце Word. Ілюстрацыі, знойдзеныя ў інтэрнэце, да публікацыі не прымаюцца. Фотаздымкі аўтараў павінны быць партрэтнага фармату, добрай якасці (ні ў якім выпадку не ксеракопіі).

Неабходна ўказваць прозвішча, імя і імя па бацьку аўтара, месца яго працы, пасаду, вучоную ступень, званне, хатні адрас, тэлефоны, пашпартныя звесткі (серыя, нумар, калі і кім выдадзены, асабісты нумар, адрас рэгістрацыі).

На распрацоўках урокаў і сцэнарыях трэба пазначаць клас, чвэрць і месяц, калі тэма вывучаецца ў школе.

“СЛАВАЦКІМІ ШЛЯХАМІ ЯНКІ КУПАЛЫ”: БРАЦІСЛАВА

Працяг. Пачатак у № 7.

Першым пунктам афіцыйных сустрэч на карце ўдзельнікаў міжнароднага праекта “Славацкімі шляхамі Янкі Купалы” была сталіца краіны – Браціслава. Вечарам 21 чэрвеня 2015 г. дэлегацыя размясцілася ў гатэлі “Ibis”, што знаходзіцца ў гістарычнай частцы горада. Маючы трохі вольнага часу, мы маглі настроіцца на няспешную плынь размеранага жыцця горада на Дунаі.

З абставінамі побыту савецкай дэлегацыі пісьменнікаў і журналістаў у Браціславе ў 1935 г. зацікаўлены чытач можа дэталёва азнаёміцца па ранейшай роднаслоўскай публікацыі [1] і спецыяльным раздзеле манаграфіі “Янка Купала ў Славакіі” [2, с. 26 – 42]. Спрактыкаваныя ў пісьменніцкай справе ўдзельнікі праекта ўжо прысвяцілі свае допісы першым славацкім уражаннем. Аўтар гэтых радкоў, маючы досвед архіўнай і музейнай працы, трымаўся свайго звыкллага правіла – найперш сведчыць падзею. Першы дзень славацкіх сустрэч быў пазначаны афіцыйным прыёмам дэлегацыі ў Прымацыяльным палацы Браціславы.

Прымацыяльны палац (славацк. *Primaciálny palác*) лічыцца самым шыкоўным і прыгожым у сталіцы Славакіі. Пабудаваны ў 1778 – 1781 гг. у стылі класіцызму як рэзідэнцыя архіепіскапа і прымаса Венгрыі.

З палацам звязаны некаторыя значныя падзеі еўрапейскай гісторыі. Калі Браціслава (Пажоны)* была сталіцай Венгерскага каралеўства, тут спыняліся будучыя манархі напярэдадні каранацыі ў саборы Святога Марціна. У Люстранай зале палаца 26 снежня 1805 г. быў падпісаны знакаміты Прэсбургскі мір паміж Францыяй і Аўстрыяй, які стаў вынікам так званай бітвы трох імператараў пад Аўстэрліцам – Напалеона Банапарта, Франца II Габсбурга, Аляксандра I. У 1848 г. кароль Фердынанд V Габсбург падпісаў дэкрэт аб адмене прыгоннага права ў Венгрыі. У пачатку 1990-х гг. у Прымацыяльным палацы месцілася першая рэзідэнцыя прэзідэнта Славацкай Рэспублікі. Цяпер

Прадстаўнікі дэлегацыі савецкіх пісьменнікаў і журналістаў на дунайскай прыстані. Браціслава. 16 кастрычніка 1935 г.

у ім знаходзіцца рэзідэнцыя мэра Браціславы, адбываюцца ўрачыстыя прыёмы на вышэйшым узроўні.

Прымацыяльны палац мае ўнікальныя мастацкія зборы. Тут размешчана карцінная галерэя. У двары знаходзіцца фантан Святога Георгія ў стылі рэнесансу. Падчас рэстаўрацыі палаца ў 1903 г., калі ён быў куплены горадам, у тайніках за сценамі былі знойдзены каштоўныя габелены XVII ст., вытканыя на англійскай каралеўскай мануфактуры ў Мортлэйку паблізу Лондана для Карла I. Унікальнасць знаходкі ў тым, што сёння гэта адзіная камплектная серыя габеленаў у свеце, якая адлюстроўвае старажытнагрэчаскі міфалагічны сюжэт – прыгожае і трагічнае каханне жрыцы храма Афродыты Геро і юнака Леандра. Тэма гэтага антычнага міфа, блізкага да легенды, знайшла шырокае адлюстраванне ў еўрапейскім выяўленчым мастацтве і літаратуры. Да яго звярталіся прызнаныя майстры слова розных эпох і нацыянальных традыцый: Крыстафер Марла, Фрыдрых Шылер, Афанасій Фет, Аляксандр Купрын, Міларад Павіч і інш.

16 кастрычніка 1935 г. у Прымацыяльным палацы Браціславы ўрачыста прымалі дэлегацыю савецкіх журналістаў і пісьменнікаў. Зусім лагічна, што пасланцы краіны Саветаў у сваіх публікацыйных справаздачах пазбя-

* Афіцыйную назву Браціслава горад займеў у 1919 г. У венгерскай культурнай традыцыі гістарычная назва горада – Пажоны, у аўстрыйскай – Прэсбург, Прэшпарк.

У ліпеньскім нумары “Роднага слова” даследчыкам Міколам Трусам запачаткаваны цыкл публікацый пра міжнародны культурна-асветніцкі праект “Славацкімі шляхамі Янкі Купалы”, у аснову якога была пакладзена манаграфія “Янка Купала ў Славакіі” (2012).

Беларуская дэлегацыя на дунайскай прыстані. Браціслава. 22 чэрвеня 2015 г.

галі тэм, звязаных з гісторыяй імперый (часамі прыгнёту і сацыяльнай несправядлівасці), але цалкам верагодна, што экскурсія для іх будавалася на вышэйпералічаных момантах. Славацкія журналісты адзначалі паслядоўную ўвагу пісьменніка Аляксея Талстога, прызнанага майстра гістарычнага жанру, да значных падзей еўрапейскай мінуўшчыны. Эпізод з габеленамі ўключыла ў свае падарожныя допісы Ганна Караваева, на той час галоўны рэдактар часопіса “Молодая гвардия”, аўтар успамінаў пра Янку Купалу.

У 1920-я гг. увага да старажытнагрэчаскай міфалогіі з тыпалагічна блізкімі драматычнымі любоўнымі калізіямі наўпрост адлюстравалася

ў перакладчыцкай практыцы беларускага песняра. У 1921 – 1926 гг. ім была перастворана з польскай мовы паэтычная сімвалісцкая драма “Эрос і Псіха” (1904) Ежы Жулаўскага, пастаўленая ў 1926 г. тэатральнай студыяй пры БДТ-2 у Віцебску. Паводле літаратуразнаўчай характарыстыкі В. Гапавай, гэтым перакладам “Купала імкнуўся ўзбагаціць нацыянальную літаратуру, уключаючы яе ва ўзаемадзеянне з літаратурамі славянскага свету, пашыраў беларускую лексіку абстрактным рамантычна ўзвышаным слоўным радам” [3, с. 677].

Беларускую дэлегацыю, удзельнікаў праекта “Славацкімі шляхамі Янкі Купалы”, 22 чэрвеня 2015 г. у Прымацыяльным палацы прымала віцэ-мэр Браціславы Івета Плшэкава. Быў зачытаны прывітальны зварот міністра культуры Славацкай Рэспублікі. З прамоўленых слоў, вытрыманых у найлепшых традыцыях дыпламатыі, запомніўся заклік да разбурэння стэрэатыпаў у міжнародных адносінах, узаемнага спазнання, супрацоўніцтва. Пані віцэ-мэр Плшэкава была першай афіцыйнай асобай Славакіі, якая падтрымала ініцыятыву ўшанавання беларускага паэта ў Браціславе, дзе ўжо ёсць памятныя знакі мінулага прысутнасці класікаў сусветнай культуры – Брамса, Бетховена, Моцарта, Гётэ і інш. Адным з апошніх быў уганараваны ўкраінскі вандроўны пісьменнік і філосаф Грыгорый Скаварада.

Пасля афіцыйнага прыёму ў Прымацыяльным палацы экскурсію па Браціславе, праведзеную шэф-рэдактарам газеты “Literárny týždenník” Штэфанам Цыфрам, беларуская дэлегацыя, абнадзееная перспектывай усталявання памятнай дошкі беларускаму песняру, успрымала з асаблівай цікавасцю і энтузіязмам. Не аднойчы ўвага экскурсантаў з Мінска нязмушана спынялася на пазнаках каранацыйнага шляху венгерскіх манархаў да сабора Святога Марціна – уманціраваных у гарадскі брук вузкіх старажытных вуліц маленькіх залатых каронах...

Беларуская дэлегацыя разам са старшынёй Саюза славацкіх пісьменнікаў Міраславам Белікам (трэці злева) перад Прымацыяльным палацам.

У той жа дзень адбылася творчая сустрэча ў Саюзе славацкіх пісьменнікаў. Сабралася зацікаўленая аўдыторыя, пераважна людзі сталага веку, для якіх супрацоўніцтва з былымі рэспублікамі Савецкага Саюза памятнае шэрагам ініцыятыў і асабістымі знаёмствамі. Гэтым разам акцэнтавалася неабходнасць супрацоўніцтва ў новых гістарычных умовах. Са слоў ганаровага старшыні ССП Яраслава Рэзніка: «Гаворачы пра новы этап, я маю на ўвазе, што мы не пачынаем з нуля. Нашы літаратурныя кантакты маюць выдавочныя доказы свайго функцыянавання ва ўзаемнай рэцэпцыі нашых літаратур. Мы ў Славакіі вельмі добра ведаем творчасць трох найлепшых беларускіх паэтаў – Янкі Купалы, Якуба Коласа і Максіма Танка. З іншага боку, мы ўдзячныя вам за выданне анталогіі “Славацкая паэзія”, якая выйшла ў выдавецтве “Мастацкая літаратура” (Мінск, 1990). <...> Я сам двойчы наведаў вашу чароўную радзіму і велічны Мінск. Першы раз гэта было 500-годдзе ключавой фігуры вашай нацыянальнай культуры – Францішка Скарыны. Дагэтуль жывуць у маёй душы ўспаміны пра цудоўныя культурныя і мастацкія мерапрыемствы, якія былі падрыхтаваныя з гэтай нагоды. Як зрэнку вока захоўваю я велічную і фундаментальную гістарычную манаграфію, выдадзеную тады. У рамках праграмы візіту я наведаў свяшчэннае для вас месца – Хатынь. Калі перад маімі вачыма ўстаюць гэтыя незабыўныя хвіліны, у мяне мімаволі наварочваюцца слёзы суперажывання тым пакутам, якія цярпелі вашы продкі ад фашысцкіх забойцаў».

Сімвалічна, што візіт савецкіх журналістаў і пісьменнікаў у 1935 г. праходзіў пад знакам барацьбы за мір, неабходнасці аб’яднання міжнародных сіл перад нарастаннем фашысцкай пагрозы. Невыпадкова ў славацкай прэсе майстроў п’яра з СССР часта называлі “місіянерамі міру”. У 1939-м перасцярогі трагічна спраўдзіліся. Сённяшнія словы аднаго са старэйшых

Габеленная зала Прымацыяльнага палаца ў Браціславе.

славацкіх пісьменнікаў пераконваюць у тым, што найважнейшым агульным на міжнародным узроўні фокусам асэнсавання мінулага і сучаснага еўрапейскай гісторыі застаецца Другая сусветная вайна. У беларускіх рэаліях, як вядома, Вялікая Айчынная вайна ў парадгме мастацкага светабачання ўдзельнікаў і сведак мінулых падзей спарадзіла феноменальную з’яву ў сусветным пісьменстве XX – XXI стст. – адмысловы нацыянальны эпас.

Міждзяржаўную культурную важкасць сустрэчы забяспечваў удзел Надзвычайнага і Паўнамоцнага Пасла Рэспублікі Беларусь у Славацкай Рэспубліцы Уладзіміра Серпікава, які зачытаў ліст міністра культуры Беларусі Барыса Свят-

Даследчык Мікола Трус і віцэ-мэр Браціславы Івета Плшэкава.

З прывітальным словам выступае старшыня Саюза славацкіх пісьменнікаў Міраслаў Белік, перакладае Наталля Корына.

лова. Была таксама агучана тэлеграма міністра замежных спраў Славакіі Міраслава Лайчака.

Ад імя гаспадароў выступалі Марыян Сэрватка, Яраслаў Рэзнік, Міраслаў Белік, Ян Тазберык, Ладзіслаў Сэрдагелы, Штэфан Цыфра, Соня Швачова, Сяргей Макара. Ад беларускай дэлегацыі мелі слова Алена Ляшковіч, Анатоль Бутэвіч, Мікола Трус, Таццяна Сівец, Людміла Рублеўская.

Артыстычна і запамінальна прагучаў верш “Санет да Арфея” М. Беліка, прысвечаны І. Бродскаму, у выкананні перакладчыка – галоўнага рэдактара “Літаратуры і мастацтва” Т. Сівец:

*Настаўнік, не ведаю, ці адшукалі спакой
Вы
там, дзе Арфей, Эўрыдыка, дзе Божая
амбагада.
Я Вам лісты адпраўляў, але лепш данясу
самастойна,
бо Вы ж заняты – у вас, можа,
дом та – з садам.
Дзе Вы, Настаўнік, куды пракладаеце
мост свой?
“Мост па-над безданню”
(як тут не азірнуцца?)...
Калі табе дзевяноста,
усё надзвычайна проста –
і можна вяртацца,
ды лепей ужо – не вярнуцца...
Тое калісьці было ўжо, здаецца, з Рыльке:
“Проставалосся, як учараіні дождж
непатрэбная,
сталася маім каранем”...
Я азіраюся – на Арфея і (што за
прыклад!)...
Уздыхаю накорліва,
ды вяртаюся – да Эўрыдыкі!*

Сапраўдным сюрпрызам сустрэчы стала прэзентацыя двухмоўнага выдання “Узаемнае спазнанне культурных каштоўнасцей: Беларусь і Славакія” [4], спецыяльна з гэтай нагоды падрыхтаванага паэтам і перакладчыкам Сяргеем Макарам, які выступіў у зборніку ў некалькіх іпастасях – аўтар ідэі, укладальнік, адказны рэдактар, спонсар.

Адкрывае кнігу верш “А хто там ідзе?” – у арыгінале і ў новым перакладзе на славацкую мову (!) Наталлі Корынай (Natália Korina), пярэ якой належыць таксама аглядны артыкул “Да гісторыі славацка-беларускіх сувязей”.

У выданні змешчаны прывітальныя словы да беларускай дэлегацыі сакратара Саюза славацкіх пісьменнікаў (ССП) Яна Тазберыка (Ján Tazberík), ганаровага старшыні ССП Яраслава Рэзніка (Jaroslav Rezník), сябра ССП Сяргея Макары (Sergej Makara), галоўнага рэдактара газеты “Literárny týždenník” Штэфана Цыфры (Štefan Cífra). Прыведзены фрагменты інтэрв’ю М. Сэрваткі і А. Ляшковіч, поўны тэкст якіх у 2014 г. апублікаваў “Literárny týždenník”. Яраслаў Рэзнік падрыхтаваў краязнаўчы допіс “Купалаўскі шлях па Славакіі”. Асобна пададзены «Праграма візіту беларускай дэлегацыі “Па слядах Янкі Купалы ў Славакіі» і “Спіс удзельнікаў беларускай дэлегацыі”. Адмысловую паэтычную сарцавіну кнігі, у якой сышліся славацка- і беларускамоўныя тэксты, стварыў верш “Забыць Венецыю” Людмілы Рублеўскай, у перакладзе Юрая Андрычыка (Juraj Andričík) – “Pustiť von z hlavy Benátky”.

Сяргей Макара закрануў актуальныя праблемы сучаснасці, неабходнасць вывучаць, памятаць гістарычны вопыт славянскіх народаў у сённяшнім зменлівым свеце, які спарадзіў новыя пагрозы і выклікі: “Мы ўсведамляем, што свет развіваецца разам з цывілізацыяй. Аднак трывожным сігналам з’яўляецца аднабаковасць глабалізацыйных працэсаў, выкарыстанне сілы пад маркай аб’яднання з несумненным імкненнем моцных дзяржаў падпарадкаваць сабе іншыя. Гэта рыхтуе глебу для страты суверэнітэту і распаду слабейшых дзяржаў, што тычыцца і славянскага свету, якому пагражае страта самабытнай ідэнтычнасці, а з-за раздробленасці – і свайго існавання. Страціць духоўную спадчыну, якую стагоддзямі стваралі славянскія народы, было б непапраўна не толькі для

трохсотмільённага славянскага свету, але і для будучага цывілізацыйнага развіцця ўсяго чалавецтва. Духоўная спадчына славян у кантэксце еўрапейскай і сусветнай культуры мае неацэнную каштоўнасць, таму яе трэба не толькі ахоўваць, але і памнажаць. Яна з'яўляецца вынікам творчасці кожнага паасобку і ўсіх разам славянскіх народаў. Бо кожны народ зрабіў свой значны ўнёсак у яе развіццё” [4, с. 8].

З выступленнем С. Макары, яскравага прадстаўніка культурнага памежжа, сябра Саюза ўкраінскіх пісьменнікаў Славакіі [5, с. 297], да славацка-беларускага дыялогу нязмушана далучыўся ўкраінскі голас. Удзельнікі сустрэчы атрымалі ў падарунак, акрамя ўрачыста прэзентаванага выдання, яго нядаўна выдадзеную першую кнігу прозы на ўкраінскай мове “Я віріс в Карпатах” [6]. Завяршальныя словы пісьменніка на славацка-беларускай сустрэчы ў Саюзе славацкіх пісьменнікаў былі аднадушна сустрэты і ўхвалены ўсімі прысутнымі:

«У заключэнне дазвольце яшчэ пажадаць, каб гэтая наша – веру, што не апошняя – сустрэча пацвердзіла слушную думку Максіма Танка, выказаную ў вершы “Калі хочаце авалодаць на-

У кулуарах Саюза славацкіх пісьменнікаў.

Злева направа: даследчык Мікола Трус, лектар Алена Калечыц, пісьменнік Анатоль Бутэвіч, пасол Уладзімір Серпікаў.

шай мовай”: каб авалодаць мовай, не вучыце яе па слоўніках і граматыках, якія могуць мяняцца, але

*“Па поціску рук,
што... сябрам
Дораць на ільняных ручніках
Хлеб і соль,
Сваё сэрца
І дружбу”.*

Для ўсіх нас было б карысна, калі б гэтае цудоўнае пажаданне праз нашыя адкрытыя сэрцы ўзаемна ажыццявілася ў нашых справах...»

Працяг будзе.

Спіс літаратуры

1. Трус, М. Браціслава вітае ганаровых гасцей / М. Трус // Роднае слова. – 2007. – № 10. – С. 79 – 83.
2. Трус, М. Янка Купала ў Славакіі / М. Трус; навук. рэд. І. А. Чарота; уступ. слова М. Сэрваткі. – Мінск: Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”, 2012. – 176 с.
3. Янка Купала: энцыкл. даведнік / БелСЭ; рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1986. – 727 с.
4. *Vzájomné poznanie kultúrnych hodnôt: Bielorusko a Slovensko* = Узаемнае спазнанне культурных каштоўнасцей: Беларусь і Славакія / Autor koncepcie a zostavovateľ, zodpovedný redaktor doc. PhDr. Sergej Makara, PhD. – Banská Bystrica – Poniky: JC Partner, s.r.o. Poniky, 2015. – 56 s.
5. *Slovník slovenských spisovateľov 20. storočia* / Spracovali A. Maťovčík (zostavovateľ), P. Gabađaj, M. Ďurovčíková, P. Parenička, T. Winkler. – Bratislava: Vyda-vo Spoluku slovenských spisovateľov, 2001. – 527 s.
6. Макара, С. Я віріс в Карпатах / С. Макара. – Poniky: JC Partner, s.r.o. Poniky, 2015. – 54 с.

Мікола ТРУС,

загадчык кафедры беларускай філалогіі
Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта,
намеснік старшыні таварыства дружбы
“Беларусь – Славакія”.

У артыкуле выкарыстаны здымкі з фотатэкі Дзяржаўнага літаратурнага музея Янкі Купалы і асабістага збору М. Труса.

Выступае славацкі і ўкраінскі пісьменнік Сяргей Макара.

МІНСКІЯ ПАЦЕРЫ. ПАСЛЯ ВАЙНЫ

МІНСКІ ВАКЗАЛ

Чыгуначны вакзал быў самым цікавым для падлеткаў месцам у пасляваенным Мінску. Каго тут толькі не было: прайдзісветы, жабракі, пакалечаныя на вайне, дурасліўцы, картачныя шулеры, мажныя афіцэры, якія вярталіся з Германіі з “іканастасам” медалёў на шырокіх грудзях, іх жонкі, паважныя і прыгожыя, нібы замежныя пані. Але самай добрай кампаніяй тут былі аднагодкі Ваціка, для якіх вакзал стаў родным кутом. Адзенне хлопца, як і яго новых сяброў, не вылучалася дагледжанасцю – гэта былі толькі здравыя штаны і, у лепшым выпадку, мурзатая на пузе саколка. Таму фаніпальскага падлетка вакзальныя падшыванцы хутка прызналі за свайго.

Вакол вакзала, пераважна ў бок Чэрвеньскага кірмашу, стаяла шмат драўляных будак, ці шапікаў па-сучаснаму. Тут гандлявалі таннымі прысмакамі, спіртнымі напоямі на разліў, але найбольшым попытам у мясцовай публіцы карыстаўся спірт-сырэц. Як толькі гэтую вогненную вадкасць можна было піць? Але п’яных на вуліцы не было відаць.

Над чыгункай з Прывакзальнай плошчы, дзе ў 1950-я будавалі знакамітыя дамы – варо-

Вацік і Соня Сурmachэўскія. Мінск. 1947 г.

ты Мінска, да вуліцы Дружнай быў перакінуты мост-пераход. Ён быў металічны і даволі шырокі (па ім маглі прайсці не чапляючы адно аднаго ажно тры чалавекі). Падлога моста, зробленая з тоўстых, зацярушаных пылам плашчакоў, была згладжана, нібы паркет у панскім доме, шматлікімі крокамі. Вось на гэтых дошках, як на тэатральным балконе, любілі збірацца “гледачы” і назіраць зверху за мільгаценнем людскога віру. На перон у той час прайсці было не проста – трэба было мець квіток на цягнік. За парадкам назіралі кандуктары, рэвізоры і міліцыянеры. Там жа стаяла невялічкая будка з надпісам “Кіпень”, і да яе з розным бразгатлівым посудам беглі пасажыры цягнікоў, што праходзілі праз Мінск. Пад мостам на пероне рабілі няспешны праменад “высакародныя” людзі, размінаючы ногі пасля доўгай дарогі. Сярод іх прыцягвалі погляд жонкі афіцэраў-франтавікоў, якія вярталіся з Германіі. Красуні былі прыгожа апрануты ў цяжкія аксаміты, вытанчаныя крэп-жаржэты і фільдэперсавыя панчошкі. Прычоску “а-ля Марлен Дзітрых” звычайна ўпрыгожваў маленькі капялюшык з кветачкай ці пёркам. Такі галаўны ўбор у народзе прызвалі “менінгіткай”. Стомленыя пані трымалі ў руках, прыкрытых далікатным шоўкам пальчаткаў, карункавыя, колеру “шампань” парасоны ад сонца. Такое відовішча было незразумелым для пасляваенных дзяцей, і яны думалі, што ў Мінск прыехалі нейкія буржуі. Сябры Ваціка лічылі за гонар плюнуць зверху на тых буржуяў. На пероне адразу ўзнімаўся вэрхал, на мост бег міліцыянер у белым мундзіры, а галапузыя гледачы давалі дзёру.

Было на вакзале і яшчэ адно займальнае відовішча. Некалькі чалавек збіралася на плошчы вакол драўлянай скрыні, на якой адзін з гульцоў раскладваў тры карты – туза, караля і шасцёрку, – рабіў магічныя рухі доўгімі пальцамі, і карты хутка перасоўваліся. Пасля гэтага трэба было адгадаць, дзе апынуўся туз, што маглі зрабіць толькі сябры картачнага фокусніка, якія стаялі побач з прагнымі да лёгкіх грошай грамадзянамі. Іншы раз, калі чарговая ахвяра з пустымі кішэнямі і праклёнамі пакідала азартнае рысталішча, у гульню ўступаў паплечнік махляра,

Мастак і калекцыянер Ігар Сурmachэўскі працягвае збіраць “пацеры” ўспамінаў сваякоў (гл. №№ 4 – 6 “Роднага слова” за гэты год), у якіх паўстае гісторыя не толькі адной сям’і, але і ўсёй краіны. Гэтая публікацыя падрыхтавана наводле ўспамінаў бацькі аўтара.

каб паказаць, што не так усё дрэнна і ёсць рэальная магчымасць здабыць заветныя паперкі. Азарт і сквапасць толькі разгараліся. Я мяркую, што туз увесь час знаходзіўся ў руцэ і паказваўся толькі ў належны момант. Выйграць грошы было немагчыма. Вацік аднойчы, прадаўшы малако, захацеў атрымаць тыя лёгкія грошы. Так і пакінуў увесь свой заробак на вакзале, а дома маці добра дала бізуна за азартныя гульні.

Але гэтай “навуці” Ваціку было мала, і яго яшчэ не адзін раз тузаў за грошы ў кішэні азарт лёгкай спажывы. Выйгрышу, зразумела, не было. А ад бізуна можна было адгаварыцца, сказаўшы, што грошы скараў злодзей, якіх хапала ў трамваях пасляваеннага Мінска. Вацік бачыў аднойчы, як пільныя вайскоўцы скруцілі такога спрытнюгу і на павароце, каля сучаснага аўтавакзала, выкінулі з трамвая. І такое было...

ВАНДРОЎКІ НА ДАХУ

Эх, няма лепшай вандроўкі, чым падарожжа на даху вагона з поўнаветру, далёкімі краявідамі і белым шлейфам дыму з трубы паравоза. Так, небяспечная забава, але колькі радасці ў сэрцы падлетка ад такога геройства. І грошы зберажэш на марожанае! Для такіх “геройскіх” учынкаў трэба было доўга трэніравацца на вагонах, якія стаялі ў тупіках на станцыі Фаніпаль. І Вацік цэлымі днямі скакаў з даху на дах таварнякоў. Дах у такога вагона быў больш пакаты, чым у пасажырскага. Першы скачок даваўся вельмі цяжка: ногі трасуцца ад жаху, у вачах цямнее. Здавалася, зараз грывнешся аб счэпны механізм ці круглы металічны блін буфера, і невядома, што ад цябе застанецца. Такімі былі забавы фаніпальскіх падлеткаў. Ведала б пра тое “геройства” матчына сэрца!

У асноўным “героі” залазілі на дах вагона пасля Таварнай станцыі па лесвіцы, што была з тыльнага боку на адным з вагонаў-“лятучкі”. У прамежку ад станцыі Мінск-Пасажырскі да Таварнай залазіць на дах было небяспечна – тут найчасцей працавалі па вагонах чыгуначныя рэвізоры. А ўжо калі такі грозны дзядзька прыпрымець “зайца” – даводзілася ўцякаць па дахах ад паравоза да апошняга вагона і чакаць, пакуль цягнік прыпыніцца, а далей скакаць на перон.

Пасляваенны Мінск.

На Таварнай станцыі хлопцы чакалі, калі кандуктар праверыць у апошнім вагоне кардонны з дзірачкай квіток, а потым хуценька распласталіся на металічным даху вагона. Пасля пранізлівага свістка паравоза цягнік паціху набіраў хуткасць. Тут ужо можна было ўстаць і, трымаючыся за адну са шматлікіх вентыляцыйных труб, ехаць “з ветрыкам”. Асаблівым шыкам лічылася рухацца па даху вагона, як героі трафейных фільмаў, што прывозілі пасля вайны ў Вязынь. Кіно паказвалі ў вялікіх цэхах, дзе рамантавалі машыны, і народ з ахвотай ішоў на тыя “еўрапейскія” дзівы. Праўда, падчас такога прагляду можна было выпэцкаць салідолам штаны ці адарваць кішэню, зачапіўшыся за ручку ціскоў...

Аднаго разу са станцыі Мінск-Пасажырскі разам з Вацікам залез на дах знаёмы хлопец са Стоўбцаў. Дэманструючы устойлівасць пры руху цягніка, ён стаяў спінай да паравоза і, на бяду, не заўважыў мост каля чыгуначнай лякарні (сёння ён ператвораны ў шырокі пуцэпразвод паміж старым мінскім аэрапортам і праспектам Дзяржынскага). Так і загінуў хлопец ні за што.

ЛЯХАЎСКІЯ МЯСЦІНЫ

Ляхаўка (раён сучасных вуліц Святрдова, Ульянаўскай, Лодачнай і Кастрычніцкай) у дарэвалюцыйны час была адным з самых населеных прадмесцяў Мінска. Тут сяліліся пераважна дробныя гандляры, рамеснікі, рабочыя, чыгуначнікі. Таму архітэктурнай прыгажосцю месца не вылучалася: усе жылі ў невялікіх прыватных драўляных бараках з маленькай уласнай гаспадаркай – гародчыкам ды хлеўчуком з парай парсюкоў. Такой Ляхаўка заставалася і ў 1940 – 1950-я гг. Архітэктурнымі дамінантамі краявіду

Мінск. 1946 г.

пасёлка былі, хіба што, гарбарны і гарэлачны заводы. Апошні і сёння стаіць на беразе Свіслачы. Уздоўж тых заводаў з чыгуначнага вакзала хадзіў трамвай № 4. Гарбарны завод выліваў у Свіслач свае адыходы ад вырабу скур. Але пасляваенная малеча ў гарачыя ліпеньскія дні з пырскамі скакала ў тую твань і была вельмі задаволена прынятымі воднымі працэдурамі. На другім беразе Свіслачы, насупраць гарбарнага завода (каля сучаснага Дома настаўніка), пад засенню вялікіх вязаў знаходзілася лодачная станцыя. Мінскія юнакі маглі задаволіць тут прагу да марскіх вандровак у прысутнасці сваіх паненак. Аднак мала хто з кавалераў умеў спраўляцца з вёсламі, таму сяброўкі пасля такіх прагулак былі з ног да галавы запырсканыя свіслацкай вадой, ад якой хлопцы спрабавалі іх прыкрыць сваімі шырокімі пінжакамі, з неймаверна вузкімі, па тагачаснай модзе, лацканамі.

На плошчы за Ляхаўкай, у канцы Лодачнай вуліцы, 30 студзеня 1946 г. былі збудаваны вялікія шыбеніцы, на якіх павесілі 18 фашыстаў вялікіх чыноў, сярод іх былі камендант Магілёва генерал фон Эрдсмандорф, камендант Бабруйска генерал Кох, камандуючы дывізіяй СС на Беларусі генерал-лейтэнант Рыхерт.

Пазней каля гэтага месца ўтварылася самая вялікая ў Мінску барахолка. Чаго там толькі не было: вайсковае адзенне, тавары кантрыбуцыі з Германіі (насценныя гадзіннікі “Юнганс”, “Густаў Бекер”; антыкварная парцэляна з Мэйсена; кішэнныя срэбраныя гадзіннікі “Брэгет”, “Мозэр”; літаграфіі з сюжэтамі ідэальнага бюргерскага жыцця: пышныя залатавалосыя русалкі і анёлы з ружовымі шчокамі; швейныя машыны “Зінгер”; знакамітыя аўстрыйскія шпалеры і мэбля чырвонага дрэва ў стылі ар-дэко), але знач-

на большым попытам у простых гарджан карысталіся звычайныя рэчы: іголки, ніткі, суравая тканіна, адзенне. Калі трэба было танна апрануць дзіця ці прыбрацца самому – ішлі на ляхаўскую барахолку. На гэтым сапраўдным “полі цудаў” народу было, як у мурашніку.

Хадзіць не на Ляхаўку, а на Камароўку ў той час лічылася дрэнным густам, бо Камароўка стаяла на балоце, і дарога да яе была заўсёды непразлазная. Таму вярнуцца з таго балота з чыстым абуткам было даволі праблематычна.

ІТАЛЬЯНСКІ НЕАРЭАЛІЗМ

Паглядзець фільм у Фаніпалі – гэта адно, а атрымаць асалоду ад кіно ў пасляваенным Мінску – зусім іншае. Мінск – горад шпацыру і новых уражанняў для зыхароў найбліжэйшых вёсак. Улюбё-

ным месцам прагляду кіназдабыткаў свету быў вядомы кінатэатр “Першы”, які знаходзіўся на месцы сучаснай гасцініцы “Мінск”. Так атрымалася, што ў Мінску неразбуранымі засталіся архітэктурныя пошукі Лангбарда, невялікія старыя будынкі і пабудаваны па нямецкім праекце ў час акупацыі кінатэатр “Першы”. Бомбы не кранулі яго, хоць суседняя Няміга ляжала ў такіх руінах, што ў цагляных лабірынтах, пакрытых купкамі прарослай травы, можна было лёгка заблукаць. Кінатэатр “Першы” вылучаўся высокім спічастым дахам, незвычайным для савецкай архітэктуры. Перад ступенчатым франтонам была невялікая летняя веранда, агароджаная драўляным плотам, які спрытныя падлеткі штурмам бралі перад самым пачаткам сеанса. Кантралёры ў той час былі занятыя пропускам шматлікіх глядачоў. Вацік не ўдзельнічаў у тых альпіністкіх забавах, а для іншых падлеткаў галоўнае было пералезці праз плот і згубіцца ў стракатым натоўпе. Калі ўсе месцы былі занятыя, “зайцы” клаліся на падлогу паміж першым радам і экранам – так і глядзелі кіно. Тут дэманстраваліся знакамітыя савецкія карціны: “Светлы шлях” (пра краіну савецкіх мрой), “Падзенне Берліна” (фантастыка пра Сталіна, які прылятае на самалёце ў Берлін адразу пасля Перамогі і віншуе нашых байцоў). Вялікім поспехам у мінчан карысталіся замежныя фільмы: “Багдадскі злодзей” (амерыканскі фільм па матывах усходніх казак), “Тарзан” са знакамітым прыгажунцом Джоні Вайсмюлерам у галоўнай ролі, “Прывіды замка Шпесарт” Курта Гофмана. Але найбольшыя ўражанні ў дзіцячай душы пакінуў фільм “Рым, горад” італьянскага рэжысёра Раберта Раселіні. Гэта былі жудасныя вобразы сапраўднай нямецкай акупацыі Вечнага горада. Яшчэ працягваліся баі на вуліцах Рыма, а Р. Раселіні ўжо здымаў свой

знакаміты фільм, у якім пераблыталіся і дакументальныя, і паставачныя кадры. Галоўны герой карціны ксёндз Маразіні гаворыць перад самым расстрэлам: “Памерці годна – не цяжка, цяжка жыць годна...” Падчас сцэны катавання італьянскага патрыёта некаторыя страчвалі прытомнасць, многія не вытрымлівалі і сыходзілі з кінатэатра. Такі востры італьянскі неарэалізм.

Насупраць сучаснага кінатэатра “Перамога” стаяў не разбураны квартал з невялікімі трохпавярховымі будынкамі. Цяпер у адным з іх месціцца рэстаран “Пан Хмелю”, а раней была кавярня “Адпачынак”. Побач у адным з памяшканняў на другім паверсе дзейнічаў кінатэатр “Радзіма”. Вацік некалькі разоў наведваў і яго. Падлога ў зале была драўляная і страшэнна рыпела ў цемры пад нагамі глядачоў, якія спазніліся. На апошніх месцах мужчыны ахвотна палілі махорку, і прамень кінапраектара вырываў з цемры шэрань тытунёвых завіхрэнняў. Калі здараліся вялікія дажджы, вуліцу Інтэрнацыянальную, дзе стаяў кінатэатр “Радзіма”, затоплівала – сярэдзіна ператваралася ў брудна-карычневую плынь. Гледачы, якія выходзілі з прагляду, закасвалі нагавіцы і адважна бралі водную перашкоду. “Радзіма” праіснавала нядоўга: пасля знакамітага пажару на навагоднім баляванні ў будынку “Гасціннага двара”, дзе загінула больш за сто мінскіх хлопцаў і дзяўчат, кінатэатр зачынілі з-за пажарнай небяспекі.

МАЛАКО

У пасляваенны час майму тату трэба было, акрамя вучобы, дапамагаць бацькам па гаспадарцы. Зарабляць на жыццё Вацік вучыўся не толькі ў таты, майго дзёда Юзіка, калі аглядаў і прастукваў кожны кастыль у шпалах на чыгунцы, да таго ж ён гандляваў малаком у Мінску. Раніцай мама даіла карову, Вацік з паўнюткам бітонам на 10 літраў садзіўся на мінскі цягнік “лятучку” і ехаў на кірмаш. Алюмініевы бітон меў дзве ручкі, да адной з якіх быў прывязаны мерны алюмініевы кубак. На ім было выбіта “1 л.” – 1 літр.

Кірмаш ладзіўся на мінскай Таварнай станцыі, дзе сёння размяшчаецца прыпынак “Інсты-

Таварны рынак у Мінску. 1940-я гг.

тут Культуры”, і называўся Пітулайнінскі, па прозвішчы начальніка аддзялення першай Мінскай дыстанцыі чыгункі таварыша Пітулайніна. Тут, на Пітулайнінскім кірмашы, дзейнічалі свае гандлярскія законы. Як толькі з’яўляўся на кірмашы новы “зьялёны” прадавец, да яго падыходзілі перакупшчыкі ці хто хітрэйшы, каб абдурыць “навабранца”. Былі ў фаніпальскага малака і сталыя пакупнікі, тады ўсё праходзіла без усялякіх хітрыкаў. Пакупнікамі былі звычайна жыхары вуліц Лодачнай, Гарбарнай, Энгельса. У пасляваенны час гэты раён яшчэ захоўваў старажытную назву Ляхаўка. Усе вуліцы былі брукаваныя, і таму босым не вельмі зручна было па іх бегаць.

Цягнік-“лятучка” з Фаніпаля прыходзіў у Мінск а 7-й раніцы. Жыхары Ляхаўкі ў такі ранні час у нядзелю яшчэ адпачывалі. Вясковаму хлопцу было незразумела, чаму гараджане мелі звычку спаць да васьмі-дзевяці гадзін раніцы і не працаваць зранку. У будзённы час на невялікіх вузкіх калідорах маладзіцы завіхаліся вакол керагазаў, якія пыхкалі сінімі агеньчыкамі. Нешта смажылася ці сквірчэла, пырскаючы тлушчам, на чорных чыгунных патэльнях. Малако хутка разыходзілася, трэба было вяртацца ў Фаніпаль, каб заўтра зноў цягнуць цяжкі бітон па Ляхаўцы.

Майму тату з маленства так запомніліся твары некаторых пакупнікоў, што нават сёння ён пазнае іх, калі сустракае старэнькіх дзядкоў і бабуль у Кафедральным касцёле на імшы. Але хіба яны памятаюць падлетка, які прыносіў ім малако ў пасляваенныя ляхаўскія кватэры?

Ігар СУРМАЧЭЎСКІ.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ТРАНСФАРМАЦЫЯ ФІЛАСОФІІ ТАЙ-ЦЗЫ Ў ЖЫВАПІСЕ ХХ – ПАЧАТКУ ХХІ СТАГОДДЗЯ

На аналітычным матэрыяле жывапісных твораў кітайскіх мастакоў ХХ ст. Чжу Мін-дэ, Тань Люй-пін, Лю Энь, Лі Цзінь Пін, Хуан Хуа Чжаа і іншых у артыкуле разглядаюцца магчымасці ўвасаблення сімвала тай-цзы ў кампазіцыях алейнага жывапісу, раскрываюцца паняцці старажытнакітайскай філасофскай школы даасізму “Інь і Ян”. Акцэнтуюцца ўвага на развіцці і рэпрэзентацыі сімвала тай-цзы ў сусветным мастацтве і культуры на мяжы ХХ – ХХІ стст.

Ключавыя словы: *філасофія тай-цзы, сімвал тай-цзы, сістэма інь і ян, філасофская канцэпцыя, малюнак тушшу, алейны жывапіс, карціна 3D (трохмерная карціна), роспіс лакам.*

Based on analytical materials of pictorial works of such Chinese painters of the 20th century as Chzhu Min-de, Tan Luj-pin, Liu En, Li Tszin Pin, Huan Hua Chzhaa and others the article considers possibilities of Taiji Symbol's embodiment in oil painting compositions, discloses concepts of an ancient Chinese philosophical school of Taoism “Yin and Yang”. The article also focuses on the development and representation of Taiji Symbol in the world art and culture at the turn of the XXI century.

Філасофія тай-цзы прысутнічае ў кітайскай філасофіі са старажытнасці і да нашых дзён, яна з’яўляецца адным з найважнейшых дасягненняў кітайскай філасофіі. Галоўная ідэя, закладзеная ў тай-цзы, – гэта адзінства прыроды і чалавека (гармонія) [1, с. 22].

Сімвал тай-цзы складаецца з чорнай і белага “рыб”, цалкам сіметрычных адна адной. У вучэнні старажытных даосаў асаблівае месца займае тэорыя белага і чорнага: белыя і чорныя плямы ўяўляюць сабой “інь і ян”, дзе інь – чорны, а ян – белы. *Інь і ян* – паняцці старажытнакітайскай філасофскай школы даасізму, а таксама кітайскі сімвал парнага размеркавання сіл, які ўключае актыўны, мужчынскі прынцып ян і пасіўны, жаночы прынцып інь, гэта значыць інь і ян маюць глыбокае філасофскае значэнне [2, с. 6]. Адною з асноўных ідэй філасофіі тай-цзы з’яўляецца сістэма гармоніі інь і ян. Сістэма інь і ян – філасофская канцэпцыя, якая сфарміравалася ў выніку назіранняў чалавека за з’явамі навакольнага свету, выяўлення заканамернасцей і аналізу гэтых з’яў [3, с. 20].

Сімвал тай-цзы ў сучаснай кітайскай культуры і мастацтве з’яўляецца пэўнага змены. Ён не толькі ярка перадае ідэалогію філасофіі тай-цзы, але і стаў сімвалічным знакам гэтай філасофіі. Акрамя гэтага, развіццё сімвала тай-цзы і развіццё кітайскай традыцыйнай культуры цесна звязаны. Сімвал тай-цзы – адначасова ядро кітайскай традыцыйнай культуры і яго сімвал. Разам з тым сімвал тай-цзы з’яўляецца таксама і сімвалам Кітая: напрыклад, калі людзі глядзяць на вобраз цмока, то ён натуральна асацыюецца з Кітаем, сімвал тай-цзы надзелены той жа ўласцівасцю.

Сімвал тай-цзы ўяўляе сабой найвышэйшы крытэрыі эстэтыкі. Для кітайскага народа заўсёды было характэрным імкненне да высокіх прынцыпаў і ідэалаў гармоніі. Аднак, як указваецца ў адным з сучасных даследаванняў філасо-

фіі тай-цзы і яе ўплыў на мастацтва, “працягваючы і развіваючы эстэтычную ідэалогію, мастакам ні ў якім разе не варта накладваць розныя мастацкія элементы адзін на адзін, не беручы да ўвагі прынцыпы гармоніі, бо гармонія з’яўляецца важнай асновай розных мастацкіх элементаў”.

На мяжы ХХ – ХХІ стст. развіваліся філасофія тай-цзы і рэпрэзентацыя тай-цзы ў мастацтве і культуры.

Адметная рыса сімвала тай-цзы – выява ў выглядзе круга, у якім пачуццё прыгожага праяўляецца ў стане ўяўнага знешняга спакою, ціхамірнасці, але, у рэальнасці, вечнага руху, дзе круг апісвае найбольш дасканалую траекторыю. Сімвал тай-цзы робіцца самым важным знакам, што сімвалізуе кітайскую традыцыйную культуру і выкарыстоўваецца ў дэкаратыўным мастацтве [5, с. 6]. Старажытныя людзі часта па-майстэрску вымалёўвалі ў крузе два парныя аб’екты ў прыродзе, якія ўзаемна адлюстроўваюцца (напрыклад, дзве рыбкі, два жураўлі, дзве кветкі і г. д.), і стваралі мастацкі эфект расслабленасці і спакою, узаемазалежнасці, выказвалі мары чалавека пра свет, прыгажосць, аб’яднанасць.

Сімвал тай-цзы інакш называюць “рыбкі інь і ян”, у кітайскай культуры і мастацтве рыбы надзяляюцца такімі якасцямі, як згуртаванасць і дабрабыт, у сувязі з чым часта служаць крыні-

Выява сімвала тай-цзы.

цай натхнення для многіх мастакоў, якія малююць рыб у крузе тай-цзы. Сярод творцаў, якія часта звярталіся да гэтай тэмы, можна назваць наступных.

Чжу Мін-дэ – знакаміты кітайскі мастак (нарадзіўся ў 1950 г. у горадзе Шанцю правінцыі Хэнань). Яго новы творчы метада заснаваны на арыгінальным аб'яднанні “жывапіснай ідэі” і “хуткага пісання”, а манера пісьма характарызуецца выкарыстаннем простых, плаўных ліній. Большасць карцін Чжу Мін-дэ напісана на сюаньчэнскай паперы, з выкарыстаннем тэхнікі свабоднага вертыкальнага пэндзля, “чарніламі, што ляцяць”, якімі можна старанна адлюстраваць цудоўны пейзаж і ў той жа час перадаць аўтарскую непасрэднасць. У творах мастака аб'ядноўваюцца тры формы жывапісу: каліграфія, жывапіс, друк. “Хуткае пісанне” – гэта тэхнічны тэрмін вытанчанага мастацтва, значэнне якога выцякае з самой назвы, гэта своеасабліва хуткая тэхніка, да якой адносіцца адзін з відаў контурнага малюнка.

Манера працы Чжу Мін-дэ стварае новыя аспекты жывапісу, карціны “ідэі жывапісу” і “хуткага пісання”. У яго творах праглядаецца “пагоня за чароўным”, але пры гэтым ён не імкнецца да падобнасці. Гэты выраз згадваецца ў Лаа Цзы як ідэя “закону прыроды”, усё існае “даа” мае жыццё (заканамернасць), гэтая філасофская ідэя ляжыць у аснове жывапісу Чжу Мін-дэ. Ён выяўляе глыбокія эмоцыі з дапамогай пэндзля і тушы. Цікавасць мастака да рыб і яго любоў да гэтых стварэнняў прыроды выявіліся ў карціне “Пяшчотныя пачуцці”, напісанай тушшу. На ёй намаляваны дзве рыбки, якія прыціснуліся адна да адной, у іх вачах глядач можа ўбачыць выяву моцнай дружбы і прыхільнасці, гэтых рыбак можна параўнаць з людзьмі, якія сустрэліся пасля доўгага расстання.

На карціне манахромнага жывапісу “Сход” намаляваны разам сем рыбак, якія рухаюцца па ходзе гадзіннікавай стрэлкі, і восем рыбак, якія плывуць супраць яе. У творы лёгка чыта-

Чжу Мін-дэ. Пяшчотныя пачуцці. 2011 г.

ецца падтэкст аўтара, які высмейвае абстаноўку сённяшніх калектыўных сходаў і трывожнасць у сэрцах некаторых удзельнікаў.

Чжу Мін-дэ ў стылі монахраматычнага жывапісу была створана карціна пад назвай “Свет”. Прататыпам для яе таксама стаў сімвал тай-цзы. У гэтым творы дзве рыбы ў руху па крузе адна за адной утварылі сімвал “свету”. Усярэдзіне знаходзіцца маленькая рыбка – сімвал Кітая. Карціна мае надпіс: “Свет вельмі неўпарадкаваны, Кітай – упарадкаваны” [6, с. 55].

Акрамя рыб, многія мастакі малявалі кветкі і птушак, іх выявы сталі новай формай жывапісу тай-цзы. Колеры рабіліся больш пяшчотнымі, манера жывапісу – акуратнай.

Тань Люй-пін – мастак, які жыве ў Германіі, але з’яўляецца этнічным кітайцам, на 62-годдзе КНР стварыў карціну ў стылі “гохуа” пад назвай “Хвалебная кастрычніцкая песня”. На правым баку твора, што сімвалізуе лета, намаляваны лотас, лісце якога пафарбавана ў ярка-зялёны колер, на іх фоне – чырвоная кветка; на

Чжу Мін-дэ. Сход. 2011 г.

Чжу Мін-дэ. Свяцкія пачуцці. 2011 г.

Чжу Мін-дэ. Свет. 2011 г.

левым баку, што сімвалізуе восень, лісце лотаса светла-жоўтага колеру, на ім ляжыць насенная чашачка лотаса. Разам правая і левая часткі карціны ўтвараюць сімвал тай-цзы, які ўвасабляе кругазварот жыцця філасофіі тай-цзы. Праца перадае бясконцы змест філасофіі, гарманічную атмасферу [7, с. 22].

Мастак Лю Энь нарадзіўся ў 1950 г. у горадзе Чэнду правінцыі Сычуань, скончыў Сычуаньскі педагагічны ўніверсітэт. Сёння з'яўляецца членам праўлення Асацыяцыі дзеячаў мастацтваў Сычуаньскай правінцыі, заслужаны мастак Акадэміі жывапісу ў горадзе Чэнду. У дасканаласці валодае "гохуа" [8].

У творы "Кветкі і птушкі тай-цзы" чырвоны – асноўны колер левай часткі, жоўтым намаляваны круг ("рыбіна вока"), які нясе ў са-

бе сімвал месяцавай ночы, самотны журавель увасабляе поўню. У правай частцы асноўны колер жоўты, чырвоным афарбавана сярэдзіна круга, які з'яўляецца сімвалам світаньня, журавель раскрывае крылы і нагадвае ўзыход сонца. Вобразы двух жураўлёў сімвалізуюць рух і спакой, што апісваюцца ў філасофіі тай-цзы, падобна да інь і ян, выражаюць кругазварот жыццёвых сіл.

Багатыя колеры, моцнае пачуццё аб'ёму характэрныя для аднаго з відаў заходняга жывапісу – алейнага. Калі заходняя культура і мастацтва накіраваліся ў Кітай, алейны жывапіс таксама стаў карыстацца попыткам сярод кітайскіх дзеячаў мастацтва, што стварала ўмовы для інавацый [9, с. 5].

Сярод прадстаўнікоў новага кірунку ў кітайскім жывапісе можна назваць наступных мастакоў.

Лі Цзінь Пін (1911 – 2004) нарадзіўся ў горадзе Каньын правінцыі Хубэй, з дзяцінства навучаўся маляванню, у дасканаласці валодаў алейным жывапісам. У аснове твора алейнага жывапісу "Тай-цзы" закладзена сімволіка тай-цзы, аднак колеравая гама карціны не адпавядае традыцыйным колерам, дзе выкарыстоўваюцца белы і чорны. Для гэтага твора характэрны каларыт заходняга жывапісу. У працы намаляваны сімвал тай-цзы, які нібы лунае ў паветры; карціна перадае галоўную ідэю філасофіі тай-цзы – круга і гармоніі [10].

Мастак Хуан Хуа Чжаа нарадзіўся ў 1977 г. у горадзе Гуанчжоу правінцыі Гуандун. Дасканалы валодае тэхнікай алейнага жывапісу, шматразова наладжваў выставы. Асноўны колер, які выкарыстоўваецца ў яго творы "Тай-цзы", – цёмна-

Тань Люй-пін. Хвалебная кастрычніцкая песня.

Лю Энь. Кветкі і птушкі тай-цзы.

зьялены. На заднім плане праглядаецца сімвал тай-цзы, акрамя гэтага, на карціне намаляваны старажытныя кітайскія іерогліфы і фігуры двух старцаў, якія нібы ўсплываюць са смугі. Перад позіркам глядача паўстае гісторыя культуры Кітая ў пяць тысяч гадоў. Паклаўшы ў аснову карціны элементы традыцыйнай кітайскай культуры і спалучыўшы іх тэхнікай заходняга жывапісу, мастак увасабляе матэрыю духу філасофіі тай-цзы [11].

Хуан Іон Ган нарадзіўся 1977 г. у правінцыі Гуансі, скончыў Інстытут выяўленчага мастацтва ў Гуансі, дасканала валодае алейным жывапісам. У творы “Тай-цзы” бачна незлічоная колькасць пёраў жоўтага і чырвонага колеру, якія адлюстроўваюць сімваліку тай-цзы. Пёры нясуць у сабе сімвал свабоды, імкненне да цудоўных спраў. На гэтай карціне, выкананай алейем, намалявана дзіця, якое трымае ў руках ледзянец. Выява сімвала тай-цзы, што пазнаецца на гэтым палатне, паказвае яго як “беззаганнае сімвал”, “тай-цзы – сімвал цудоўнага” [12].

Алейны жывапіс з выкарыстаннем сілы ветру (“wind power of oil painting”) – гэта новая тэхналогія. Паветрадуўная машына замяніла пэндзаль для малявання ў жывапісе. Фарба трапляе на палатно пры дапамозе сілы ветру, які дзейнічае нібы пшчотны разец і вымалёўвае новы візуальны эффект. Адным з прадстаўнікоў гэтага кірунку ў жывапісе з’яўляецца Цуй Сюан Юі. Мастак нарадзіўся ў 1961 г. у горадзе Шулань правінцыі Гірын. Сярод яго прац налічваецца ўсяго пяць карцін стылю “тай-

Хуан Іон Ган. Тай-цзы.

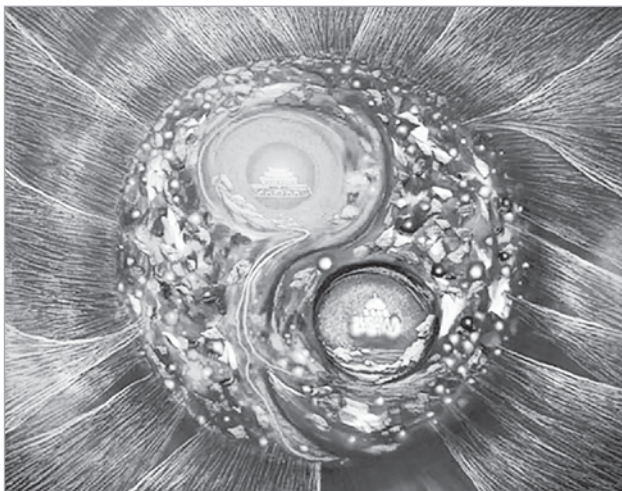
Лі Цзінь Пін. Тай-цзы.

цзы” “з выкарыстаннем сілы ветру”. У гэтых творах увасабляецца хуткі рытм жыцця сучаснага грамадства, якое паступова губляе накірунак, але нашы сэрцы вяртаюцца да прыроды, да жыцця, што і адлюстроўвае сімваліка тай-цзы [13, с. 22].

Карціна ў тэхніцы 3D вядомая таксама як трохмерная карціна. Аб’ёмны пейзаж 3D выдае фальшывае за сапраўднае і дасягае пры гэтым мастацкага эфекту. Вытокі 3D бяруць свой пачатак на Захадзе, дзе гэтая тэхналогія існуе ўжо больш за 20 гадоў, вынікам яе развіцця стала новая форма мастацтва. У Кітаі 3D жывапіс з’явіўся ў 2005 г. [13, с. 25]. Сярод яго прадстаўнікоў можна назваць акадэміка Лі Цзэн, які нарадзіўся ў 1957 г. у горадзе Хун-ху правінцыі Хубэй. У сваёй творчасці мастак аб’яднаў 3D жывапіс і алейны, яго глядзчы звычайна не карыстаюцца акулярамі або іншымі дапаможнымі сродкамі, каб убачыць жывы эфект, дастаткова

Хуан Хуа Чжаа. Тай-цзы.

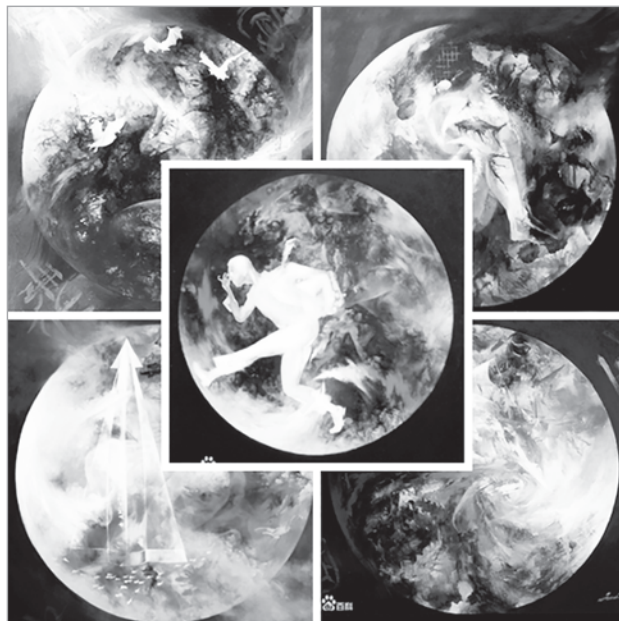
Лі Цзэн. Тай-цзы.

было толькі сузіраць. У творах 3D жывапісу, як і ў кітайскім традыцыйным жывапісе, выкарыстоўваецца пяць колераў: чырвоны, жоўты, сіні, чорны, белы, але пераважаюць чырвоны і сіні. Чырвоны, як полымя агню, выражае настрой натхнення, сіні, як марская вада, перадае ціхамірную атмасферу, гэтыя колеры лічацца кантрастнымі і перадаюць новае аўтарскае ўспрыманне сімвалікі тай-цзы [14, с. 45].

Так званае адцягненае мастацтва з'явілася на Захадзе раней, чым у Кітаі, куды трапіла з Японіі. Сёння яно ўжо зацвердзілася ў кітайскай культуры, а сучасныя кітайскія жывапісцы дасягнулі ў сваіх працах новага разумення слова "адцягненасць" [14, с. 46]. Так, напрыклад, творы Вэй Кун Міна (нарадзіўся ў 1977 г.) напоўнены ўнікальнымі эмоцыямі, якія выяўляюць ідэю адцягненасці, вольны каларыт, інтэрактыўнасць. Серыі карцін адцягненага алейнага жывапісу адлюстроўваюць сутнасць ідэй, асаблівы культурны дух тай-цзы і асноўную думку сучаснай эстэтыкі. Мастак Вэй Кун Мін у аснову элементаў традыцыйнай культуры ўводзіў новыя метады выявы і такім чынам пазбавіўся ад уплыву Захаду ў сваёй творчасці [15].

Вэй Кун Мін. Тай-цзы.

Цуй Сюан Юі. Тай-цзы.

Роспіс жывапісу лакам мае доўгую гісторыю. Выкарыстоўваючы яркія колеры і спецыяльныя фарбы, мастакі дамагаюцца таго, што знешняя частка карціны пачынае валодаць эфектам стэрэаскапіі. Пры выяўленні сімвалікі тай-цзы гэтая тэхніка дазваляе людзям па-новаму ўспрыняць твор мастацтва [16, с. 33]. Ян Цзай Цзінь, які нарадзіўся ў 1960 г. у горадзе Цзянсі, дасканала валодае роспісам лакам. У гэтай тэхніцы выкананы яго твор "Тай-цзы": сімвал тай-цзы размешчаны ў цэнтры кампазіцыі, а ў чатырох кутах карціны намалюваны фігуры людзей з рознымі выразамі твару, якія займаюцца тайцзыцюань. Яны апрануты ў традыцыйную вопратку тайцзыцюань і выконваюць адзін з яго рухаў [17].

Разнастайныя элементы традыцыйнага мастацтва Кітая прадстаўлены ў творах жывапісу заходніх дзеячаў мастацтва. Так, руская мастачка Ганна Шуберт на карціне "Сімвал тай-цзы" намалювала кошку, якая займае цэнтральнае

Ян Цзай Цзінь. Тай-цзы.

Ганна Шуберт. Сімвал тай-цзы.

Наталі Нятроніна. Коцікі – сімвал тай-цзы.

месца ў кампазіцыі карціны, на фоне сімвала тай-цзы. Наталі Нятроніна нарадзілася ў Макеёўцы Данецкай вобласці, жыве ў Кіеве, па адукацыі – правізар. Маляванне – яе хобі, ніколі гэтаму не вучылася. Асноўная тэмы творчасці – прырода і жывёлы з рэальнага і казачнага жыцця. Яе твор “Коцікі – сімвал тай-цзы” зроблены з выкарыстаннем каляровай воўны.

Аснова філасофіі Кітая – гэта філасофія тай-цзы. За ўсю тысячагадовую гісторыю развіцця яна не ведала перыядаў заняпаду, а ў пачатку ХХ – ХХІ ст. дасягнула бліскучых поспехаў. Ідэя філасофіі тай-цзы змяніла сучасны Кітай, але пры гэтым захавала свой пачатковы выгляд і здолела аб’яднацца з сучасным кітайскім грамадствам, культурай і мастацтвам. Глыбокая філасофія тай-цзы напаўняецца мовай мінулых эпох, крок за крокам эвалюцыянуе да поспехаў сучаснай эпохі. Сёння тай-цзы – не толькі філасофія старажытнасці, цяпер яна атаясамліваецца з кітайскай традыцыйнай культурай.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Ян, Чэнінь.** Філасофія тай-цзы / Чэнінь Ян. – Гуйлінь : Літаратура і мастацтва, 2003. – С. 22 – 30 (на кітайскай мове).
2. **Лян, Шаа.** Новыя разважанні пра сімвал тай-цзы / Шаа Лян. – Хайнань : Культура і мастацтва, 1991. – С. 6 – 10 (на кітайскай мове).
3. **Цзэн, Шыцян.** І-цзін / Шыцян Цзэн. – Шэньсі : Педагагічны ўніверсітэт. – 2012. – С. 20 – 25 (на кітайскай мове).
4. **Чань, Сюецзюнь.** Тайцзыцюань / Сюецзюнь Чань. – Выд-ва : Папулярная літаратура. – 2009. – С. 12 – 35 (на кітайскай мове).

5. **Лян, Шаа.** Новыя разважанні пра сімвал тай-цзы / Шаа Лян. – Хайнань : Культура і мастацтва, 1991. – С. 6 – 10 (на кітайскай мове).

6. **Чжу, Мін-дэ.** Альбом карцін Чжу Мін-дэ / Мін-дэ Чжу. – Пекін : Народнае выд-ва, 2012. – С. 55 – 70 (на кітайскай мове).

7. **Лін, Цы.** Кітайскае выяўленчае мастацтва / Цы Лін. – Пекін : У-чжоу, 2006. – 146 с. (на кітайскай мове).

8. **Карціны мастака Лю Эня** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://liuen.socang.com>. – Дата доступу : 01.10.2014.

9. **Коу, Ян.** Гісторыя кітайскага алейнага жывапісу / Ян Коу. – Пекін : Кітайскае моладзевое выд-ва, 2005. – С. 5 – 11 (на кітайскай мове).

10. **Кітайскі мастак Лі Цзынь Пін** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://z7864089.key.artxun.com>. – Дата доступу : 01.10.2014.

11. **Кітайскі мастак Хуан Хуа Чжаа** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://shijue.me/albums/52a579b1e744f92bbc000023>. – Дата доступу : 01.10.2014.

12. **Кітайскі мастак Хуан Іон Ган** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://g196401.key.artxun.com>. – Дата доступу : 01.10.2014.

13. **Чжаа, Лі.** Сучасны кітайскі алейны жывапіс / Лі Чжаа. – Пекін : Паднябесная, 2003. – С. 22 – 25 (на кітайскай мове).

14. **Сю, Дэ-мін.** Адцягнены малюнак Кітая / Дэ-мін Сю. – Шанхай : Універсітэт Фудань, 2009. – С. 45 – 47 (на кітайскай мове).

15. **Кітайскі мастак Вэй Кун Мін** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : http://blog.sina.com.cn/s/blog_535264250100br0o.html. – Дата доступу : 01.10.2014.

16. **Ко, Янь.** Роспіс лакам Кітая / Янь Ко. – Пекін : Пекінскі ўніверсітэт, 2004. – С. 33 – 40 (на кітайскай мове).

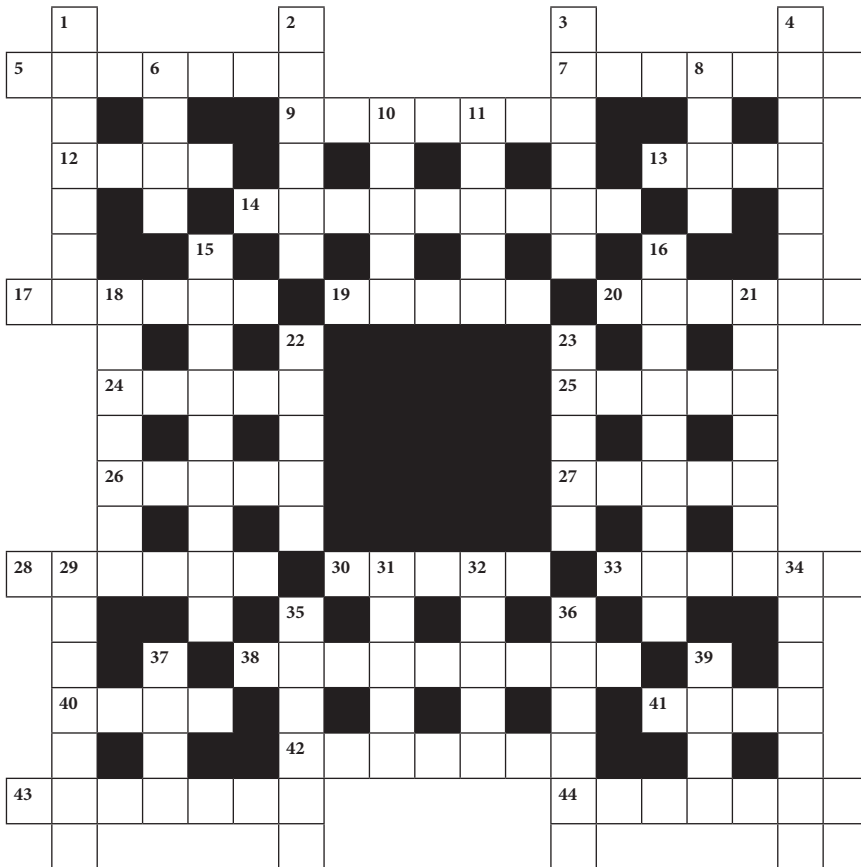
17. **Кітайскі мастак Ян Цзай Цзынь** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу : <http://yangzai.artxun.com>. – Дата доступу : 01.10.2014.

Хань ЛУЦЗЯА,

аспірант Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 4 чэрвеня 2015 г.

КРЫЖАВАНКА

Па гарызанталі: 5. Настаўнік у “Чорным замку Альшанскім” Уладзіміра Караткевіча. 7. Тыбул з казкі “Тры таўстуны” Юрыя Алешы паводле роду заняткаў. 9. Слова з верша Максіма Танка: “Дык вось ён, гэты ..., / Які мяне трывожыў, мучыў”. 12. Геранія аднайменнай п’есы Генрыка Ібсена. 13. Крутое зніжэнне самалёта. 14. Сучасны беларускі прэзакі (аўтар твораў “Шчарбаты талер”, “Вёска”, інш.). 17. Мастак-партрэтэыст Май .... 19. Кіргізскі гераічны эпас. 20. Правілы належных паводзін у грамадстве. 24. І рымскі імператар, і камп’ютарны вірус. 25. Элізабет ... – вядомая амерыканская паэтка XX ст.

руйскага павета, пісаў і па-беларуску. 16. Иван ... – прадстаўнік “філалагічнага пакалення” ў беларускай літаратуры (“Тартак”, “Найдорф”). 18. Адмысловая форма запісу або настаўленне, павучанне. 21. Англійскі пісьменнік, у нас найбольш вядомы праз сваю казку пра Маўглі. 22. Бурштын іначай. 23. Калядаванне па сутнасці. 29. Апавяданне Анатоля Кудраўца. 31. У маўленні бываюць: навуковы, гутарковы... 32. Родны востраў Адысея. 34. Трохскладовы памер у вершы. 35. Эмацыйны маналог. 36. Сапраўднае прозвішча Максіма Танка. 37. Манета ў Вялікім Княстве Літоўскім (XVII ст.). 39. Каін для Авеля.

Адказы

Па вертыкалі: 1. Ратнеда. 2. Карнея. 3. Санька. 4. Залессе. 6. Ліра. 8. Алік. 10. Брва. 11. Крва. 15. Сьракомя. 16. Пташнік. 18. Наталія. 21. Кімлін. 22. Янта. 23. Абрад. 29. “Цітаўкі”. 31. Стыль. 32. Ітака. 34. Анапест. 35. Тырада. 36. Скруко. 37. Тымф. 39. Брат.

Па гарызанталі: 5. Шабля. 7. Акрабат. 9. “Рубікон”. 12. Нора. 13. Піке. 14. Федаранка. 17. Данцін. 19. “Манас”. 20. Этыкет. 24. Траян. 25. Вішан. 26. Цнота. 27. Амбі. 28. Сцябло. 30. Эхзіл. 33. Варпан. 38. Вышыванка. 40. Акын. 41. Трон. 42. Альп. 43. Оксфард. 44. Кастусь.

Склаў **Вольф РУБІНЧЫК**.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова»». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К). Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактара і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.
E-mail: rodnaje_slova@tut.by
www.rs.unibel.by

Падп. да друку 10.08.2015. Фармат 60x84 1/8. Папера афсетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1. Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 1755 экз. Зак. 1970. Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”». 220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004.